

C i h a n Ő ũ m u l
A k a d e m i

Sosyal Bilimler Dergisi

E-ISSN: 2791-6146

CİHANŞUMUL AKADEMİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

CİLT 2 - SAYI 2

HAZİRAN 2021
DİYARBAKIR

©Her hakkı saklıdır/ E-ISSN: 2791-6146

Cihanşumul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi

Cilt 2-Sayı 2

Haziran 2021

DİYARBAKIR

Cihanşumul Akademi Sosyal Bilimler Dergisi; 2020 yılında kurulmuş olup yılda iki kez (Haziran ve Aralık aylarında) yayınlanan ve uluslararası erişime açık olan hakemli bilimsel bir dergidir.

Dergimizde, “Eğitim Bilimleri, Edebiyat, Tarih, Felsefe, Teoloji, Sosyoloji, Psikoloji, Antropoloji, Arkeoloji, Sanat Tarihi, İlahiyat, İktisat, İşletme, Maliye, Ekonometri, İletişim, Gazetecilik, Uluslararası İlişkiler, Hukuk, Siyaset Bilimi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, Sağlık Yönetimi, Turizm İşletmeciliği, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Ekonometri ve Sosyal Hizmetler” gibi bilim dallarından Türkçe, İngilizce, Arapça ve Farsça dillerinde yazılmış çalışmalar kabul edilmektedir.

Editör Kurulu

Dr. Zakir ELÇİÇEK

Dr. Bünyamin HAN

Dr. İbrahim ÇEMBERLİTAŞ

Dr. Abdullah CENGİZ

Dr. Ömer TAYLAN

Danışma Kurulu ve Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ali Osman KURT	Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Prof. Dr. Hacı Musa BAĞCI	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet KARATAŞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Prof. Dr. Abdulvahap YILDIZ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer DEMİREL	Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ	Harran Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TANYILDIZ	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. İdris KADIOĞLU	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Kemal TİMUR	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Prof. Dr. Halil İbrahim TUĞLUK	Adıyaman Üniversitesi
Prof. Dr. Behçet ORAL	Dicle Üniversitesi
Prof. Dr. Habib ÖZKAN	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Rasim Tösten	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Yaşar BAŞ	Bingöl Üniversitesi
Doç. Dr. Aytaç COŞKUN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Abdulsamet ÖZMEN	Dicle Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatih BOZBAYINDIR	Gaziantep Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim BARCA	Bitlis Eren Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Abdulkakim TUĞLUK	Iğdır Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ulaş BİNGÖL	Siirt Üniversitesi
Dr. Davut ADLIĞ	Dicle Üniversitesi
Dr. Sinan CEREYAN	Dicle Üniversitesi
Dr. Yusuf İslam BOLAT	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Editör'den

2020 yılının Kasım ayında yayına başlayan Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi olarak ikinci sayımız olan Haziran 2021 sayısını çıkarmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Bu sayıda sosyal bilimlerin farklı alanlarından toplam 4 makale yer almaktadır. Sayının çıkması sürecinde katkı sunan editörlerimiz, hakemlerimiz ve yazarlarımıza teşekkür ederiz. Bilim dünyasına katkı sağlaması dileğiyle...

Editör Kurulu Adına

Dr. Zakir ELÇİÇEK

İÇİNDEKİLER

- 1. Demokrasi İle Popülizm Arasındaki İlişki**
The Relationship Between Democracy and Popülism
Barış ODABAŞ, s. 1-18.
- 2. Kemalpaşazâde'nin İlk Mersiye Muhakemesi ve Tenkidi**
Kemalpaşazâde's First Lamentation Judgment and Criticism
Muhammed Felat AKTAN, s. 19-27.
- 3. Hoca-zâde Muhammed Râsim'in Mesnevî Şerhi ve Kaynakları**
Hoca-zade Muhammed Rasim's Commentary on Mesnevi and Its Sources
İzzet ESER, s. 28-41.
- 4. Türkiye'de Okul Sağlığı Üzerine Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarının Analizi**
Analysis of Post-Graduate Thesis on School Health in Turkey
Necmettin FIRAT- Rasim TÖSTEN, s. 42-61.

Makale Adı /Article Name

Demokrasi İle Popülizm Arasındaki İlişki

The Relationship Between Democracy and Popülism

Yazar(lar)

Bariş ODABAŞ

Kırıkkale Üniversitesi Yüksek Lisans Öğrencisi, odabasbaris@gmail.com

Yayın Bilgisi

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 28.05.2021

Kabul Tarihi: 28.06.2021

Cilt-Sayı: 2(2)

Atf

Odabaş, B. (2021). Demokrasi İle Popülizm Arasındaki İlişki. *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 1-18.

Öz

Günümüz demokrasilerinin temsili nitelikte olması birtakım sorunları beraberinde getirmektedir. Popülizm, bu sorunlardan yalnızca birini oluşturmaktadır. Bu çalışma, demokrasi ile popülizmin genel hatlarını belirledikten sonra, ikisi arasındaki ilişkiyi anlamlandırmaya yöneliktir. Popülizm, her yönetim şeklinde görülmesine karşın, varlığını en çok temsili demokrasilerde hissettirir. Demokrasi ve popülizmi ortak paydada birleştiren faktörün ‘milli egemenlik’ vurgusu olduğunu, ancak uygulamada bu vurgunun her ikisi için de farklı anlamlar barındırdığını söyleyebiliriz. Demokrasinin ve popülizmin muğlak kavramlar olması nedeniyle bazı ülkelerde demokrasi ile popülizm, siyam ikizlerini andıran bir görünüm alır. Popülist liderlerin elitlerin karşısında sıradan halkın safında yer alır gibi görünmeleri halktan olumlu karşılık almaları sonucunu doğurur. Popülistlerin gerçek halk olarak gördükleri halkın bir bölümünü iktidar sahibi elitlere karşı konuşlandırması ve düzen karşıtlığı rolüne soyunmaları, siyasetin temel amacı olan uzlaşmayı ortadan kaldırır. Bu kutuplaştırıcı siyaset anlayışı ve düzen karşıtlığı söylemi, popülizmin demokrasinin yolunu takip ederek temsili demokratik düzene zarar vermesi ile sonuçlanabilir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Temsili demokrasi, Popülizm, Popülist lider.

Abstract

The representative nature of today's democracies raises some problems. This study, after determining the general lines of democracy and populism, aims to make sense of the relationship between the two. Populism makes its presence felt in very representative democracies, being seen in every administration. We can say that it is the emphasis on "national sovereignty" that unites democracy and populism on a common ground, but in practice this emphasis has different meanings for both. Because democracy and populism are ambiguous concepts, some democracy and populism take on an appearance that resembles Siamese twins. It results in the positive response of populist leaders from the public as if they are on the side of the ordinary against the elite. The deployment of the people, whom the populists see as the real people, against the ruling elites with a content and the role of anti-establishment abolishes the main purpose of politics. This polarizing understanding of politics and anti-establishment discourse may result in populism damaging the representative democratic order by following the path of democracy.

Keywords: Democracy, Representative democracy, Populism, Populist leaders.

1. GİRİŞ

Demokrasi, insanların yazmakla bitiremeyeceği, en derin ve en geniş konuların başında gelmektedir. Demokrasi, özellikle 20.yüzyılda büyük yayılma göstermiş ve dünya coğrafyasının egemen yönetim biçimi halini almıştır. Bugün, dünya nüfusunun büyük çoğunluğu demokratik yönetim çatısı altında yaşamaktadır. Popülizm de demokrasinin bir türü olan ‘‘temsili demokrasi’’ içerisinde belirmektedir. Günümüzde popülizmin büyük ivme kazanması sonucu, araştırmacılar bu iki kavram arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışmıştır. Amacımız iç içe geçmiş durumda olan bu iki kavramın genel hatlarını ortaya koyarak arasındaki ilişkinin boyutunu gözler önüne sermektir.

Demokrasinin birçok ülke tarafından kabul edilmesi, demokrasinin hepsinde doğru bir şekilde uygulandığı anlamına gelmemektedir. Demokrasi, bir ideali yansıtmakta ve bu ideale yaklaşma çabası ülkeleri demokratik veya antidemokratik kılmaktadır. Devletler için demokratikleşmeye ilişkin çalışma hiçbir zaman son bulmayacak bir uğraştır. Demokratik yönetimin kendini durmadan yenilemesi gerektiğini söyleyebiliriz. Aksi takdirde durağan bir tutum sergileyen demokratik düzen, halkın ihtiyaçlarını karşılayamayacak ve günün birinde çatırdayıp parçalanması işten bile olmayacaktır.

Kimine göre ideoloji, kimine göre ise siyasete farklı bir soluk getirme yöntemi olarak kabul gören popülizm, tüm yönetim şekillerine uyarlanabilmekle birlikte özellikle ‘‘temsili demokrasi’’de daha rahat hareket etme imkanı bulur. Çünkü temsili demokrasilerde tüm siyasi liderler, halkı etkilemenin ve oylarını kazanmanın kavgasını verdiği için halkı önceleme yolunu tutar. Popülizmin varlığını belirtmek adına 0(hiç olmaması) ile 1(etkin popülizm) arasında değer atfedecek olursak, tüm temsili demokrasi deneyimlerinin 0 ile 1 arasında değer alacağını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak çalışmamızda uç popülizmi(1 değerine yakın olanı) ele alıp demokrasi ile arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışacağız.

2. DEMOKRATİK YÖNETİM

Demokrasiyi açıklamadan önce demokrasinin neye karşılık geldiğini belirtmemiz gerekmektedir. Demokrasi kavramı, sözcük anlamıyla halkın rasyonel davranarak kendi kendini yönetmesidir. Demokrasi latince Yunanca bir kelimedir. Yunancada demos halk ve sokaktaki yığınlar anlamına karşılık gelirken; kratos ise egemenlik ve iktidarı kullanma gücü anlamına karşılık gelmektedir. Demokrasinin kelime anlamının bu açıklamalar ışığında halkın yönetimidir diyebiliriz (Sartori, 2017: 40-48). Genel kabul görmemekle birlikte, Lincoln’un demokrasi tanımı yaygın olarak kullanılmaktadır. Ona göre demokrasi, ‘‘Halkın, halk için, halk adına yönetme arzusu, gayreti ve hakkı’’dır (Kesgin, 2017: 104).

Yaşadığımız çağ için değerlendirme yapacak olursak demokrasi, özgürlük ve eşitlik kavramları gibi derin ve çok yönlü anlamları bulunan bir kavramdır. Demokrasiyi konu edinen kitaplar kurcalanacak olursa, bu üç kavramın her insana ve ideolojik düşünceye göre farklı anlamlar taşıdığı saptanacaktır. Bir sosyalistin demokrasiye yüklediği anlam ile bir liberalin demokrasiye yüklediği anlam farklılık arz edecektir. Demokrasi kavramındaki bu anlam çeşitliliği, onun herkes tarafından kabul edilebilir bir tanımının yapılamamasından kaynaklanmaktadır(Sartori, 2017: 18). Demokrasinin genelgeçer tanımının yapılabilmesi için, yapacağımız tanımlamanın hem var olanı hem de ideali resmetmesi gerekmektedir (Sartori, 2017: 24).

Demokrasinin genelgeçer bir tanımını yapmak oldukça zordur. Demokrasinin varlığı tartışmasız bir gerçektir. Fakat iş tanımlamaya geldiğinde her toplumun kendine özgü sosyo-kültürel ve tarihsel birikimi farklılık taşıdığından ötürüdür ki demokrasinin tanımı toplumdan topluma farklılık arz etmektedir. Kısaca demokrasinin evrensel olmakla birlikte yerellik vurgusu olan bir etkinlik olduğunu söyleyebiliriz (Şaylan, 2008: 17,18). Herkes için geçerli

bir demokrasi tanımının yapılamaması kendisini en çok da Soğuk Savaş döneminde hissettirmiştir. Bilindiği üzere Almanya, II.Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmış ve ikiye bölünmüştü. Bugünün şartlarında demokratik diye nitelenemeyecek olan Sovyet kontrolü altındaki Doğu Almanya, kendisini Demokratik Alman Cumhuriyeti olarak tanımlamaktaydı (Yayla, 2014: 44).

Günümüz toplumlarının daha karmaşık ve daha büyük nüfusa sahip olmalarından dolayı Antik Atina'daki gibi doğrudan demokrasinin uygulanması bir hayli zordur. Modern dönemde demokrasilerin temsili nitelikte olduğunu söyleyebiliriz. Artık halk, yönetme yetkisini belirli aralıklarla düzenlenen seçimlerle temsilciler aracılığıyla kullanmaya başlamıştır. Günümüzde demokrasiyi betimlemek için liberal demokrasi, özgürlükçü demokrasi, parlamenter demokrasi, anayasal demokrasi gibi kavramlar kullanılmaktadır. Son iki yüzyıldır liberalizm ile demokrasi yakınlaşma göstermiştir. Liberalizmin bireysel özgürlüğe yapmış olduğu vurgu ile demokrasinin eşitliğe, yöneten-yönetilen ilişkilerine dayanan fikirleri birbirine eklenerek demokrasimizin şekillenmesi sağlanmıştır (Mouffe, 2000: 13,14). Ayrıca, büyük imparatorlukların yerini ulus-devlet modeline bırakması ile gelişen süreçte tebaa hakları yerini yurttaşlık ve demokratik haklara bırakmıştır. Demokratik temsili anayasal devlet modeli, o toplumu oluşturan bireylerin özgür iradeleri ile sürdürmek istedikleri sürece geçerli olan sistemdir (Habermas, 2002: 82).

Giddens, liberal temsili anayasal demokrasinin birçok ülke tarafından uygulanmasının sebebini demokrasinin diğer tüm yönetim şekillerinden daha geçerli ve kudretli olması ile ilişkilendirmiştir. Churchill'in deyişiyle demokrasi, günümüze kadar tecrübe edilmiş öbür yönetim biçimleri dışarıda bırakılırsa en berbat yönetim biçimidir. Çok büyük eksiklikleri de bulursa demokrasi, diğer seçeneklerden daha üstün olduğunu Soğuk Savaş'ın sonlanması ile tüm dünyaya göstermiştir (Giddens, 2011: 260).

3. TEMSİLİ DEMOKRASİNİN GEREKLERİ

Her bir uğraşın, her bir sanatın kendine özgü kıstasları ve hedefleri vardır. Buna birkaç örnek vermek gerekirse, bir fabrikanın başarısı en az girdi-en çok çıktı prensibini gerçekleştirmesi ile; bir yazarın başarısı yazıları ile büyük bir kitleyi etkileyebilmesi ile ve bir siyasetçinin başarısı ise yönetimi ele aldıktan sonraki süreçte ülke siyasetine katmış olduğu artı değer ile ölçülecektir. Demokrasinin de kendine özgü birtakım kıstasları, olmazsa olmazları vardır. Bu ölçütler, demokrasinin ne derece etkin uygulandığını açıklamamızda bize yardımcı olacaktır.

Ülkelerin demokrasi analizini yapma görevini üstlenmiş olan Freedom House, Amerika'da 1941 yılında kurulmuştur. Freedom House, her sene yayımlanmış olduğu raporla ülkelerin demokrasiye olan yakınlıklarını veya uzaklıklarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu kuruma göre, bir ülkenin demokrasiyle yönetildiğini söyleyebilmemiz için o ülkede, vatandaşların eşit olması, düzenli aralıklarla düzenlenen seçimlerin yapılması, hak ve özgürlüklerin tanınıyor ve korunuyor olması, Farklılıklara karşı saygılı olunması ve devletin hukuk ile sınırlandırılmış olması gibi bir dizi şartları yerine getirmesi gerekmektedir (Gentile, 2017: 38). Freedom House'un belirlediği ölçütleri biz de çalışmamız açısından referans kabul ederek demokrasinin gereklerini açıklamaya çalışacağız.

3.1. Siyasal Eşitlik

İnsanoğlunun toplumsal bir varlık olması, onun sürekli olarak çevresindeki insanlarla etkileşim halinde olmasını ve bir topluluğa üye olmasını zorunlu kılar. Kendisini ve bağlı olduğu topluluğu ilgilendiren konularda karar alabilmesi için ekonomik, etnik, sosyo-kültürel vb. farklılıkların görmezlikten gelinerek siyasi alanda eşit haklarla donatılması gerekmektedir.

Bir rejime, o toplumu oluşturan bireylerin eşit şekilde aktif rol oynadığı durumda, demokratiktir diyebiliriz (Beetham, 2006: 11). Rawls'ın düşüncesinde siyasal etkinlik için eşitlik şarttır. Demokratik toplumda bireyler, kimsenin baskısı altında kalmadan hür iradeleriyle kararlarını verirler. Aksi takdirde, nasıl ki silah zoruyla imzalatılan senedi hukuk geçerli saymıyorsa, birilerinin baskısı altında alınan kararlar da aynı şekilde meşru sayılamaz (Rawls, 2007: 174).

Demokrasi için, siyasi eşitlik kavramı çok önemlidir. Siyasal eşitlik kavramı ile anlaşılması gereken şey, toplumun genelini ilgilendiren konularda karar alınırken herkesin eşit bir şekilde düşünce bildiriminde bulunabilmesidir. Ancak uygulamada, demokrasilerde yurttaşların tümüne eşit pay verilmemiş, bazı kısıtların koyulma ihtiyacı duyulmuştur. Genel oy hakkının tanınması, demokrasinin beşiği olarak gördüğümüz İngiltere'de 20.yüzyılda, ABD'de 1960'da, İsviçre gibi bazı kantonlarında doğrudan demokrasinin uygulandığı bir ülkede ise 1971 yılında olmuştur (Türköne, 2011: 171). Siyasal eşitlik kavramının ayrıntısına girecek olursak, onun yalnızca tüm vatandaşlara eşit fırsatlar vermekle kalmadığını, hukuk çerçevesinde adil olmayan düzene karşı gelme hakkının da tanınması gerektiğini savunanlar da bulunmaktadır (Touraine, 1997: 38).

Toplumsal sözleşme kuramcılarında olan Rousseau'ya göre, insanların bir sözleşme ile inşa etmiş olduğu toplum düzeni, tüm yurttaşların eşit bir şekilde aynı haklardan faydalanmasını amaçlamaktadır. Rousseau'ya göre, insanlar doğuştan özgür doğar ve diğer bireylerle eşit bir biçimde hayatını devam ettirme hakkına sahiptir. Kimse diğer vatandaşlardan daha fazla hakkım vardır diyemez (Rousseau, 1994: 14). Kaldı ki, yurttaşların toplumun tümünü ilgilendiren konulara ilişkin kararları eşit katılım yoluyla almadıkları durumda genel iradede bahsedemeyiz. Genel irade, toplumun sözleşme yoluyla hem toplumsal hem de bireysel çıkarların korunmasını sağlayan, yurttaşların egemen güce hakkını devretmesidir. Genel irade, toplumu kamplara bölmeden, toplumun tümünün istemi olduğundan yanılmaz, sadece zamanla kendini revize edebilir (Rousseau, 1994: 25).

3.2. Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunuyor Olması

Demokratik toplumlarda son sözü ne tek başına bireyler ne de çıkar grupları söyler; son söz hukuk kurallarındadır. Hukukun üstünlüğü ancak bu şekilde sağlanabilir. Hukukun üstünlüğü, o toplumdaki tüm insanların ve kurumların hukuku gözetmesi ve hukuka uygun hareket etmesi ile sağlanır. Liberal demokrasi öğretisinde devlet canavar olarak resmedilmekte ve hak ve özgürlüklerin zarar görmemesi adına kurallar yoluyla korunması gerekliliği vurgulanmaktadır. Yasal düzenlemeler ile kişilik dışı, soyut, herkesi kapsayıcı kurallar koyularak, düzenin sağlanması amaçlanmaktadır (Yayla, 2015b: 154).

Kişisel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, ancak kişinin başka özgür insanlara zarar vermemesi için uygun görülebilir. Birey, varoluşsal veya siyasi otorite tarafından tanınan haklarını kullanırken, sonuçlarını göze alarak, kimseye zarar vermeden ve başkasının kararlarını baskı yoluyla etkilemeden yaşadığı sürece özgürlüğün sınırlandırılması demokrasi açısından hoş karşılanmaz. Örneğin düşünce özgürlüğü bireyi birey yapan temel özgürlüklerdendir. Bireyler kimseye zarar vermediği sürece düşünce özgürlüğünü sonuna kadar kullanabilir. Düşünceye tanınan sonsuz özgürlüğün elbette bir sınırı olacaktır. Eğer düşünceler bir suçu öğütüyorsa veya başkasının hak ve özgürlüklerine zarar veriyorsa engellenmesi gerekmektedir. Temel hak ve özgürlüklerin korunmadığı bir ülkede demokrasiden söz edilemez (Mill, 2004: 103,104).

Locke, temel hak ve hürriyetlerin yasalar yoluyla korunmasının gerekliliğine ilişkin şunları söyler: (Locke, 2004: 48).

“Yasa, yararsız bir şey olarak, kendisini yok etseydi, insanlar, yasadışı daha mutlu olamazdı. Yasa, sadece, bataklıklara ve uçurumlara karşı bizi içinde kuşatan hapisane biçimindeki isme müstahak değildir. Bu yüzden yanılabilmesine rağmen, yasanın amacı, hürriyeti kaldırmak ya da engellemek değil tam tersine korumak ve genişletmektir. Çünkü, yasalar müktedir yaratılan varlıkların olduğu bütün durumlarda, yasanın olmadığı yerde, hürriyet de yoktur. Çünkü özgürlük, başkalarından kaynaklanan engellemeler ve şiddetten hür olmaktır ve yasanın olmadığı yerde bu hürriyet söz konusu olamaz. Hürriyet, kişiliğini, eylemlerini, servetini ve tüm mülkiyetini, hükmü altında olduğu yasaların izin verdiği sınırlar içinde, dilediği gibi özgürce düzenlemek ve yönetmek; başkasının keyfi iradesine tabii olmamak; kendi iradesinin hedeflerini özgürce takip etmektir.”

3.3. Devletin Sınırlandırılmış Olması

İnsanoğlu yapısı gereği kendi çıkarını düşünen bir varlıktır. Toplumsal sözleşme kuramcıları olan Hobbes ve Locke doğa durumu olarak betimledikleri devletsiz toplumda insanlar birbirlerinin haklarını özensizdiler. Devlet, bu kuramcılara göre insanlar tarafından kurulmuştur. Locke, bireyler ve devlet arasında bir sözleşmenin varlığına işaret ederek iki tarafın da bu sözleşmeye uyması gerektiğini aksi takdirde iki tarafın da sözleşmeden cayma hakları olduğunu vurgular. Devlet, liberal demokratlara göre katlanması gereken kötüdür. Çünkü devlet özgürlükleri sağlamakta en güçlü aygıt rolünü üstlenir. Temel hak ve özgürlükleri koruma görevi verilen devlet aynı zamanda da temel hak ve hürriyetlere en büyük tehdit olarak da düşünülür. Bu yüzden devletin sınırlandırılması gerekir (Heywood, 2007: 48).

Demokratik diye tanımlayabileceğimiz devletlerin tümünde üç erk vardır: yasama, yürütme ve yargı. Yasama erki, belirli bir süreliğine halk tarafından seçilen temsilcileri aracılığıyla toplumsal düzeni korumak adına kurallar koyma, değiştirme veya kaldırma amaçlarını gerçekleştiren erktir. Yürütme erki, ülke siyasetinin nasıl şekil alması gerektiğinin kararını veren erktir. Yargı erki ise, uyuşmazlıkları yasama erkinin çıkarmış olduğu kurallar doğrultusunda çözen ve karara bağlayan erktir. Bu üç erkin tek elde toplanması demokrasi ile bağdaşmayacağı gibi devletin yıkılmasına sebep olabilir. Devlet, bu erkler vasıtasıyla sınırlandırılarak demokrasinin öngördüğü biçimi almaktadır (Montesquieu, 2014: 174).

Anayasalcılık, yetkilerin tek elde toplanmasını engellemek ve temel hak ve özgürlüklerin korunması amacı gütmektedir. İngiliz, Amerikan ve Fransız Devrimleri bu faaliyetlere hız kazandırmıştır. Liberal kuramcıların sıklıkla dile getirdikleri minimal devlet tasavvuru, iki gereği dışa vurur. İlki, devletin temel görevini adalet, savunma ve iç güvenlik olarak belirler ve bu hizmetleri yerine getirirken yeteri kadar personel barındırmasıdır. İkincisi ise, devletin bireysel özgürlükleri tehdit etmeyecek şekilde yapılanmasıdır. Yetkinin tek elde toplanmaması için devlet erkleri farklı kişi veya organlara verilmiştir. Yetkinin tek elde toplanması, düzenin otoriter bir hal almasını sağlayacaktır. Otorite ile özgürlük ters orantılıdır. Otorite arttıkça özgürlükler azalma, otorite azaldıkça özgürlükler artma eğilimi gösterir (Erdoğan, 2001: 9).

Demokrasinin varlığından bahsedebilmek için denetim mekanizmasının çok sıkı bir şekilde uygulanıyor olması gereklidir. Denetimin yasama-yürütme-yargı arasında iyi uygulanıyor olması yetmez; bunlara ek olarak yöneticilerin halka hesap verebilir bir sistemi inşa etmeleri gerekmektedir. Denetim mekanizmalarından ufak bir taviz yöneticilerin baskıcı bir tavır takınmalarının önünü açabilir. Thomas Jefferson 1819 yılındaki bir konuşmasında “*Halkın denetimi altında olmadan hiçbir yönetim iyi kalamaz*” diyerek hesap verilebilir bir yönetimin gerekliliğini vurgulamıştır (Jefferson, 1961: 69).

İyi işleyen demokraside yöneticilerin halka hesap verebilir olması gerektiğini belirttik. Ancak bu durumun henüz mevcut demokrasilerde tam manasıyla gözlemlenen bir şey olmadığını söyleyebiliriz. Ancak böyle bir sistemin dört şartı yerine getirmesi gerekmektedir:

Birincisi, hükümetin yürüttüğü politikalar halkın bilgisine bizzat hükümet tarafından sunulmalı ve alınan her karardan halkın haberdar edilmesi gerekmektedir. İkincisi, halkın bilgilere dolaylı veya dolaysız bir şekilde erişebilmesi kolay yoldan olmalı ve bunun için uygun araçlar kullanılmalıdır. Üçüncüsü, toplantılar halka ve medya kuruluşlarına açık olmalıdır. Dördüncüsü, hükümet bir konuda politikasını belirlerken, o konuya ilişkin uzmanlığı bulunan grupların da görüşlerini almalıdır (Beetham ve Boyle, 2005: 62).

3.4. Düzenli Aralıklarla Seçimlerin Yapılıyor Olması

Tarihin derinliklerine bakıldığında otorite ile özgürlük arasında kıyasıya bir çekişmenin yaşanmış olduğu görülür. Eski zamanlarda yöneticilerin otoriter tutumlarına karşılık yönetilenlerin tepki göstermeyip koşulsuz itaat ettiği görülmektedir. Ancak insanlık yerinde durmayıp büyük ilerleme kaydettiği andan itibaren, yönetici takımının yönetilenlerin çıkarlarını gözetmesi ve onlara hesap vermesi gerektiği düşüncesi gelişmiştir. O andan itibaren yöneticiler, istediklerinde görevinden alınabilecek birer çalışan konumuna düşmüşlerdir. Bu şekilde günümüz insanı, yöneticilerini demokratik yol olarak belli aralıklarla düzenlenen ve yargı gözetiminde gerçekleşen seçimler yoluyla belirlemektedir (Mill, 2004: 31). Bir zamanlar hükümdarlar, ölmeden önce vasiyet yoluyla yetkilerini bir başkasına devrederken, halkı da bir koyun sürüsü gibi kendinden sonra gelene bırakırlardı. Ancak bu gelenek artık anımsanamayacak kadar geçmiş zamanda kaldı (Paine, 2017: 45).

Temsili demokrasinin en belirgin özelliği halk egemenliğini üstüne basa basa vurgulamasıdır. İktidar, meşruluğunu fetih hakkı ve ilahi irade gibi geleneksel öğelerde değil, halkın egemenliğinin üstünde başka bir gücün olmadığını kabul etmesiyle kazanmaktadır. Yöneticiler, halktan yetki alarak ve egemenliğin sahibi olan halk adına hareket eden temsilcilerdir (Touraine, 1997: 117). Yönetim, sadece belirli amaçları gerçekleştirmek adına davranış sergileyebilen geçici bir yetkidir. Yöneticilerin halkın güvenini kaybetmediği sürece yönetimde söz sahibi olmaları demokrasinin bir gereğidir. Aksi takdirde halk emanet etmiş olduğu bu yetkiyi egemen bir şekilde görevini layıkıyla yerine getirmediğini düşündüğü ve güven duygularını sarsan yöneticilerden her zaman geri alabilme gücüne sahiptir. Bu yüzden demokraside iktidarlar sınırlı bir yapı gösterirler (Locke, 2004: 125). Çoğu ülkede dört veya beş yılda bir yapılan seçimler, her ne kadar sürenin uzunluğu sebebiyle eleştiri konusu da olsa, en etkin denetim mekanizmasıdır diyebiliriz.

3.5. Farklı Düşüncelere Saygı

Sheldon Wolin tarafından ortaya atılan *“Demokrasi karmaşık toplumlar için çok basit, basit toplumlar içinse çok karmaşıktır”* (aktaran Seyla, 1999: 14) sözü, demokrasi için farklı düşüncelerin ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Dikkatli bakıldığında farklılık olmazsa siyasetin de olmayacağı, siyasetin olmadığı yerde ise demokrasinin de olmayacağı söylenebilir. Tocqueville, farklılığı daha çok otoriter rejimlerin oluşmaması için gerekli görür. Tocqueville’e göre, insanlar arasında sosyal anlamda bir eşitliğin varlığı durumunda otoriter rejimlerin kurulması daha kolaydır. Ona göre özgürlük, farklılığı gerektirir (Tocqueville, 1994: 268,269). Farklılık, demokrasi için bir tehdit değil aksine onun ortaya çıkmasının önemli bir koşuludur. Farklı düşünceler elbette birbirlerini alt etmenin yollarını arayacaktır. Fakat bu alt etme, karşıt görüşlerin düşman olarak değil, yalnızca bir rakip ve meşru güç olarak kabul edilip girişilen demokratik mücadele sonucu olmalıdır. Ayrıca, demokrasinin istenen şekilde işlemesi için politik kurumların güçlü bir şekilde çatışması gerekmektedir (Mouffe, 2000: 80).

Toplumu oluşturan bireyler arasında fikri uyuşmazlıkların ve çıkar çatışmalarının bulunması doğaldır. Basit bir ifadeyle toplumun çoğunluk-azınlık olarak iki ayrı parçadan

oluşturduğunu söyleyebiliriz. Yönetim hakkı, günümüz demokrasilerinde çoğunluğundur. Ancak gerçek manada demokrasiden bahsedebilmemiz için ve “çoğunluğun tiranlığı”na mahal verilmemesi adına azınlık haklarının garanti altına alınması ve azınlıkların düşüncelerini rahatlıkla dile getirebilme imkanının sağlanması gerekmektedir (Türküne, 2011: 171). Demokrasi, rakiplerin birbirini yenmek için kıyasıya yarıştıkları ancak sonucunda uzlaşılı yoluyla masadan ayrıldıkları mücadeleyi anımsatmaktadır. Bir mücadele olabilmesi için farklılık olmazsa olmazdır. İşte bu sebeple, demokrasi için siyasi eşitlik ne kadar önem arz ediyorsa, farklılık da o kadar önem arz etmektedir. Elbette demokrasilerde bir uyuşmazlık karşısında çoğunluğun fikri geçerlilik kazanır, ancak azınlıkta kalan fikirler de görmezlikten gelinemez(Beetham ve Boyle, 2005: 4).

4. POPÜLİZM NE ANLAMA GELİR?

Popülizm, aynı demokrasi kavramı gibi tanımlanması ve sınırlarının belirlenmesi çok güç olan kavramların başında gelir. Popülizm, muğlak bir kavrama denk düşmektedir. Popülizm, ne bir ideolojiyi ne de inancı temsil etmektedir. Bu özelliği çok rahat bir şekilde kılık değiştirerek siyasi sistemlerin içine sızabilmesini sağlamaktadır (Fassin, 2018: 23). Isaiah Berlin popülizmi daha anlaşılır kılabilmek adına “Külkedisi Kompleksi” metaforuna başvurur. Bu mecazi benzetmeye göre, adına popülizm dediğimiz ayakkabıya uyacak ayağı bulmaya çalışırken, tam bu ayakkabıya uygun ayağı bulduk derken bir bakarsınız ki yanılmışsınızdır. İşte popülizm kavramının herkes için geçerli bir tanımını yapmak da buna benzemektedir (Berlin, 1968: 142).

Popülizm, bir ideoloji değildir fakat bir ideolojinin olması gereken birçok özelliğine sahiptir. Her ne kadar belli zamanlar büyük destek toplasa da popülizm, (Latin Amerika örnekleri hariç) köklü değişimleri gerçekleştirecek güce sahip değildir. Dönüştürmeyi hedeflediği siyaseti, küçük küçük dokunuşlarla değiştirme becerisi gösterir. Ancak bu gücü çoğu zaman geçicidir ve çok hızlı bir şekilde etkisini yitirebilir. Bukalemunsu bir doğası vardır ve değişen koşullara ayak uydurabilir. Popülizmin her türlü siyasi yapıya uyarlanabilir olmasının ve değişen koşullara ayak uydurabilmesinin sebebi, onun sınırının olmamasıdır. İdeolojileri açıklamaya giriştiğimizde hürriyet, sosyal adalet, eşitlik, doğa sevgisi vb. bir dizi erdeme sıkıca bağlı olduğunu görürüz. Popülizmin ise değer atfettiği bir içeriği yoktur. Bu yüzden bir kaba koyulan sıvı misali bulunduğu ortamın şeklini almaktadır (Taggart, 2004: 1-4).

Genel bir tanım yapmanın olanaksızlığını kabul ederek popülizm kavramının karizmatik lider etrafında toplanmış bir partinin kendi menfaatleri doğrultusunda ve mağduriyet edebiyatı ile halkı siyasetin içine çekmeye çalıştığı, siyasetin özünde varolan biz-onlar ayrımını iyi kullanarak kendine tabi olmuş gruplarla mevcut sisteme bir başkaldırıyı amaçladığı ve her geçen saniye gücünü pekiştirmek için kaynak aktarım yoluyla kendisini destekleyen yeni bir seçkin sınıfı oluşturma gayretinde olduğu politik veya siyasi hamlelerin tümü olduğunu söyleyebiliriz. Tanımladığımız şekilde popülizmin belirgin özelliklerine değinmekte yarar vardır.

5. POPÜLİZMİ BELİRLEYEN PARAMETRELER

5.1. Seçkin Karşıtlığı ve Mağduriyet Vurgusu

Popülizm dendiğinde aklımıza yazılı kuralları bulunan bir öğreti gelmemektedir. Ancak popülizm için kendine özgü savları bulunan bir tutumdur diyebiliriz. Araştırmacıların birçoğu popülizmin en temel özelliğinin seçkin karşıtlığı olduğunu söylemektedir. Seçkinlerin başından savdığı halkın(sessiz çoğunluğun) popülist siyasetin temel malzemesi olduğunu söylemek yanlış olmaz. Örneğin sessiz çoğunluğa kulak veren politikacıların onları siyasetin

içine çekmek istemeleri, onların statükocu politikacılar tarafından popülist olarak nitelenmelerine yetmektedir. Bu itibarsızlaştırma kampanyası üzerine popülistler, “eğer popülist olmak halk adına ve halk için çabalamak ise, evet popülistim” diyerek kendilerini savunmaktan geri durmazlar (Müller, 2017: 24,25).

Her iktidar, otoritesini oluşturmak, varolan otoritesini güçlendirmek ve korumak adına faaliyetlere girişir. İktidarlar otoritelerini korumak adına, kendilerine elitlerden oluşan bir kale inşa ederler. Onların icra etmiş olduğu politikaları halka açıklayacak kişilerin bulunması, onların işlerini kolaylaştırır. Popülistler de iktidarlarını korumak için elitlere görev vermek mecburiyetindedirler. Kısaca söylemek gerekirse, popülistler, kendi amaçlarına uygun davrandıkları müddetçe elit takımına karşı değildirdir (Müller, 2017: 47).

Popülizmin üç vurgusunun olduğu iddia edilebilir. Birincisi, halk egemenliği kavramının onlar için hayati öneme sahip olmasıdır. İkincisi, seçkinler topluma hizmet etme görevini yerine getirmeyerek halka ihanet etmiş oldukları düşüncesidir. Üçüncüsü ise, halk egemenliğinin tekrar tesis edilerek halka ait olanın halka geri verilmesi gerektiğidir. Bu şekilde bakıldığında popülistler halkı öncelimenin yolunun halkın haklarını gasbeden seçkinlere karşı olmak gerektiğine inanmaktadır (Laclau, 2007: 196). Danielle Albertazzi ve Duncan McDonnell’e göre popülizm, *halkın haklarını, değerlerini, refahını, kimliğini ve sesini birlikte yoksun bırakan bir dizi seçkin ile tehlikeli ‘ötekiler’den oluşan egemenlerle karşı karşıya geldiği bir siyasi hareketi resmetmektedir (Aktaran Gerbaudo, 2018: 80).*

Shills’e göre, iktidar, ekonomik, sosyo-kültürel anlamda güçlü olan veya öyle varsayılan yönetici zümresinin halka dayattığı sisteme karşı halkta oluşan memnuniyetsizliğin bulunduğu her yerde popülizme rastlanabilir. Shills’in kavramı bu şekilde açıklamaya girişmesi onun popülizmi çok katmanlı bir yapı olarak kabul ettiğini gösterir. Popülizmi anlamının yolu seçkinler ve halk arasındaki ilişkiden geçmektedir. Shills, popülizmin kalıbını biraz genişleterek tarihte Almanya’da kurulan Nazi diktatörlüğünün ve Bolşeviklerin yönetiminin de popülizme örnek teşkil ettiğini ileri sürmektedir. Shills yaptığı araştırmaların sonucunda, popülizmin köklerinin Almanya’da devlet ve kilise otoritesinin yerine halk (folk) kurumunun koyulmasına kadar uzandığını iddia etmiştir. Ona göre, popülizmi doğuran etmen, modernleşme eğiliminde olan dünyada merkez ile çevre arasında ortaya çıkan gerilimdir (Aktaran Taggart, 2004: 15,16).

Laclau’ya göre, toplumsal taleplerin iktidarı elinde bulunduran seçkinler tarafından yeterince karşılanmaması ve bunun sonucunda oluşan toplumsal hoşnutsuzluk popülist siyasetin ön koşuludur. Farklı konularda oluşan hoşnutsuzluklar birbirlerine eklenerek basit sorunlar olmaktan çıkıp hoşnut olmayan grupları birbirine kenetleyerek popülist siyasetin gelişini kolaylaştırır. İyi bir lider veya grup etrafında toplanan parti bu durumu iyi okuyup lehine çevirecek siyasi söylem geliştirmekten geri durmayacaktır. Başlangıçta basit bir talebin daha sonraları ülkenin kaderinde nasıl bir rol oynayacağı popülist liderin ve partisinin başarısına bağlı olacaktır (Laclau, 2011b: 138-140).

Popülist siyasetçiler hem kendi mağduriyetlerini hem de kitlelerin mağduriyetini siyasi malzeme olarak kullanırlar. Kitlelerin mağduriyetini kendi yaşamış olduğu mağduriyetlere eklemleyebilirse, uygulamış olduğu yöntemin nimetlerinden yararlanabilecektir. Canetti, kitlelerin mağduriyetinin zamanla öfkeye dönüşebileceğini ve bu duygunun onların davranışlarını nasıl etkileyebileceğini şu şekilde ifade etmektedir: (Canetti, 2006: 23).

“Bir kitlenin iç yaşamının en çarpıcı özelliklerinden biri zulme uğramış olma duygusudur; bu duygu bir kez ve sonsuza dek düşman ilan ettiği insanlara yönelttiği kendine özgü bir öfke ve sinirliliktir. Bu düşmanlar haşin ya da yumuşak, sert ya da sempatik, keskin ya da ılımlı davranabilirler; ne yaparlarsa yapsınlar yaptıkları her şeyin değişmez bir art niyetten, kitleyi açık veya sinsi bir biçimde yok etmeye yönelik kasıtlı bir niyetten kaynaklandığı yorumu yapılacaktır.”

Popülist liderler, sistemin mağdurlarına ‘‘Sen ve ben bu sistemin mağduruyuz, gel gücümüzü birleştirip onların sistemini başlarına yıkalım.’’ mesajını uygun araçlar ve metodlar aracılığıyla ulaştırarak güç kazanmayı hedeflerler. ‘‘Ortada bir mağduriyet yok ise popülizm de yoktur’’ desek yanlış olmaz. Popülizmin varlığı bir hoşnutsuzluğu gerektirir. Aksi takdirde hiç kimse rahatlığından ödün vererek sistem karşıtlığı rolüne soyunmuş siyasileri desteklemez.

5.2. Çoğulculuk Karşıtlığı ve Halk Adına Konuşma

Popülist söylemin en önemli unsurlarından biri de çoğulculuk karşıtlığıdır. Popülist siyaset adamları, halkın bir tek kendileri tarafından temsil olunabileceğini ileri sürmektedir. Popülist liderler herhangi bir ortamda rakipleri ile restleşirken veya onları eleştiren bir konuşma yaparken, kendilerinin halkı; rakiplerinin ise farklı çıkar gruplarının çıkarlarını gözettiğini dile getirmekten hiç çekinmemektedir. Onlar, muhalefetteyken iktidarı halktan kopmuş elit takımı olarak suçlar, iktidara geldiklerinde ise muhalif düşünenleri milli egemenliğe karşı gelmekle suçlayıp görmezlikten gelirler. Kendilerini desteklemeyenleri ahlaksızlıkla itham eder ve halkın parçası olarak görmezler. Popülistler kendilerini, %99 olarak değil, %100 olarak yani halkın ta kendisi olarak görürler (Müller, 2017: 15).

Popülistlere göre, halk ile yöneticiler arasındaki bağ iki sebepten kopmaktadır. Birincisi, siyasetin yozlaşması; diğeri ise yöneticilerin halkın değil kendi çıkarlarını gözetmeye başlamasıdır. Onlara göre, elitler tarafından küstürülmüş ve sistem dışına itilmiş halk, bir çıkar yol arayışı içerisinde. Böyle bir durumda onlar gibi düşünecek ve onların haklarını savunacak liderlerin varlığı gerekmektedir. Halk adına konuşma isteği buradan gelmektedir (Taggart, 2004: 117,118).Popülistler tüm aracı kurumları ortadan kaldırarak halka doğrudan temas kurmak suretiyle halkın daha fazla söz sahibi olması ve siyasete yeni bir soluk getirme amacını taşırlar. Onlara göre, halk en iyi kendileri tarafından temsil olunabilir ve halkın elit takıma güvensizliğini en iyi onlar dışavurabilir (Gerbaudo, 2018: 84).

Popülist siyasetçiler, bütüncülüğü savunan siyasetbilimci Nancy Rosemblaum gibi düşünerek, devlet idaresinin artık parçalanmaması gerektiğini, halkın yekpare olduğunu ve onların haklarının tek bir merkezden yönetilmesi gerektiğini savunurlar. Demokrasinin çoğulculuk fikrinin aksine popülist savın çoğulculuk karşıtlığının altında yatan en temel neden halkı türdeş bir yapı olarak görmesidir. Onlara göre, türdeş bir yapı arz eden halkı rakiplerinin değil kendileri temsil etmelidir. Aslında halka vurgu yapan bütün siyasetçilerin popülist olduğunu ileri sürmek, yanlış bir tutum sergilemek olacaktır. Sıradan halkı savunmak popülizm değildir, ancak halkın belirli bir kısmını gerçek halkmış gibi kabul etmek ve ona göre siyaset belirlemek popülizmdir diyebiliriz (Müller, 2017: 37-39).

5.3. Kimlik Siyaseti

Canovan, tüm popülist örnekleri inceleyerek popülizmin genel bir haritasını çıkartmak için büyük uğraş vermiştir. Ona göre popülist hareket, aşağıda sayacağımız yedi şekilde siyaset sahnesinde yerini almaktadır: 1- Çağdaş dünya düzeninin problemleriyle uğraşmak durumunda kalan geri kalmış tarım ülkelerinde olan sosyalist tepki, 2- sermayedarların baskısı altında yaşamlarını idame ettiren kırsal kesimin ortaya koymuş olduğu tepki, 3- Değişime karşı geleneksel öğelerin korunmasını amaçlayan bir kırsal tutum, 4-Halk egemenliği düşüncesinin elitler tarafından kontrol edildiği inancı, 5-Erdemin toplumun çoğunluğunu oluşturan sade halkta ve onların geleneklerinde saklı olduğu düşüncesi, 6-halk egemenliğinin en üstün ilke olduğu düşüncesi, 7- Destekçileri arasında kentli işçi veya kırsalda yaşayan insanların olduğu siyasal bir hareket (Aktaran Laclau, 2007: 17). Kısacası popülistler, kendileri için en uygun argümanı seçer ve iddialarını bu zemin üzerine oturtarak siyaset sahnesine adım atarlar.

Türdeş halk fikri, popülistlerin temel savunusudur. Onlar için halk, tek ve bir bütündür. Bu fikirde, yabancılar ve yozlaşmış olarak gördükleri kısım dışlanır ve tahayyüllerindeki gerçek halk onlara karşı konumlandırılır. Halktan kopuk ve kendi çıkarlarını düşünen kimseler halktan sayılamaz mantığı ile yaklaşan popülistler, bütün olumsuz olaylardan onları sorumlu tutarlar. Onlar yalnızca kendilerine destek veren kesimi halk olarak görmektedir. Kimlik siyaseti halkı türdeş hale getirme çabasıdır. Homojen halk düşüncesi, pratik hayatta gerçekleşmeyecek bir hayaldir. İnsanlık tarihi boyunca, halk hiçbir zaman homojen olamamış ve farklılıklar her zaman serpilip yeşermiştir (Müller, 2017: 16).

Anavatan, herkesin bildiği üzere ülke yurttaşlarının yaşadıkları toprak parçasıdır. Kriz anında korunması gereken en önemli varlık olarak karşımıza çıkan anavatan, popülistleri harekete yönelten en önemli güdüdür. Anavatan vurgusu, popülistlerin vatan sevgisi ile dolup taşıtlıkları anlamına gelmemelidir. Onlar için anavatan, tahayyüllerinde oluşturdukları gerçek halkın yaşadığı alan olduğu için değerlidir. Bu durum, düşman gibi göstermek istediklerinin dışlanmasını geçerli kılmaktadır. Anavatan dışında ortaya çıkan olaylar popülistler için önemsizdir ve kendileri için herhangi bir anlam taşımazlar. Ayrıca, popülistler "Tek anavatanı söz ediyorsak, aynı zamanda tek tip halktan bashsetmemiz gerekmektedir" mantığıyla homojen halk tahayyüllerini haklılaştırmaya çalışırlar (Taggart, 2004: 120,121).

Her ülkenin sosyo-kültürel ve demografik yapısı farklılık gösterdiği için popülizmin kimlik siyasetinin de ülkeden ülkeye değişen bir durumu vardır. Belçika, İsviçre ve İtalya gibi ülkelerde, popülistler bölgesel ve etnik kimlikleri kullanarak destek toplamaya çalışırlar. Fransa, Almanya ve Avusturya gibi yoğun göç alan ülkelerde ise popülistler, daha çok ırk temelli bir politik söylem geliştirirler. Bu ırkçı söylem kendini "sorunların başmimarları göçmenlerdir" şeklinde dışarı vurur. Örneğin, Fransız Milli Cephe Partisi'nin 1980'ler ve 1990'larda dağıtmış olduğu bildirilerinde "ne kadar işsiz, o kadar fazla göçmenin olduğunu gösterir" şeklinde ibarelerin bulunması sorunlara bakış açısını göstermektedir. Latin Amerika popülizm deneyiminde ise, kentli işçi sınıfının hakları geniş yer tutmaktadır (Taggart, 2004: 97,98).

5.4. Düşman Yaratma ve Yapay Kriz Ortamı

Yeryüzünde yaşayan tüm insanlar zihin ve fiziksel açıdan birbirlerinden farklı özelliklere sahiptir. İşte bu farklı özellikler temel alındığında bazı siyaset bilimciler için politika temelinde bu farklılıkların meydana getirmiş olduğu çatışmayı temsil etmektedir. Bu çatışma veya gerilim değerlerin bölüşülmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Bu çatışma asgari ölçüde cereyan etmeli, bir orta yol bulma imkanının olması gereklidir. Aksi halde fiziki şiddete dönüşen çatışma, politikanın uygulanmasını zorlaştıracaktır. Farklı özelliklere sahip bireylerin oluşturmuş olduğu gruplar siyasal iktidarı ele geçirip değerleri bölüşmenin hesabı içerisinde. Kısaca belirtmek gerekirse, politika çatışmayı temsil eder, çatışmanın nihai amacı ise kaynakların ele geçirilmesidir (Kapani, 1988: 17,189).

Siyaset, kendine özgü ölçütleri bulunan bir uğraştır. Nasıl ki, bir konuyu sanatsal açıdan ele aldığımızda iyi-güzel; iktisadi açıdan ele aldığımızda faydalı-faydasız; ahlaki açıdan değerlendirdiğimizde ise iyi-kötü şeklinde ayrıma tabi tutarak daha anlaşılır kılabiliriz, aynı şeyi siyaset için düşündüğümüzde dost-düşman ayrımının siyaseti daha anlaşılabilir kıldığı kanaatindeyiz (Schmitt, 2014: 56,57). Schmitt, "Dost-düşman ayrımından arındırılmış dünyada ne siyaset ne de devlet kalır" sözüyle dost-düşman ayrımının önemini ortaya koymaktadır. Ancak Schmitt için düşman, kin ile baktığımız hasım değil, yalnızca karşıt düşüncüyü savunanlardır (Schmitt, 2014: 84).

Adorno, iktisadi ve politik açıdan güçlü olan kişilerin yetkileri tek elde toplama amacı gütmelerini "gasp etme kompleksi" ile açıklamaya kalkışmıştır. Aynı ideali paylaşan diğer

kesim ise, bu kişileri demokrasiyi yıkmakla ve iktidarı ele geçirmeyle suçlarlar. Bu kişiler aslında kendileri de yetkileri tek elde toplayan bir yönetim anlayışı hedeflemekte ancak göz boyama taktiğini kullanmasını iyi bilmektedirler. Kısacası bu komplekse göre, otoriter kişiler, kendi kural tanımaz temayüllerini öteki olarak gördüğü kişilerin kötü yanlarını abartarak örtbas etmek hesabındadırlar. En sonunda ise kendi otoriter rejimlerini kurmaktan çekinmezler (Aktaran Gökçe, 2016: 93). Popülistler iktidar savaşımı verirken rakiplerini bir düşmanmış gibi görüp ona göre söylem geliştirmekten geri durmazlar. “Onlara gününü gösterin”, “hepsini yönetimden kovun”, “tümünü ait oldukları yere gönderin” gibi sloganlar, popülistlerin sıklıkla başvurduğu sloganlardan birkaçıdır (Müller, 2017: 43).

Popülist liderler, tek parça düşündükleri halkı, bir savaşım verildiğinin hissini uyandırabilmek adına kutuplaştırmaya çok isteklidirler. İktidarlarını haklılaştırmak ve bu mücadelesinde halkı kendi tarafına çekebilmek adına süreci kriz gibi göstermek mecburiyeti hissetmektedirler. Politikalarını icra ederken üzerlerinde bir baskının mevcudiyetini halka inandırmak ve seferberlik duygusu aşılacak arzusu taşırlar. Yönetim, popülistler için, gerçek halkın ülkesi için büyük mücadele vermesi gerektiği bir faaliyettir (Müller, 2017: 61). Popülizmin ön şartı bir krizin varlığı veya kriz algısının iyi yönetiliyor olmasıdır. 1929’da ekonomik buhran yaşanmamış olsaydı Hitler gibi biri Almanya’nın başına gelmeyebilir ve dünya bir büyük savaş daha yaşamamış olabilirdi (Laclau, 2007: 197).

Popüler kimliğin ve homojen halk fikrinin oluşmasında kriz dönemlerinin büyük payının olduğunu söyleyebiliriz. Homojen halk fantezisi, ekonomik kriz patlak verdiğinde, halk kamplara bölünerek çatışma ortamı olduğunda, iktidar sahiplerinin kendi çıkarlarını düşündükleri halk tarafından anlaşıldığında, daha kısa ifadeyle halk kendini güvende hissetmediğinde ortaya çıkmaktadır. Halkta meydana çıkan bu özlem, popülist söylemin siyasi malzemesini oluşturur. Popülistler, krizden çıkmanın yolunu halkın birleşmesinde görür ve bir seferberlik başlattıklarını ileri sürerler. Ya onların safında yer alır halktan biri olursun, ya da düşmanların safında yer alıp liderin ve destekçilerinin öfkelerini kazanırsın (Laclau, 2007: 186).

5.5. Belirgin Halka Başvurma İsteği

Jack Hayward’a göre popülizm, elitist demokrasinin aksayan yönlerinin görülmesi sonucunda geliştirilen tepkiyi simgelemektedir. Elitlerin halkın menfaatleri doğrultusunda hareket etmekten kaçınmaları ve halkı seferber edebilme yeteneğini kaybetmeleri sonucunda, halk ile yönetim arasında arabuluculuk pozisyonunu üstlenmek idealinde olan popülizmin siyasette rol üstlenmesi kaçınılmaz olmuştur. Ayrıca, temsili demokraside dengenin sağlanması için seçkinciliğin bulunduğu durumda popülizmin de yeteri derecede bulunması gerekmektedir. Canovan da Hayward’a katılarak popülizmin, hoşnutsuzluk oluşturan yerleşik düzene karşı halka başvurmak olduğunu söylemektedir (Aktaran Arditi, 2010: 63,64).

Yerleşik demokrasilerde meşruluk krizinin yaşandığı günümüzde, seçmenlerin oy kullanma oranları bu durumu kanıtlamaktadır. Seçmenlerin oy kullanmama tercihini etkileyen en büyük faktörün siyasetçilere olan güvenin azalması olduğunu söyleyebiliriz. Son durumda, siyasetin merkezinde bulunan ve güçlü partilerin oylarındaki azalmayla, popülist söylemin siyasal arenada baş göstermesi kaçınılmaz olmaktadır (Gerbaudo, 2018: 60). Halkı siyasete katmanın binbir türlü yolunu arayan popülist yöneticiler, halkı, her fırsatta kendilerine başvuracaklarına inandırarak, zedelenen güven duygularını kazanmak arzusu taşımaktadır. Popülistlerin referandumlara sık sık başvurmasının altında yatan sebep, onları gerçekten siyasette söz sahibi olmalarını istemelerinden değil, uyguladıkları politikaların halk tarafından kabul görmesi ile onlara meşruiyet kazandırma amacıdır (Müller, 2017:47).

Temsili demokrasilerin gün geçtikçe medyanın da katkısıyla daha katılımcı bir hal aldığı görülmektedir. Mevcut durumda liderlerin medyayı halka doğrudan ulaşma vasıtası olarak gördüklerini söyleyebiliriz. Radyo ve televizyon, liderlerin direkt olarak halkla iletişim kurmalarına ve halkın sempatisini kazanmalarına yardımcı olmaktadır. Bu şekilde davranan liderlerin tümünü popülistlikle nitelemek uygun değilse de, popülistlerin tümünün halkla doğrudan, hiçbir aracı olmadan iletişim kurma ihtiyacı duymakta olduğunu söyleyebiliriz (Arditi, 2010: 73).

Liberal temsili anayasal demokrasilerde, halk egemenliği düşüncesi çok önemlidir. Günümüz demokrasilerinde yönetimin teknik elemanların tekeline bırakıldığını ve halka sadece belirli aralıklarla seçim hakkı tanındığını söyleyebiliriz. Günümüzde insan haklarına ve hukuk devleti ilkesine yapılan vurgu, demokrasinin asıl mantığı olan halk egemenliğini gölgede bırakmaktadır. İşte popülizm, halk egemenliği vurgusuyla yola çıkarak destek toplamaktadır (Mouffe, 2000: 16). Ancak, popülizm için siyaset çirkin ve bozucu etkiye sahiptir. Popülistlerin iddiasına göre, onlar siyasete çok mecbur kaldıkları için atılmışlardır. Temsili siyasetin karmaşıklığını eleştirip, kendi siyasetlerinin doğrudanlığını ve yalınlığını göklere çıkartma eğilimi gösterirler. Temsili siyasetin kurumları çoğu zaman akıl bulandırıcı ve yararsız olarak görülür ve prosedürlerden kurtulmanın gerekliliğini vurgularlar (Taggart, 2004: 4).

6. POPÜLİZMDE KİTLELERİN VE LİDERLERİN ÖNEMİ

Popülizm için liderlik ile kitleler birbirini tamamlayan yapboz parçaları gibidir. Popülist siyasetçilerin önderliğinde politikalar belirlenir ve hayata geçirilmeye çalışılır. Liderlerin en büyük özelliği sonuç alma konusunda başarılı olmalarıdır. Liderler halkın hassasiyetini iyi analiz ederek onları kendi safına çekmeyi ve istediği doğrultuda yönlendirmeyi iyi bilmelidir. Onlar, gerçekçi görünerek insanları yanıltmamaya büyük çaba gösterirler. Diğer insanlardan farklı olarak zor konularda sorumluluk yüklenerek takip edilmesi gereken insan izlenimini vermek isterler. Liderlerin insanları etkileyen bir mizaca sahip olması ve bunu sağlayacak olan bir hitabet sanatına sahip olması gerekir. Bu hitabet onların dikkat çekmesini sağlayabilir ancak söyledikleri ile yaptıkları arasında bir uyuma olmazsa bu etki gücünü kaybeder. Halkın güvenini kaybeden lider, o güvenin yeniden tesisi için çok çaba harcaması gerekebilir. Bu yüzden o güvenin kaybolmamasını sağlamak mecburiyetindedir (Harkins, 2002: 15,16).

Popülizmin hedeflerini gerçekleştirebilmek adına gereksinim duyduğu doğrudan halka başvurma yöntemi, temsili demokrasi araçlarının etkisiz hale getirilmesini mecbur kılmaktadır. Bunun için de temsili demokrasi araçlarına alternatif olarak karizmatik bir lidere ihtiyaç duyar. Liderlik açısından karizmatik olmak önemli bir husustur. Belirli bir karizmaya sahip olmak, karşı tarafı etkilemek için daha az bir çaba göstermemizi sağlar. Liderler, bir işe giriştiğinde arkasında kendisine itaat eden bir kitlenin olmasını isterler. Karizmasının bırakmış olduğu etki, başarılı olduğu sürece lidere katkı sağlar. Bu yüzden lider, halktan biri gibi görünmeli ve onlara hizmet etmek için yöneticilik görevine soyunduğunu hissettirmelidir. Karizmatik lider halkla özdeşleşmeyi ve "bir hizmetkârdan daha fazla hizmet etmek için" görevi devraldığını hissettirmeyi başarabildiği sürece halkın desteğini alır. Başarılı olmadığı görülen liderin karizması ise günden güne etkisini kaybeder (Weber, 2006: 343). Meşruluğun oluşması ve devamı için, liderin o topluluğu oluşturan üyelerin çoğunluğunun desteğini arkasında hissetmesi gerekmektedir. "*Bir iktidar, meşruluğu konusunda bir görüş birliği varsa, meşrudur. Meşru olmayan iktidar, iktidar olmaktan çıkar; güçten başka bir şey değildir artık ve o da ancak kendisine boyun eğilmesini sağlayabildiği sürece vardır*" (Duverger, 1994: 132).

Birçok peygamber ve siyasi lider, insan psikolojisini iyi analiz ettiklerinden dolayı insanlar üzerinde söz sahibi olmuş ve onları yönlendirebilmiştir. Ancak bunu başarabilmek için, kitle içerisindeki insanların duygu ve düşüncelerini anlamak, onlar gibi görünmek ve bu duygu ve düşüncelerin ışığında onları hayallere sürüklemek gerekmektedir. Liderin kendi düşüncelerinden çok kitlenin hassasiyetlerini dile getirmesi gerekmekte, aksi takdirde halkta uyandırdığı etki gücünü kaybeder. Kitleler hiçbir zaman doğruları duymaya aç değildirler. Hoşlarına gidecek temelsiz, çürük ve içi boş bir inancın körü körüne peşinden gider ve doğru da olsa hoşlarına gitmeyen herhangi bir şeyden ise yüz çevirirler. Onları hülya denizine sürüklemesini bilen liderler onların desteğini kazanırken, onları hayallerden kurtarmaya çalışanlar ise kitlelerin gazabına uğrarlar (Le Bon, 2005: 85-87). Popülistler bu fikirden esinlenerek göz kamaştırıcı vaatlerle destekçilerini oyalama yoluna başvururlar.

7. POPÜLİZMİN TEMSİLİ DEMOKRASİ İÇERİSİNDEKİ YERİ

Günümüzde anayasaların tümünde ‘‘halk egemenliği’’ vurgusu çok hakimdir. Ancak iş pratiğe gelince, birçok demokraside bu vurgunun gerçekte bağdaşmadığını ve 20.yüzyılda birçok demokratik rejimde antidemokratik özellik gösteren hükümetlerin iş başına geldiğini söyleyebiliriz. Popülist hareketlerin çoğalmas ve halkın yalnız kendileri tarafından layıkıyla temsil edilebileceğini iddia etmeleri bunu kanıtlamaktadır. Demokrasi ideali, farklılıkları zorunlu kılmaktadır. Ancak popülizmin çoğulculuk karşıtlığı ve halk adına konuşma arzusu demokrasiyi zedelemektedir (Gentile, 2017: 35,36). Halkın belli bir kısmını gerçek halk olarak tanımlamak ve diğer kesime sırf onlar gibi düşünmediği için baskı uygulamak veya yandaşlarını kışkırtarak onların düşüncelerini değiştirmeye kalkmak, siyaset arenasında tansiyonun artmasına ve demokrasinin olumsuz etkilenmesine sebep olur. Farklılıkların hoş karşılanmadığı veya yönetenlerin kendilerini halkın geneline değil, belli bir topluluğa aidiyet duygusuyla bağlı kaldıkları bir ülkede yöneticilerin seçimle iş başına gelmesi onları hakiki demokrat yapmaz (Touraine, 1997: 45,46).

Temsili demokrasilerde politikacılar halkı etkilemek ve kendine oy vermesini sağlamak adına halkın beklentilerine duyarsız kalmaz. Popülist siyasetçiler halkın düşüncelerini iyi analiz ederek ona göre bir söylem geliştirir ve halkı amaçları doğrultusunda siyasetin içine çekerek rahat hareket etme imkanı bulur. Böyle bir iktidarın üç belirgin özelliği bulunmaktadır: devlet kaynaklarını kendi şirketleriymiş gibi görüp o şekilde davranmak, ihalelerde usulsüzlük ve adam kayırmacılığıdır. Popülistlerin yukarıda saydığımız üç durumu takipçilerinin sadakatini arttırabilmek adına yaptığını söyleyebiliriz (Müller, 2017: 18). Bu şekilde hukukun üstünlüğü bir kenara bırakılarak, demokrasinin altının oyulması ihtimal dahilinde olacaktır. Kısacası popülizmin çoğu zaman menfaatlerine uyduğu müddetçe hiçbir vaatten sakınmayan ve yasal düzenlemeleri lehlerine uygun hale getirmek adına eğip büken demogogları resmetmek adına kullandığımız bir kavrama karşılık geldiğini söyleyebiliriz (Arditi, 2010: 81). Carl Schmitt bu konuya ilişkin ‘‘Parlamentar Demokrasinin Krizi’’ adlı yapıtının önsözünde şunları belirtir: ‘‘Bazı devletlerde parlamentarizm, bütün kamusal işlerin, partilerin ve yandaşlarının ganimet ve taviz konusu haline dönüşmesi ve siyasetin, seçkinlerin işi olmaktan uzaklaşarak hayli hor görülen bir sınıfa mensup insanların bir hayli hor görülen mesleği haline gelmesi gibi bir durum yaratmıştır’’ (Schmitt, 2006b: 19).

Siyasi yozlaşma, kamu kaynaklarının yöneticiler tarafından kişisel çıkarlar doğrultusunda sömürülmesi anlamına gelmektedir. Siyasi yozlaşmanın her türlü yönetimde karşımıza çıkabilecek bir durum olduğunu söyleyebiliriz. Aslında kendini halkçı olarak tanımlayan bazı siyasetçiler, kamu kaynaklarını hortumlarken halkçılığı bir maske olarak kullanmaktan imtina etmezler (Canfora, 2003: 51).Popülistler XIV. Louis’in ‘‘Devlet, benim’’ sözünü kendilerine kılavuz edinmişçesine davranışlar sergilemekten geri durmazlar.

Belki de onların bu cüretkârlığının altında yatan sebep, gerçek halk olarak tasvir ettiği kesimin desteğini kazanmalarıdır.

Totaliter rejimler ile popülist siyaseti en çok yakınlaştıran unsur, hiç kuşku yok ki, her ikisinin de liderleri etrafında bütünleşmiş bir halk meydana getirme niyeti taşımasıdır. Homojen halk tasavvuru, liderin sultanının artması ve onun yüceltilmesi ile sonuçlanır. Ne de olsa lider, halkın büyük çoğunluğunu ülke bir savaştaymışçasına kenetlemesini bilmiştir. Zamanla lider, eleştirilmesi mümkün olmayan mitolojik bir kahraman olarak görülmeye başlanır. Kararları sorgulanmayan liderlerin zamanla otoriter bir hal almaları kaçınılmaz olur. Halka düşen görev ise, bu bütünlüğü bozmayacak şekilde davranmaktır. Liderin eleştiri konusu yapılması durumunda, kutsallarına saldırılan insanlar ile o kutsala saldıran kesim arasında şiddet olayları meydana gelecektir (Şengül, 2011, 73). Demokrasi ise farklılıkların hür bir şekilde seslerini duyurabildiği ve sorunların uzlaşılı yoluyla çözüldüğü bir ortamın varlığına gereksinim duyduğu için, popülist siyasetin olduğu bir ülkede koşar adım demokrasiden uzaklaştığı söylenebilir.

Siyasetin doğası gereği, biz-onlar ilişkisinin kurulması zorunludur. Demokrasinin amacı ise bu biz-onlar ilişkisinin, muhaliflerin ortadan kaldırılması gereken birer düşmanlar gibi gören dost-düşman ayrımına dönüşmemesini sağlamaktır. Biz-onlar ilişkisinin dost-düşman ayrımından daha yumuşak ve barışçıl bir ayrım olduğunu söyleyebiliriz. Biz-onlar ilişkisinde mücadele eden taraflar birbirini yalnız rakip olarak görmekte ve taraflar birbirinin meşru haklarını tanımaktadır. Diğerinde ise, rakipler birbirini birer düşman olarak görmekte ve birbirlerini alt etmenin yollarını aramaktadır. Çağdaş demokrasilerde istenen şey, çatışmaya dönüşmeyen rekabettir. Popülist siyasetin doğasında dost-düşman ilişkisi olduğu için demokrasi ile ters düşmektedir (Mouffe, 2010b: 28).

İktidarlar, yürüttükleri politikaları medya yoluyla halka ulaştırma ve onların takdirini kazanma arzusu taşırlar. Medyanın hükümetlerin kamuoyunu bilgilendirmek için kullandığı bir araç olduğunu söyleyebiliriz. Medyanın siyasi açıdan önemli rol oynaması yalnızca hükümetin propaganda vasıtası olmasından kaynaklanmamaktadır. Medya, iktidar üzerindeki halk denetimini kolaylaştırır ve yöneticilerin sorumlu oldukları konularda hesap vermelerinin gerekliliğini ortaya koyarak yönetimin şeffaflığını sağlar. Ancak bu görevini bağımsız olursa gerçekleştirebilir. Aksi takdirde, iktidar veya diğer güç odakları tarafından yönetilen medyanın yönetim anlayışına olumlu bir katkısı olmayacaktır (Beetham ve Boyle, 2005: 11-13). Özgür bir medyanın varlığı, vatandaşların menfaatinedir. Medya, hükümetlerin kusurlarını ve karışmış oldukları yolsuzlukları gözler önüne serer. Popülistlerin kendini eleştiren medya ve sivil toplum kuruluşları üzerinde baskı uygulaması ve onları hizaya sokma çalışmaları demokrasi ideali açısından kabul edilemez bir durumdur (Keane, 1999: 29).

Buraya kadar popülizmin demokrasi içerisinde yuvalanmış bir parazit olduğunu belirtmeye çalıştık. Ancak popülizm, nezaket kurallarını hiç de önemli görmeyen, sofradan biber görünen ve bu yüzden sarhoş olacak derecede içen bir misafiri andırmaktadır. Mevcut düzeni bozmaya da gerçekleri tüm çıplaklığıyla insanların yüzlerine vurmaya da elverişli bir yapısı vardır (Arditi, 2010: 104). Her ne kadar popülizmin demokrasinin altını oymaya kalktığını dile getirsek de diğer taraftan amacından şaşan demokrasinin rayına oturtulmasında önemli roller oynadığını da vurgulamamız gerekmektedir. Mevcut demokrasi örnekleri, halkı gerektiği gibi temsil etme, halkın ihtiyaçlarına karşılık verme ve yönetimde şeffaflık konularında sınıfta kalmıştır. Tam bu noktada popülizmin sözde siyasal katılım mekanizmasını harekete geçirerek "halksız icra edilen demokrasiye halklılık katmaya çalışması" olarak görülebilir (Çınar, 2014: 242).

8. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Daha önce değindiğimiz gibi, temsili demokrasinin olduğu yerde popülizmin ortaya çıkması olağan dışı bir durum oluşturmayacaktır. Çünkü ‘‘Halkın, halk adına, halk için yönetme arzusu ve gayreti’’ olarak tanımladığımız demokrasi ve onun uzantısı olan temsili demokrasilerde, iktidar halkın oylarıyla belirlendiği için siyasetçiler özellikle seçim dönemlerinde popülist söyleme sıklıkla başvurur ve destek toplamaya çalışır. Bu sebeple çoğu zaman demokrasi ile popülizm arasında bir fark yokmuş gibi düşünülür. Bu durum her iki kavramın da herkes için geçerli bir tanımının yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak popülizmin çoğulculuk karşıtlığı, halk adına konuşma arzusu, uzlaşma yerine düşman yaratma amacıyla kutuplaştırıcılığı gibi birtakım özellikleri demokrasiden kopmasına neden olmaktadır.

Demokrasimizin kaderi, insanlardaki itaat etme temayülünün ortadan kaldırılması, çağdaş topluma yaraşır yurttaşlık bilincinin yeniden tesis edilmesi ve katılımcı demokrasinin oluşturulması ile tersine çevrilebilir. Etkili demokrasi, vatandaşların kendilerini ilgilendiren konuların hepsinde olmasa da çoğunda etkin rol oynamasıyla sağlanabilir. Yurttaşlar, temsilcilerinin elindeki dümeni sıklıkla ele geçirip gidişatı değiştirebildiklerini gördükleri andan itibaren demokrasiye dört elle sarılacakları düşüncesi bir gerçektir (Barber, 1995: 195). Katılımcı demokratik yolların tesis edilmesi geciktikçe popülist siyasetin daha etkin bir rol oynadığı çok açıktır. Katılımcı demokrasi ile popülistlerin ‘‘her fırsatta halka başvurmalı’’ arasındaki fark, taşıdıkları niyetlerde saklıdır. Katılımcı demokrasinin oluşturulmasındaki niyet, yurttaşların kendilerini ilgilendiren konularda bizzat karar verebilmesi ve özyönetim mantığının oturtulabilmesi iken; popülizmin niyeti, kendi çıkarlarına uygun düzenlemelerin, popülist siyasetçilere inanmış ve güvenmiş insanlar aracılığı ile meşruluk kazanmasını sağlamaktır. Bu şekilde düşünüldüğünde popülizm, halka sormayı, demokrasinin gelişmesi için değil, kendi çıkarlarını korumak ve daha fazla güç kazanmak adına önemsedğini söyleyebiliriz.

Son olarak, demokrat gibi görünüp, asıl amaçları demokrasinin altını oymak olanlara karşı ‘‘Neden Demokrasimize sahip çıkmalıyız?’’ sorusuna verilebilecek yanıtlar şu şekilde sıralanabilir: Birincisi, demokrasi bizi acımasız otoriter yöneticilerden koruyabilir. İkincisi, demokrasi diğer yönetim modellerinin sunamayacağı özgürlükleri sunar. Üçüncüsü, demokrasi herkesin kişisel çıkarlarını koruyabilmesini sağlar. Dördüncüsü, demokrasi bireylere kendilerini ilgilendiren konularda başkasının değil bizzat kendilerinin etkin rol oynaması gerektiğini öğretir. Beşincisi, demokrasi sınıfsal farklılıkları reddedip herkesin eşit olduğunu vurgular. Sonuncusu, farklı düşünceler demokrasilerde daha rahat ifade olunabilir (Dahl, 2001: 48).

KAYNAKÇA

- Ardıti, B., (2010), *Liberalizmin Kıyılarında Siyaset: Farklılık, Popülizm, Devrim, Ajitasyon*, Çev: Emine Ayhan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Barber, B., (1995), *Güçlü Demokrasi*, Çev: Mehmet Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beetham, D. ve Boyle, K., (2005), *Demokrasinin Temelleri 80 Soru 80 Cevap*, Çev: Aslıhan Zeynep Kopuzlu, Ankara: Adres Yayınları.
- Beetham, D., (2006), *Demokrasi ve İnsan Hakları*, Çev: Bilal Canatan, Ankara: Liberte Yayınları.
- Berlin, Isaiah, (1968), To Define Populism. *Government and Opposition*, 137-179.
- Canetti, E., (2006), *Kitle ve İktidar*, Çev: Gülşat Aygen, İstanbul : Ayrıntı Yayınları.
- Canfora, L., (2003), *Demokratik Retoriğin Eleştirilmesi*, Çev: Durdu Kundakçı, Ankara: Dost Kitabevi.
- Çınar, M., (2014), Demokrasi. *Siyaset: Kavramlar, Kurumlar*(pp. 203-250), Editör: Yüksel Taşkın, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dahl, R. A., (2001), *Demokrasi Üzerine*, Çev: Betül Kadioğlu, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Duverger, M., (1994), *Siyaset Sosyolojisi*, Çev: Şirin Tekeli, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Erdoğan, M., (2001), *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Fassin, E., (2018), *Popülizm: Büyük Hınç*, Çev:Gülener Kırnalı ve İlker Kocael, Ankara: Heretix Yayınları.
- Gentile, E., (2017), *Demokrasi'de Her zaman Halk Egemendir-Yalan*, Çev: Volkan Çandar, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gerbaudo, P, (2018), *Maske Ve Bayrak: Popülizm ve Yurttaşlık*, Çev: Diyar Saraçoğlu, İstanbul: Kafka Yayınları.
- Giddens, A., (2011), *Sosyolojinin Savunusu*, Çev: İbrahim Kaya, Ankara: Sav Yayınları.
- Gökçe, O., (2016), Siyaset ve Kişilik. *Siyaset Sosyolojisi*(pp. 79-111), Editör: Orhan Gökçe, Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Habermas, J., (2002), *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*, Çeviri: Medeni Beyaztaş, İstanbul: Bakış Yayınları.
- Harkins, Phil, (2002), *Etkili Konuşmanın Gücü*, Çev: Gürol Koca, Bursa: Alfa Yayınları.
- Heywood, Andrew, (2007)*Siyasi İdeolojiler*, Çev: Ahmet Kemal Bayram, Özgür Tüfekçi vd., Ankara: Adres Yayınları.
- Jefferson, T., (1961), *Thomas Jefferson'dan Seçme Parçalar*, Çev: Mete Tunçay, Türk İstanbul: Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Kapani, M.,(1988), *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Kesgin, B., (2017), *Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi*, İstanbul: Açılım Kitap.
- Laclau, E. (2011), "Popülizm: Bir Ad Ne İçerir?", (Çev. Hayriye Özen), *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 135-146.
- Laclau, E., (2007), *Popülist Akıl Üzerine*, Çev:Nur Betül Çelik, Ankara: Epos Yayınları.
- Le Bon, G., (2005), *Kitlelerin Psikolojisi*, Çev: Selahattin Demirkan, İstanbul: Yağmur Yayınları.

- Locke, J., (2004), *Hükümet Üzerine İkinci İnceleme*, Çev: Fahri Bakırcı, Ankara: Babil Yayıncılık.
- Mill, J.S., (2004), *Hürriyet Üstüne*, Çev: Mehmet Osman Dostel(1955), Sadeleştiren: Ömer Çaha, Ankara: Liberte Yayınları.
- Montesquieu, C. L. (2014), *Kanunların Ruhu Üzerine*, Çev: Şevki Özbilen, Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Mouffe, C., (2000), *Demokratik Paradoks*, Çev: A. Cevdet Aşkın, Ankara: Epos Yayınları.
- Mouffe, C., (2010), *Siyasal Üzerine*, Çev: Mehmet Ratip, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Müller, J.W., (2017), *Popülizm Nedir?*, Çev:Onur Yıldız, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Paine, T., (2017), *İnsan Hakları*, Çev: Mehmet Osman Dostel, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rawls, J.,(2007), *Siyasal Liberalizm*, , Çev: Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rousseau, J.J., (1994), *Toplum Sözleşmesi*, Çev: Vedat Günyol, İstanbul: Adam Yayınları.
- Sartori, G.,(2017), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, Çev: Tunçer Karamustafaoğlu vd., İstanbul: Sentez Yayınevi.
- Schmitt, C., (2006), *Parlamentar Demokrasinin Krizi*, Çev: A. Emre Zeybekoğlu, Ankara: Dost Kitabevi.
- Schmitt, C., (2014), *Siyasal Kavramı*, Çev: Ece Göztepe, İstanbul: Metis Yayınları.
- Seyla, Benhabib, (1999), Demokratik Moment ve Farklılık Sorunu. *Demokrasi Ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*(pp. 11-33), Çev: Zeynep Gürata vd., İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Şaylan, G., (2008), *Temsili Demokrasinin Ölenemez Krizi*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Şengül, H.T., (2011), *Muhafazakâr Popülizm*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Taggart, P., (2004), *Popülizm*, Çev: Barış Yıldırım, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tocqueville, A.D., (1994), *Amerika'da Demokrasi*, Çev: İhsan Sezal vd., Ankara: Yetkin Yayınları.
- Touraine, A., (1997), *Demokrasi Nedir?*, Çev:Olca Kunal, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Türköne, M., (2011), *Siyaset*, İstanbul: Etkileşim Yayınları.
- Weber, M., (2006), *Sosyoloji Yazıları*, Çev:Taha Parla, İstanbul: Deniz Yayınları.
- Yayla, Atilla, (2014), *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Ankara: Adres Yayınları.
- Yayla, Atilla, (2015), *Siyaset Bilimi*, Ankara: Adres Yayınları.

Makale Adı /Article Name

Kemalpaşazâde'nin İlk Mersiye Muhakemesi ve Tenkidi

Kemalpaşazâde's First Lamentation Judgment and Criticism

Yazar

Muhammed Felat AKTAN

Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, muardaf@hotmail.com

Yayın Bilgisi

Çalışma Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 30.05.2021

Kabul Tarihi: 28.06.2021

Cilt-Sayı: 2(2)

Atıf

Aktan, M.F. (2021) . Kemalpaşazâde'nin İlk Mersiye Muhakemesi ve Tenkidi. *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 19-27.

Öz

İnsanoğlu var olduğundan beri ölüm olgusunu içsel bir süreçten geçirerek ona farklı anlamlar yükler. Bu anlamlandırma kimi zaman edebî bir dille aksettirilir. Kaybedilenin ardından yakılan ağıtların ve bunun mersiye şeklinde yansımalarının ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı ve manzum bir şekilde anlamlandırıldığına dair çeşitli görüşler öne sürülmektedir. Araştırmacıların büyük çoğunluğu ilk mersiye Hz. Âdem'in, oğlu Hâbil için söylediği şirden mütevellit olduğu konusunda hemfikirdir; ancak konuyu klasik Türk edebiyatında ilk defa tartışmaya açan Kemalpaşazâde ortak görüşlerin aksini ileri sürmekte; mersiye Hz. Âdem'e aidiyetini pek çok kriter üzerinden (köken, belagat, mana, gramer) tartışmaya açmaktadır. O, mersiye Hz. Âdem'e ait olup olmadığını nesnel değerlendirmiş, mezkûr konuyla ilgili tespitlerini bilimsel kaynakları referans alarak paylaşmıştır. Üzerinde inceleme yapılan eser müellifi İbn Kemal olarak bilinen Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 706/4 numarada kayıtlıdır. Eserin ismi Risaletü fi-merseyeti Âdem li-İbnihi Hâbil olarak geçmektedir. Eserin bilinen üç nüshası daha mevcuttur. Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlık gibi bir makama kadar erişen Kemalpaşazâde'nin aynı zamanda seçkin ve yetkin bir dilci, fakih, müfessir olduğu bu eserden anlaşılmaktadır. Hz. Âdem'e isnat edilen beyitleri ele alan İbn Kemal, bunları irab, ikvâ, mantık, kusur, melhun ve kafiye açısından incelemiş, mersiye'nin tarihsel sürecine değinmiştir. O, bilimsel anlayışını net olarak ortaya koymuş, şiiri tenkitsel yaklaşımla ele almıştır. İlk mersiye'nin "Hâbil" ile ilgili olmadığını delillere dayandırarak açıklamıştır.

Anahtar Kelimeler: Kemalpaşazâde, Hz. Âdem, Hâbil, Mersiye, Belagat

Abstract

Since the human being has existed, he has passed the phenomenon of death through an internal process and ascribed different meanings to it. This interpretation is sometimes reflected in a literary language. Various opinions have been put forward as to when the laments sung after the loss and its reflections in the form of elegies first emerged and were interpreted in verse. Most of the researchers, the first elegy prophet Adam agrees that it is a result of the prophet Adam sang for his son Abel; However, Kemalpaşazâde, who opened the subject to discussion for the first time in classical Turkish literature, claims the opposite of common views; of the dirge discusses his belonging to Adam on the basis of many criteria (origin, rhetoric, meaning, grammar). He objectively evaluated whether it belonged to Adam or not, and shared his findings on the aforementioned subject with reference to scientific sources. Köprülü Manuscript Library, whose author is known as Ibn Kemal, is registered in Mr. Mehmed Asım Collection, number 34 Ma 706/4. The name of the work is treatise lament Adam's son Abel. There are three more known copies of the work. It is understood from this work that Kemalpaşazâde, who reached a position like being a sheikhulislam in the Ottoman Empire, was also a distinguished and competent linguist, jurist and commentator. Dealing with the couplets attributed to Adam, Ibn Kemal examined them in terms of rhyme false, logic, flaw, false and rhyme, and touched upon the historical process of elegy. He clearly revealed his scientific understanding and handled poetry with a critical approach. He explained that the first elegy was not about "Abel", based on the evidence

Keywords: Kemalpaşazâde, Precious Adam, Abel, Elegy, Rhetoric

1. GİRİŞ

Asıl adı Şemseddin Ahmed bin Süleyman olan Kemalpaşazâde 16. yüzyılda yaşamış, Osmanlı Devleti'nde Şeyhülislamlık makamına erişmiş fakih, müfessir, tarihçi ve şair kimliğiyle ön plana çıkmış çok yönlü bir âlimdir. Fatih Sultan Mehmet döneminin ileri gelen devlet adamlarından Kemal Paşa'nın torunudur. Bu nedenle bazı kaynaklarda İbn Kemal olarak da ismi zikredilir.

Kemalpaşazâde, Osmanlı uleması arasında ilmî gücünden dolayı “el-muallimü'l-evvel” unvanıyla anılmış; talebesi Ebussûd Efendi ise “el-muallimü's-sânî” kabul edilmiştir. İbn Kemal ilmî derinliği ve genişliği, muhakeme ve münazara kudreti, şer'i meseleleri çözme konusundaki kabiliyeti sebebiyle “müftî's-sakaleyn” (insanların ve cinlerin müftüsü) lakabıyla anılmıştır (Koca, 2016: 6).

Muhtelif kaynaklarda şeyhülislam, müftî'l-enam, müftî's-sakaleyn, İbni Sina-yı Rûm lakablarıyla anılır. 3 Zilkade 873'te (1468-1469) Edirne'de doğmuştur. Ancak doğum yeriyle ilgili muhtelif görüşler de mevcuttur. Doğum yeri, Heşt Bihişt'te, Hadâku's-Şakâyık'ta, Sicil-i Osmanî'de, Enisü'l Müsamirin'de, Devhatü'l-Meşâyih'ta, İlmiye Salnâmesi'nde ve nihayet Kâmusu'l-A'lâm'da Edirne; Süllemü'l-Vusûl'da, Latîfî Tezkiresi'nde, Eslâf'ta, Osmanlı Müellifleri'nde Tokat; Hüseyin Hüsameddin'in Amasya Tarihi'nde Amasya olarak gösterilmiştir (Saraç, 1999: 13).

Kemalpaşazâde Osmanlı padişahları tarafından çeşitli medreselere müderris olarak tayin edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde yaşamış olan Kemalpaşazâde, Sultan Selim (926/1520) tarafından Edirne'de Daru'l-Hadis müderrisliğine tayin edilmiş, Sultan Süleyman (974/1566) kendisine Edirne'de Sultan Bayezid Medresesi müderrisliğini ihsan etmiş, akabinde ise Sultan Fatih medreselerinden birini vermiştir (Saraç, 1995: 24). Kemalpaşazâde yine bu dönemde halefî Zenbilli Ali Efendi'nin vefatı üzerine şeyhülislam olmuştur (Öçal, 2013: 49).

İbn Kemal, dönemindeki cereyan eden olumsuz hadiselerden dolayı İslam'ı ve ehl-i sünnet anlayışını kötülüyün zihniyete karşı mezkûr değerleri savunmuştur:

Şeyhülislamlığı sırasında, din ve mezhep düşmanlarına karşı, fikir ve kalemi ile mücadele etmiştir. Yavuz Sultan Selim'in vasiyeti üzerine Kanuni'nin İran seferlerinde fikri anlamda aktif rol almıştır. Padişahın, Şah Tahmasp'a gönderdiği mektupları bizzat kaleme almış, Molla Kâbız'ın iddialarına karşı, kamuoyunda ortaya çıkan karışıklıkları ve Sultan Süleyman'ın endişelerini, yaptığı muhakeme ve yazdığı risalelerle bertaraf etmiştir (Fayda, 1986: 57).

Dönemlerinde yaşadığı üç padişahın sevgi ve saygısını kazanan Kemalpaşazâde (Turan, 2002:239); edebiyat, felsefe, kelam, tefsir, tarih, fıkıh, hadis, ahlak gibi birçok alanda eser yazmıştır. Bu yönüyle velûd bir mütefekkir olarak bilinir. Eserlerinin niteliksel ve niceliksel olarak fazlalığı ondaki yapıt sayısındaki sayısal değerlerde ihtilafa yol açmıştır. Şamil Öçal'a

göre 226, Nihal Atsız'a göre 209 ve Brockelmann'a göre ise 179 eserinin¹ mevcut olduğu ileri sürülür.

Kemalpaşazâde'nin eserlerinin döneminde ve kendisinden sonra referans olarak kabul edilmesinde şüphesiz yetiştiği edebî muhit etkili olmuştur. O, dönemin meşhur âlimlerinden ders ve icâzet almıştır. Aldığı eğitimi bilgi birikimi ve mantığıyla sentezleyip yeni eserler vücuda getirmiştir. Kemalpaşazâde'nin başarısına zemin hazırlayan faktör hocalarından aldığı eğitimidir.

Molla Lütî, Kesteli Muslihuddîn Mustafa Efendî (901/1496), Molla Yegân, Muarriżzâde Sinânüddîn Yusuf, Hatibzâde Muhyiddîn Mehmed Efendî (901/1496), Müeyyedzâde Abdurrahmân Efendî (922/1516), Hızır Bey (863/1459), Şeyhizâde Abdî, Abdizâde Abdurrahmâni, Yakupzâde Bahşî Efendî, Sibekzâde Ahmed, Şirvânî Ebu'lhayr ve son olarak da Kutbüddîn Ahmed Camî Efendî (Saraç, 1995: 19) onun icâzet aldığı hocalarıdır.

İlmi konulardaki başarısı, eserlerinin didaktik ağırlıklı olmasından dolayı İbn Kemal vezin ve şekle pek önem vermemiş, sanatını okuyucuya fayda sağlasın diye vücuda getirmiştir. Dolayısıyla edebî yönü diğer alanlara oranla sönük kalmaktadır. Yekta Saraç, Kemalpaşazâde'nin bu yönü üzerinde durmuş, bu doğrultuda şu tespitlerde bulunmuştur:

Değişik konularda pek çok eser vermiş olan Kemalpaşazâde nesir yanında nazmı da başarıyla kullanmış, divanının dışındaki hemen her eserinin gerekli gördüğü kısımlarında Arapça, Farsça ve Türkçe manzumelere yer vermiştir. Tezkireler onun edebî yönünden ziyade ilmî yönü üzerinde durur ve nesrinin nazmından üstün olduğu görüşünde birleşir. Bunun başlıca sebebi, onun her an telif ve tedris ile meşgul olan bir âlim ve halkın dinî meseleleri için fetva veren bir müftü olması dolayısıyla devlet adamı ve âlim kişiliğinin sanatçı ve şair kişiliğini arka plana itmesidir. Bundan dolayı ilmî seviyesinin yüksekliğine göre edebî yönü daha zayıftır. Buna bağlı olarak şiirlerinde derin hayallere, bol çağrışımlı edebî sanatlara pek rastlanmaz. Şiiri hikmetli söz olarak görür ve bir fayda sağlamasını ister. Aşka ve hikemî konulara daha çok önem verir, tasavvufi yorumdan uzak beyitler üzerinde yoğunlaşır. Duygu ve hayal yerine akla, mücerreden ziyade müşahhasa meyli bu yüzdendir. Bu özellik Kemalpaşazâde'nin günlük hayata ve devrine ışık tutan beyitlerinde de görülür. Dili sade, ifade yapısı sağlamdır (Saraç, 2002: 244).

1.1 Risaletü fi-Mersiyeti Âdem li-İbnihi Hâbil

Belli başlı eserlerinin yanında hacimsel olarak küçük yapıtlarının da varlığı bilinmektedir. Bunlar arasında tartışma ve hipotez hüviyetine sahip onlarca eser mevcuttur. *Risaletü fi-mersiyeti Âdem li-İbnihi Hâbil* adlı çalışma bu kategoride yer alan eserlerdendir. Bazı kıstaslardan faydalanarak ilk mersiyenin Hz. Âdem tarafından yazılıp yazılmadığı hususu eserde değerlendirilmiştir.

¹ Bk. İlyas Çelebi, (2002: 245)

1.1.1. Eserin Künye Bilgileri ve Fiziksel Özellikleri

Borda bez ciltten oluşan eser tek cilt olup ortasında şemse vardır. Süslemesi battal ebru desenlerinden oluşan eserde arka zeminde kahverengi onun içinde de yeşil büyük parçalar mevcuttur. Kâğıt rengi yıpranmanın da etkisiyle koyu sarı olarak gözükmektedir. Eserde siyah mürekkep kullanılmış; ancak konu başlıklarında ve manzum kısımlarda kırmızı mürekkep tercih edilmiştir. Hemen hemen her sayfada ana metnin dışında kalan sayfa köşelerinde nesih hattı ile yazılan derkenarlar mevcuttur. Eserin bazı bölümleri yıpranmanın etkisiyle silik çıkmıştır. Eserin büyük çoğunluğunda sayfalar 22 satırdan oluşmuştur. Eser nesih hattı ile kaleme alınmıştır. Eserin müstensih kaydı bulunmamaktadır.

Üzerinde inceleme yapılan eserin dört nüshası mevcut olup kütüphane künye bilgileri şu şekilde sıralanmıştır:

Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Mehmed Asım Bey Koleksiyonu 34 Ma 706/4 demirbaş nolu eser “Risaletü fi-Mersiyeti Âdem li-İbnihi Hâbil” ismiyle geçmektedir. Eserin 8. ve 9. varakları konu ile ilgili bilgileri içerir.

Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu 34 Nk 4972/19 demirbaş nolu eser “Risaletü fi-Mersiyeti Âdem aleyhi's-selam li-İbnihi Hâbil” ismiyle zikredilmiştir. Eserin 99. ve 100. varakları ihtivayı oluşturur.

Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu 34 Fa 1609/8 demirbaş nolu eser “Risaletü fi-Mersiyeti Âdem li-İbnihi Hâbil” ismiyle geçmektedir. Eserin 35. ve 37. varakları konu ile ilgili bilgileri içerir.

Köprülü Yazma Eser Kütüphanesi, Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu 34 Fa 1580/40 demirbaş nolu eser Risaletü fi-Mersiyeti Âdem li-İbnihi Hâbil” ismiyle geçmektedir. Eserin 145. ve 146. varakları ihtivayı oluşturur. Dört nüsha da içerik olarak hemen hemen birbirinin aynısıdır. Birkaç kelimedede eş anlamlı farklı sözcükler kullanılmıştır.

1.1.2. Eserin Muhtevası

Klasik edebiyat ile ilgili birçok araştırmacı, mersiye türünün geçmişinin, Hz. Âdem² dönemine kadar dayandığını ileri sürmektedir. Gencay Zavotçu bu bilgiyi Latîfi tezkiresi ve Eski Süryani kaynaklarına dayandırarak açıklamaktadır (Zavotçu, 1999: 169). Cemil Çiftçi, *Divan Şiirinde Kerbela Ağıtları* adlı eserinin giriş sayfasında ilk mersiye ve mersiyenin tarihsel süreç içerisindeki yeri hakkında şu bilgiyi verir:

"Mersiyeler, ölüm olayının gerçekleşmesi sonucu yazılan şiirlerdir. Ölüm olayı mersiyeyi yedeğinde taşır ve ona davetiye çıkarır. Bu anlamda insanoğlunun tanıştığı ilk acı, Hz. Âdem'in oğlu Hâbil'in ölümüdür. Bu olay nedeniyle Hz. Âdem teessüre kapılır. Acısını, hüznünü dile getirir. Ölüm olayı ve hüznü insanoğlunu mersiye ile tanıştırır. Bundan dolayıdır

² Bk. Kenan Demirayak (2009:138), M. Faruk Toprak (2004:217), Cemil Çiftçi (2008), Gencay Zavotçu (1999: 169).

ki, insanoğlunun söylediği ilk şiirin mersiye, ilk mersiye söyleyenin de Hz. Âdem olduğu vurgulanır" (Çiftçi, 2008: ii).

Faruk Toprak, bazı kaynakları referans alarak insanoğlunun ilk söylediği şiirin mersiye olduğunu, en eski mersiye'nin de Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi üzerine Hz. Âdem tarafından söylendiğini ileri sürer (Toprak, 2004: 215). Kenan Demirayak ise ilk mersiye şiirinin, Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi üzerine insanlığın atası ve ilk peygamber olan Hz. Âdem tarafından söylendiğini iddia eder (Demirayak, 2009: 138). İşte bu noktada Kemalpaşazâde mezkûr görüşlerin aksini düşünmekte, genel geçer değerlendirmelerin dışına çıkmaktadır.

Yazar bölüme besmele ile başlamaktadır. Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e selam ve salavat getirdikten sonra risalenin konusuna değinir. Eser, her ne kadar hipoteze dayalı bir değerlendirme hüviyetinde olsa da İbn Kemal eseri Âdem Peygamber'in, oğlu (Hâbil) için söylediği mersiye'nin tefsiri olarak tanımlamaktadır (vrk:8/b).

Üzerinde inceleme yapılan eser, muhtemelen müstensih tarafından düzenlenmiştir. Risalede müstensih ile ilgili hiçbir bilgi mevcut değildir; ancak eserin mukaddime bölümünde;

"Bu risale önder, allame (büyük âlim), son dönem ulemanın referans olarak en önemli dayanağı olan İbn Kemalpaşa'ya aittir. Allah'ın rahmeti en geniş şekliyle onun üzerine olsun" (vrk:8/b) cümlesinin yer alması ve müellifin tespit edilmiş eserlerinin hiçbirinde şahsını öven ifadeler yer vermemesi bu kanaatimizi desteklemektedir.

Akabinde müellif, Hz. Âdem'e isnat edilen şiir üzerinde durur:

فوجه الأرض مغبرّ قبيح

تغيرت البلاد ومن عليها

وقلّ بشاشة الوجه المليح

تغير كلّ ذي حسن وطيب³

İbn Kemal risalede şiiri orijinal diliyle (hatt-ı Arabî) ile yazdıktan sonra ilk olarak Zemahşerî'nin konu ile ilgili tespit ve düşüncelerine yer verir:

"Rivayet olunmuştur ki Âdem (a.s) bu şiiri Hâbil için mersiye şeklinde söylemiştir. Keşşâf⁴ adlı eserin müellifi şöyle demiştir: Bu mersiye'nin Hz. Âdem'e aidiyeti yalan ve iftiradan ibarettir; zira şiir menhul⁵ ve melhun⁶ olup telaffuz açısından hatalıdır. Bununla

³ Yeryüzü değişti

Hiçbir şeyin tadı ve rengi kalmadı

Yerin yüzü değişip çirkinleşti.

Gülümseyen yüzün sevinci azaldı (vrk:8/b)

Zulme uğrayan oğlum Hâbil'e yazık. (Son mısra risalede mevcut olmayıp, mersiye ile ilgili birçok kaynakta geçtiği için alınmıştır. (bk. Zavotçu, 1999:169, Canım, 2018: 46)

⁴ Cârullah Zamahşerî'nin eseri

⁵ İntihal (başkasına ait olup Hz. Âdem'e atfedilmesi)

⁶ Lafız ve cümlede bozukluk (Peygamberin hatalı sözcük kullanamayacağı)

beraber İbn Kemal'e göre peygamberler şiir söylemekten masundur (korunmuş). O bu düşüncesini yine Zemahşerî'ye dayandırır. Zemahşerî Keşşâf adlı eserinde Maide suresini tefsir ederken peygamberler ile ilgili ismet sıfatını burada zikreder.

Kemalpaşazâde'ye göre şiirin intihal olması kabul edilebilecek bir durumdur. Müellif, bunun nedenini bir hadis-i şerife dayandırarak izah etmeye çalışmıştır:

“İbn-i Abbas'tan rivayet olunduğuna göre başta Hz. Âdem ve Hz. Muhammed olmak üzere bütün peygamberler şiir söylemekten alıkonulmuştur. Bu açıdan bakıldığında kabul edilen bir durumdur. Bununla beraber Âdem (a.s) bu şiiri Süryanice nesir halinde söylemiştir. Bu şiir Ya'rub bin Kahtân'a⁷ gelinceye kadar nesirdi. Ya'rub bin Kahtân bu mersiyei inceleyip kelimelerin yerlerini değiştirip çıkarma ve eklemeler yaptı ve nihayetinde onu Arapça nazıma dönüştürdü”. (vrk:9/a) İbn Kemal'e göre kelimelerin cümle içerisinde yerlerinin değiştirmek manayı bozmaktadır. Bundan dolayı cümle öğelerinin (belirteç, nesne) tertipli bir şekilde sıralanması gerekir.

Bu tespitlerden sonra Kemalpaşazâde melhun ve ikvâ konusuna değinir *“Onun melhun olmasına gelince o da kabul edilebilir bir durumdur. Bazı âlimler irab⁸ ve kafiye yönünden şiirde hata olduğunu ifade etmiştir. Şiirde geçen melih sözcüğü ötreli okunduğunda (melihun) hatalı olur. Çünkü melih sözcüğü mecruh (esreli olan vech) kelimesinin önadıdır. Şayet melih sözcüğü esreli okunursa o durumda da ikvâ gerçekleşir. Bazı âlimlerin şiirde geçen vech sözcüğünü merfu ve fail olarak görmesi de yetersiz bir cevaptır.”* (vrk:9/a) Her ne kadar şiirde çok kullanılmış olsa da İbn Kemal'e göre ikvâ kafiyede bir kusur olarak görülmüştür.

İbn Kemal sarf ve nahiv konusunda keskin bilgilere sahip olup döneminde bu muvaffakiyet ile de ismi zikredilmiştir. Kemalpaşazâde gramere etimolojik olarak hakim olduğundan sözcüklerin kökenlerini mantıksal bir süzgeçten geçirip çıkarımlarda bulunmuştur. Onun bir başka özelliği de karmaşık, zor ve mücerret ifadeleri somutlaştırarak okuyucuya sunmasıdır. Vaka takdimini müşahhas bir şekilde göstermesi delillerini ispat etmeye zemin hazırlamaktan kaynaklanmaktadır. Risalede geçen aşağıdaki durum bunun bir örneğidir:

(Sîrâfi'nin ağzından I. Tekil şahıs olarak aktarıyor) Ebû Saîd es-Sîrâfi⁹ bir gün Ebubekr bin Düreyd¹⁰'in meclisine vardı. Bundan önce birbirleriyle hiç görüşmesi yoktu. İlk defa onun meclisine gitti. Onun meclisinde otururken orada bulunanlardan birisi iki beyit okudu ve okuduğu beyitleri Âdem'e (a.s) isnat etti. O şiirler yukarıda ismi zikredilen beyitlerdi. Bunun üzerine İbn-i Düreyd adama bu şiir çok önceden söylenip kadîm bir şiirdir dedi. Bu şiirde ikvâ¹¹ vardır. Ebû Saîd es-Sîrâfi bunun üzerine şunu söyledi:

Bu şiiri ikvâ hatasından kurtarmanın bir yolu vardır. Şöyle ki beşâşet (güler yüz) sözcüğü üstün yapılı ve “â” daki tenvin iki harekesiz harfin yan yana gelmesinden ötürü hasf edilir. Böylece beşâşet sözcüğü temyiz üzerine mansûb olur. Daha sonra vech sözcüğü merfû

⁷ Halk etimolojisine göre Arapçayı ilk konuşan kişi olarak bilinir.

⁸ Kelime sonundaki hareketler

⁹ Arap dili ve edebiyatının önemli âlimlerindendir.

¹⁰ Arap dili âlimi ve şair

¹¹ Bu sözle şiirin Hz. Âdem'e ait olamayacağını zımnen ifade etmek istedi.

edilir ve “kalle” kelimesi ona isnat edilir. Böylece kafiyeedeki ikvâ hatası ortadan kaldırılmış olur. Bunun üzerine Ebû Saîd es-Sîrâfî onun bu tespitine taaccüb edip bakakalır. Az sonra onu takdir etmek için İbn Düreyd’in yanına gelir ve onu kutlar. (vrk:9/a)

İbn Kemal bu diyalogların akabinde Ebü'l-Alâ' el-Maarrî'nin¹² Risâletü'l-Gufrân adlı eserine yer verir. Müellif el-Maarrî eserinin küçük bir bölümünde bu diyaloga atıf yapar. İbn Düreyd'in mezkûr şiiri ikvâ şeklinde inşâd etmesini eleştirir. Ebü'l-Alâ' el-Maarrî bir eleştiri de Ebû Saîd es-Sîrâfî'ye yapar ve onu sert bir tenkitle intikad eder. O, Ebû Saîd es-Sîrâfî'nin rivâyet etme şeklini “ikvâ”dan daha büyük bir hata olarak görür.

Eser bu diyalogların bitiminde sonlanır ve bir başka tartışma konusuna geçilir. Müellifin bu risalede, rivayetın tashihinde İzz bin Abdulselam¹³ tarafından ilk defa açıkça ifade edilen “rivayetın belagat kurallarıyla uyum içerisinde olması” ölçütünü dikkate aldığı görülmüştür. Kemalpaşazâde'nin başta bu risalesi olmak üzere birçok yapıtında belagat ve gramere kusursuz bir şekilde hâkim olduğu ortaya çıkmıştır. O, bilimsel anlayışını net olarak ortaya koymuş, şiiri tenkitsel yaklaşımla ele almıştır. İlk mersiyeının muhtemelen *Hâbil* ile ilgili olamayacağını delillere dayandırarak açıklamıştır.

2. SONUÇ

Ölüm olgusu insanoğlunun mevcudiyetinden beri var olmuş, tematik olarak edebî dile aksettirilmiştir. İlk mersiyeinin Hz. Âdem tarafından söylediği birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir. Kemalpaşazâde bu görüşlerin aksini ileri sürmüş, düşünce ve tespitlerini sağlam kaynaklara dayandırarak izah etmiştir. O, kendi düşüncesini dayatmaktan ziyade tamamıyla tarafsız bir zeminde meseleyi tartışmaya açmıştır. Yapılan incelemeler neticesinde mersiyeinin kökenini klasik Türk edebiyatında tartışmaya ilk açanın İbn Kemal olduğu görülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamlık gibi bir makama erişen Kemalpaşazâde aynı zamanda seçkin ve yetkin bir dilci, fakih, müfessir olduğu bu eserinden anlaşılmaktadır. Hz. Adem'e isnat edilen beyitleri ele alan İbn Kemal, bunları irab, ikvâ, mantık, kusur, melhun ve kafiye açısından incelemiştir. Kemalpaşazâde bu risale ile isnat açısından şiirin kökenini ortaya koymaya çalışmıştır. Kemalpaşazâde şiir tahlilinde Arap edebiyatının otorite olarak kabul ettiği şairleri referans göstermiştir. Bu durum onun ilgili konuda sadece konu uzmanlarının yapıtlarına başvurduğunu göstermektedir. Örneğin Zamahşeri her ne kadar tefsir alanında ön plana çıksa da Arap belagatinde kaynak eser olarak bilinen “Esasü'l-Belâga” ile de tanınmıştır.

İbn Kemal rivayetın kökeni ile ilgili bulgulara erişmiş ve bunu ortaya koymuştur. Rivayetın tarihsel süreç içerisinde hangi dillerde söylendiğini ve söyleme şeklini (nesirden nazıma aktarım) isim vermek suretiyle (Ya'rub bin Kahtân) ortaya koymuştur. O, mersiyeinin Hz. Âdem'e aidiyeti konusunu pek çok kriter üzerinden (köken, belagat, mana, gramer) tartışmakla beraber mersiyeinin Hz. Âdem'e ait olup olmadığını nesnel değerlendirmiştir. Bu da onun rivayetlere bakış açısının objektif olduğunu ortaya koymasından önemlidir.

¹² Meşhur Arap filozof

¹³ Konu ile ilgili daha teferruatlı bilgi için bk. Karasu (2020: 99).

KAYNAKÇA

- Canım, R. (2018). Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çelebi, İ. (2002). *Kemalpaşazâde*, DİA, (25), 245.
- Çiftçi, C. (2008). Divan Şiirinde Kerbela Ağıtları, İstanbul: Kevser Yayınları.
- Demirayak, K. (2009). Arap Edebiyatı Tarihi-I Cahiliye Dönemi, Erzurum: Fenomen Yayınları,
- Fayda, M. (1986). *İbn Kemal'in Hayatı ve Eserleri*, Şeyhülislam İbn Kemal Sempozyumu, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay, 56-57.
- Karasu, T. (2020). İzz B. Abdisselâm'a Göre Müşkilü'l-Hadisın Nedenleri, Euroasia Journal of Social Sciences & Humanities, (7), 92-100.
- Koca, F. (2016). Kemalpaşazâde'nin Risâle Fî'ş-Şahsı'l-İnsânî Adlı Eseri ve Osmanlıca Tercümelere, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15- (29), 5-32.
- Öçal, Ş. (2013). Kışladan Medreseye Osmanlı Bilgini Kemalpaşazâde'nin Düşünce Dünyası, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Saraç, Y. (1995). Şeyhülislam Kemalpaşazâde Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri, İstanbul: Risale Yayınları.
- Saraç, Y. (1999). Şeyhülislâm Kemalpaşazâde, İstanbul: Şule Yayınları.
- Saraç, Y. (2002). *Kemalpaşazâde*, DİA, (25), 244-245.
- Toprak, M.F. (2004). *Mersiye*, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 29/215- 217.
- Turan, Ş. (2002). *Kemalpaşazâde*, DİA, (25), 238-240.
- Zavotçu, G. (1999). *Mersiye'nin Tarihçesi Hakkında*, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (13),169-173.

Makale Adı /Article Name

Hoca-zâde Muhammed Râsim'in Mesnevî Şerhi ve Kaynakları¹

Hoca-zade Muhammed Rasim's Commentary on Mesnevi and Its Sources

Yazar

İzzet ESER

Öğr. Gör. Dr., Bitlis Eren Üniversitesi, izzeteser1@gmail.com

Yayın Bilgisi

Çalışma Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 1.06.2021

Kabul Tarihi: 28.06.2021

Cilt-Sayı: 2(2)

Atıf

Eser, İ. (2021). Hoca-zâde Muhammed Râsim'in Mesnevî Şerhi ve Kaynakları. *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 28-41.

¹ Bu çalışma, tarafımızca yapılmış olan *Hoca-zâde Muhammed Râsim, Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî (İnceleme-Metin-Dizin)* adlı doktora tezinden oluşturulmuştur.

Öz

13. yüzyılda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî tarafından kaleme alınan *Mesnevî*, Türk edebiyatı tarihinde derin tesiri olan eserlerden biridir. Yazıldığı çağdan günümüze kadar bu eser hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Eserdeki derin mana ve dilinin Farsça olması sebebiyle farklı dillere çeviri ve şerh çalışmaları, bu çalışmalar içinde geniş bir yer tutmaktadır. *Mesnevî* ile ilgili yapılan bu çalışmalardan biri de 19. yüzyılda Hoca-zâde Muhammed Râsim tarafından yapılan bir şerh çalışmasıdır. İyi bir eğitim alan ve çeşitli devlet kademelerinde görevler yapan Hoca-zâde, *Mesnevî*'den seçtiği 187 beyti şerh etmiştir. Bu şerh çalışmasının en belirgin özelliği *Mesnevî* şerhi ile Mevlevîlik adabını ve merâtib-i sülûku bir araya getirmesidir. Bunu yaparken birçok kaynaktan faydalanmıştır. İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî'nin *Hüccetü's-Sema* ve *Minhâcü'l-Fukarâ*, Hoca Neş'et'in *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt* isimli eserleri şârihin faydalandığı temel kaynaklardır. Bu kaynakların yanı sıra tefsir ve hadis ile ilgili birçok eserle birlikte tasavvufî-edebeî kaynaklar da kullanmıştır. Bu çalışmanın amacı; Hoca-zâde'nin şerhinde başvurduğu kaynakları, bu kaynakları kullanma yöntemini tanıtmak ve bu iki noktadan hareketle metni değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Hoca-zâde Muhammed Râsim, Mevlânâ, *Mesnevî*, Şerh, Tasavvuf,

Abstract

Mesnevî, which was written by Mevlana Celaleddin-i Rumi in the 13th century, is one of the works that had a profound effect on the history of Turkish literature. Many studies have been done about this work since the time it was written. Translation and commentary studies have a large place in these studies due to the deep meaning and language of the work in Persian. One of these studies on *Mesnevî* is an annotation study made by Hoca-zade Muhammed Rasim in the 19th century. Hoca-zade, who received a good education and served at various state levels, commented on the 187 couplets that had been chosen from *Mesnevî*. The most distinctive feature of this commentary work is that it brings together the *Mesnevî* commentary with the Mevlevi etiquette and the rank of sulûk. While doing this, he benefited from many sources. İsmail Rusuhi-yi Ankaravi's *Hüccetü's-Sema* and *Minhacü'l-Fukara*, Hoca Neş'et's *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt* are the main sources used by the poet. In addition to these sources, he used mystical-literary sources together with many works on tafsir and hadith. The aim of this study is to introduce the sources that Hoca-zade used in his commentary and the method of using these sources and to evaluate the text that mentioned two points.

Keywords: Hoca-zade Muhammed Rasim, Mevlana, *Mesnevî*, Commentary, Mysticism

1. HOCA-ZÂDE MUHAMMED RÂSİM VE MESNEVÎ ŞERHİ

Türk edebiyatı tarihinde; evrensel konu, insanî öz ve edebî güç içermeleri sayesinde tesiri çağları aşan eserler oluşturulmuştur. Kendi asırlarında değer gördükleri gibi kendilerinden sonraki asırlarda da başvurulmuş temel kaynak hükmünde olan bu eserlerden biri de Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî'nin kaleme aldığı *Mesnevî*'dir. Kaynaklarda *Mesnevî-yi Şerif*, *Mesnevî-yi Manevî* olarak da zikredilen ve oldukça kapsamlı olan bu eser Farsça kaleme alınmış olması ve anlam derinliği taşıması sebebiyle geniş bir zaman diliminde birçok tercüme ve şerh çalışmasına konu olmuştur. Tercüme çalışmaları manzum veya mensur, eserin tümüne veya bir kısmına yapılan tercüme şeklidir. Şerh çalışmaları ise yine eserin tümü veya bir kısmı üzerine yapılan şerh çalışmalarıdır.² Her iki başlıkta da yapılan çalışmalar eserin yazıldığı yüzyıldan günümüze kadar devam edegelmiştir. 19. yüzyılda yapılan çalışmalardan biri de Hoca-zâde Muhammed Râsim'in yaptığı şerh çalışmasıdır.

Hoca-zâde Muhammed Râsim'in hayatı ilgili kaynaklar oldukça sınırlıdır. Sicil kaydı dışında Şükrü Özen'in fetvâ literatürü üzerine yaptığı bir çalışmada ismi zikredilen şârih ile ilgili diğer bilgiler, eserlerinde zikredilen verilerden ibarettir (Eser, 2019, s. 5). Bu kaynaklarda verilen bilgilerden hareketle şârihin 1839'da Malatya'da doğduğu, eğitilmiş bir aileden geldiği, dolayısıyla iyi bir eğitim aldığı, Başmabeynci Hamdi Paşa'nın yanında kitapçılık hizmetinde bulunduğu, ardından farklı şehirlerde ve mahkemelerde görevler üstlendiği, Sivas'ta uzun bir süre bulunduğu anlaşılmaktadır. Mezkûr kaynakların sunduğu bir diğer bilgi ise şârihin yazmayı sevdiği ve bu yüzden aslî görevini aksattığı gerekçesiyle soruşturmalar geçirdiği ve 1899'da İstanbul'da vefat ettiği. Eserlerinden *Hab-nâme*'yi inceleyen Aktan, kişiliği ilgili şu çıkarımda bulunmuştur: "Hoca-zâde'nin sabırlı, sürekli tevekkül eden, dünya işlerini pek önemsemeyen bir mizacı vardır" (Aktan, 2019, s. 28).

Üretken bir yazar olan Hoca-zâde konu yelpazesini de geniş tutmuştur. Eserlerinin büyük çoğunluğu İstanbul Üniversitesi, Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı olan Hoca-zâde'nin *Mesnevî* şerhi dışında *Tuhfetü'l-Âşıkîn ve Hediye-tü'l-Ma'sûkîn*³, *Kâşifü't-Te'vîlât*⁴, *Hâb-nâme-i Râsim Hikmet*⁵, *Tefsîr-i Âlemgîr*⁶, *Kimyâu's-Saâde*⁷, *Tercümetü'l-Akâidi'l-Kibrîti'l-Ahmer*⁸, *Şerh-i Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*⁹, *Mincâtü'l-Vusûl alâ-Metni Mirkâti'l-Usûl*¹⁰, *Nuhbetü'l-Belâğâ*¹¹, *Fetâvâ-yı Abdürrahîm Ma'a'n-Nukûl*¹², *El-Bedriye alâ-Metni'l-Gurer*¹³, *Zübdetü't-Tarîka*¹⁴ adlı eserleri mevcuttur. Bu eserler dışında sicil kaydında Hoca-

² Mesnevî üzerine yapılan şerh ve tercüme çalışmalarının sayısının çokluğu bu konuyu ayrı bir çalışma alanı haline getirmiş ve bu alanda da birçok ürün verilmiştir. Mesnevî'nin Türkçe tercüme ve şerhleri üzerine yapılan en kapsamlı çalışma için bk. Güleç, 2008.

³ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. 001621'de kayıtlıdır. 164 varaktan oluşan eserin ilk 83 varaklık kısmı Şule BAYRAKTAR, geriye kalan kısmı ise Kübra CEYLAN tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

⁴ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. T2008'de kayıtlıdır. 241 varaktan oluşan eserin ilk 51 varaklık kısmı Züleyha Şeker tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

⁵ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. T06739'da kayıtlıdır. 317 varaktan oluşan eserin ilk 168 varaklık kısmı üzerine Muhammed Felat Aktan tarafından doktora tezi hazırlanmıştır.

⁶ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0539'da kayıtlıdır.

⁷ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0539'da kayıtlıdır.

⁸ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0695'te kayıtlıdır.

⁹ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. T1591'de kayıtlıdır.

¹⁰ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0683'te kayıtlıdır.

¹¹ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0683'te kayıtlıdır.

¹² İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, nr. 136 ve nr. 137'de kayıtlıdır.

¹³ İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. A0716'da kayıtlıdır.

¹⁴ Eserin bilinen iki nüshası mevcuttur. Bu nüshalardan ilki Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi nr.19Hk858'de kayıtlı iken diğer nüsha Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde 21796 numarada kayıtlıdır. Eser üzerine Ahmet Vural tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

zâde'nin şu çalışmalarından da bahsedilmektedir: *Sûre-i Yûsuf Tefsîri, Mültekâ, Hidâye, Kâfiye, Kasîde-i Bürde, Cevherî* şerhleri ve Ömer Nesefî'den kelâm ilmine dâir bir cilt şerh. Bunlara ilâveten *Fetavâ-yı Abdurrahîm Ma'a'n-Nukûl*'un başında *Sefîne-i Râsim* isimli dört ciltlik *Mülteka'l-Ebhur* şerhinden de bahsedilmektedir (Özen, 2005, s. 302).

Çalışmamızın konusu Hoca-zâde'nin *Mesnevî* şerhidir. Yazarın en kapsamlı çalışmalardan biri olan bu eser; İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde, *Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî* ismiyle nr. T1605'te kayıtlıdır. Eserin dijital kopyasından ve mezkûr kütüphanenin kayıtlarından hareketle fiziksel özellikleri şu şekilde sıralanabilir: Cildi kırmızı meşin, zilbaharlı, miklebli ve muhafaza kutuludur. Muhafaza kutusu bir kenarından ayrılmıştır. 236x176 mm ebadındadır. Cedvel yaldızlı, kâğıt aharlıdır. Eserin serlevha [1b] kısmı mihrabiye ve müzehhebdir. Siyah mürekkeple yazılan eserde şerh edilen beyitler ve başlıklar kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Âyet ve hadîslerde genellikle, tasavvuf büyüklerinden yaptığı alıntılarda da bazen metnin üstü kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Metinde varaklar numaralandırılmış ve varak numaraları da yine kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kütüphane kayıtlarında eser 234 varak olarak tanıtılmıştır. Yaptığımız incelemede ise eserin 237 varaktan oluştuğu, son iki varacağının boş olduğu ve [107] numaralı varacağın [106] numaralı varakla aynı olduğu tespit edilmiştir. Eserde her sayfada bulunan satır sayısı 25'tir (Eser, 2019, s. 66).

Eseri tanıtan ilk çalışma İsmail Güleç'e aittir. Güleç, mezkûr eseri kısaca tanıtmış ve eserden bir beytin şerhini örnek olarak sunmuştur.¹⁵ Eseri daha detaylı tanıtan çalışma ise Ömer Savran tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada Hoca-zâde'nin ilk on sekiz beyti şerh ederken kullandığı yöntem anlatılmış ve şerh metninden örnekler verilmiştir.¹⁶

Eserde şerh edilen beyit sayısı 187'dir. *Mesnevî*'deki ilk otuz beyit sırasıyla ele alındıktan sonra geriye kalan beyitler farklı bölümlerden intihap edilmiştir. Hoca-zâde'nin şerhinde, 146a-188b varak aralığında, şerh metninden tamamen bağımsız bir şekilde *El-Cifr, Bâb-ı Ahvâl-i Mehdî* ve *Der-Beyân-ı Ahvâl-i İsa bin Meryem* başlıkları atılmış ve bu konularda bilgi verilmiştir.

“Râsim'in şerhi kendisinin de eserinin başında belirttiği üzere Arapça, Farsça ve Türkçedir. Şârih, beytin açıklamasına kimi zaman Arapça başlayıp daha sonra Türkçe devam etmekte, ardından Farsça ibarelerle konuyu devam ettirmekte ve sonra bunların tercümesini yapmaktadır” (Savran, 2009, s. 390). Bazı Arapça ve Farsça kısımları ise tercüme yapmadan bırakmıştır.

Yazıldığı tarihle ve müstensih/müellif hattı olmasıyla ilgili eserde herhangi bir bilgi yoktur. Eserde farklı sayfalarda *li-münşi'hi, li-muharririhi, musevvidu'l-kitâb* gibi ifadeler yer almasına rağmen yapılan incelemede bu ifadelerin kaynak eserlerden alındığı tespit edilmiştir. Genellikle mensur olmakla beraber Arapça, Türkçe ve Farsça manzum parçalar da içeren metin harekesizdir. Bazı sayfalarda kenar notları mevcuttur. Bu notlar bazen yanlış yazılan bir kelimeyi düzeltmek için, bazen Arapça bir metin parçasını tercüme etmek için, bazen de metne eklenecek bir bölümü belirtmek için yazılmıştır. Derkenar, metne eklenecek bir bölümü içeriyorsa metnin hangi kısmına dâhil edileceğini gösteren bir işaret (v) kullanılmıştır (Eser, 2019, s. 66-67).

Mısra bazlı şerhten ziyade beyit bazlı şerhi benimseyen Hoca-zâde mufassal şerh ile mücmel şerh yöntemlerini bir arada kullanmıştır. Bazen şerhi harf düzeyine kadar indirip oldukça detaylı şerh eden şârih, bazen de beytin sadece tercümesi ile yetinmiştir. Mücmel şerhin görüldüğü beyitler genellikle olay anlatılan beyitlerdir. İlk otuz beyit dışındaki bölümlerde düzensiz olarak görülmektedir. Aşağıda örnekleri sunulmuştur:

¹⁵ Bu çalışma için bk. Güleç, 2008, s. 213-214.

¹⁶ Çalışma için bk. Savran, 2009.

*An yekî guft ey gürûh-ı fen-furûş
Hest hâşiyet me-râ ender du gûş*

İçinden birisi didi ki; ey fen satıcı gürûh, benim hâşiyetüm iki kulağımdadır (Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî, v. 142b)¹⁷

*Mî-revem ta mecme'u'l-behreyn men
Tâ şevem meshûb-i sultân-i zemen*

Ben tâ mecma'a'l-bahreyne giderim, tâ ki taleb iderim zamânenün sultânına musâhib olmaklığı (Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî, v. 217b)

Şârih tercümeyle bazen, yukarıdaki örneklerde olduğu gibi, genel olarak değil de kelime / kelime grubuna indirgeyerek yapmıştır:

*Sırr-ı men ez-nâle-i men dûr nîst
Lîk çeşm u gûş-râ ân nûr nîst*

Lîk lâkin, çeşm u gûş-râ göze ve kulaka, ân nûr ol nûr, nîst olmadı. Ya'nî gözde ve kulakda ol nûr olmadı (Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî, v. 34b).

Mufassal şerhin görüldüğü beyitlerde ise şârih oldukça detaylı şerh yapmıştır. İlk beytin şerhinde beytin tercümesini yapmadan şerhe başlayan şârih, harf düzeyine kadar inerek beyti “ب” harfi ile açıklamaya başlamıştır:

*Bi'şnev ez-ney çun hikâyet mî-kuned
Ez-cudâyîhâ şikâyet mî-kuned*

El-bâ'u işâretun ilâ-besmeleti'ş-şerîfeti... (Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî, v. 2a).

İlk dört beyitte beytin tercümesi verilmeden doğrudan şerhe başlamış olan şârih geri kalan beyitlerde genellikle şerhe tercüme ile başlamıştır. Yukarıda da zikredildiği gibi şerh kısımları oldukça kapsamlıdır. Sadece ilk beytin şerhi 16 varaktan oluşmaktadır.

Hoca-zâde okuyucusu karşısındaymış gibi bir üslup kullanır. Okuyucunun aklına gelebilecek soruları *eger sâ'il su'âl iderse, sen dirsene ki, eger su'âl olunursa, dinilürse, eger dirsene* gibi bir ifadeye bağlayarak sorar ardından *el-cevâb* diyerek bu sorulara cevap verir. Aşağıda örnekleri verilen bu yöntem şârihin fikrini daha kuvvetli savunmasına ve ispatlamasına zemin hazırlamaktadır:

...Bu takdîrce şüfiyenün kelâmı, felâsife kelâmına müşâbih olmaz mı, diyü su'âl olunursa el-cevâb: Felâsife eşyâ' için aslâ ve kat'â vücûd yokdur dirler ammâ sûfiyye 'indinde vücûd vardır... (Eser, 2019, s. 19-20)

Şerh metninde genellikle alıntılar, ayet ve hadisleri içeren kısımlar Arapça iken manzum kısımlar Farsçadır. Fakat bu durumun istisnaları da mevcuttur. Sayısı fazla olmamakla birlikte Farsça mensur kısımlar, Arapça ve Türkçe manzum parçalar da mevcuttur.

Ayet, hadis ve birçok tasavvufî kaynaktan faydalanan Hoca-zâde'nin şerhin genelinde planlı bir intihap yaptığı görülmektedir. Şerh ettiği beyitleri seçerken Mevlevîlik adap ve erkânını okuyucusuna verme çabası açıkça görülmektedir. İlk iki beytin şerhinde hüccetü's-sema'ı anlatması, merâtib-i sülûku anlatabileceği beyitleri özellikle seçmesi intihabın planlı olduğunu ispatlamaktadır. Sülûkun yüz mertebesinden elli bir mertebeyi bu şerh çalışmasında açıklamıştır. Açıkladığı mertebeler ve varak numaraları aşağıdaki tabloda verilmiştir:

¹⁷ Metinde *Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî*'nin kaynak olarak işaret edildiği kısımlar, tarafımızca yapılmış olan *Hoca-zâde Muhammed Râsim, Şerh-i Muntehabât-ı Mesnevî (İnceleme-Metin-Dizin)*" adlı doktora tezinden alınmıştır.

Eser, yukarıda zikredilen yönleriyle Mesnevî'yi şerh etmek dışında ikinci bir amaca daha hizmet eder. Bu amaç da Mevlevîliği tanıtmaktır. Seçtiği beyti şerh ederken konuyu yukarıdaki mertebelere getiren şârih, Ankaravî'nin *Minhâcu'l-Fukarâ* adlı eserini temel kaynak olarak kullanır ve bu mertebeleri açıklar. Bu planlı işleyişi; 146a-188b varak aralığında farklı bir konuya yönelmesi, 217a-235b beyit aralığında Hz. Musa ve Hz. Hızır arasında geçenlerin anlatıldığı *Mesnevî* beyitlerini şerh ederken Kehf Suresi'nin 60-82 ayet aralığını bir müfessir hassasiyetiyle tefsir etmesi bozmaktadır. Özellikle bu son bölümde metin tefsir ilminin terimleriyle dolu bir hal alarak şerh metni görüntüsünden uzaklaşmıştır.

2. HOCA-ZÂDE'NİN MESNEVÎ ŞERHİNDE FAYDALANDIĞI KAYNAKLAR

Klasik Türk edebiyatında tasavvuf alanında kaleme alınmış bir metnin ayet, hadis, kısas-ı enbiyâ ve hulefâ-yı râşidîn gibi kavramlardan bağımsız bir şekilde şerh edilmesi beklenemez. Özellikle *Mesnevî*'nin zikredilen kaynaklarla iç içe olduğu açıktır. Çalışmanın bu bölümünde Hoca-zâde'nin şerhinde bu kaynakları nasıl ve ne ölçüde kullandığı değerlendirilecek ardından şerhte kullandığı özel kaynaklar alt başlıklar halinde verilecektir.

Kur'an-ı Kerîm tasavvufî edebiyatın en temel kaynağıdır ve ondan bağımsız bir şekilde metin şerhi mümkün değildir. Hoca-zâde'nin şerhinde de bu temel referansın sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Şârih, şerh metninde *kâlellâhu Te'âlâ, kemâ kâlellâhu Te'âlâ, kemâ kâlellâhu Te'âlâ fi-kelelâmihi, Cenâb-ı 'Azze ve Celle buyurur, bu âyet-i kerîme şehâdet eyler ki* gibi ifadelerle ayetleri sunmaktadır. Şerh metninde doğrudan veya dolaylı olarak kullanılan ayet sayısı 227'dir. Bazı ayetler metin içinde tekrarlı kullanılmıştır. Ayetlerin metindeki kullanımını aşağıda örneklendirilmiştir:

...*Kemâ kalellâhu Te'âlâ kul in kuntum tuhibbunellâhe fe't-tebi'ünî yuhbibkumullâh ilâ-âhiri'l-âyet. Ya'nî eger Hazret-i Hakk'a muhabbet da'vâsını kılursanız Hazret-i Nübüvvet-penâhun akvâl u ef'âl u ahvâline mütâba'at eyleyün hattâ Allâh Tebâreke ve Te'âlâ sizi seve...* (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 42b).

Hoca-zâde'nin sıklıkla başvurduğu bir diğer kaynak tefsir kitaplarıdır. Fahreddin Er-Râzî'nin *Mefâtihu'l-Gayb*, Zemahşerî'nin *El-Keşşaf*, Muhyiddin İbn Arabî'nin *Tefsîr-i Kebîr*, İmam Kurtubî'nin *El-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'an*, Sadreddin Konevî'nin *İ'câzü'l-Beyân*, El-Begavî'nin *Me'âlimü't-Tenzîl*, Es-Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr*, Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*, Necmeddîn-i Dâye'nin *Te'vilât-ı Necmiyye*, İbn Kesîr'in *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, Şemseddin Sivasî'nin *Nakdü'l-Hatır* isimli tefsirleri ve *Tefsîr-i Abdurrahman bin Zeyd* ile *Hüzeyin Vâiz Tefsîri* şerh metninde isimleri geçen tefsir kaynaklarıdır. Kullanılış şekli aşağıda örneklendirilmiştir:

...*İmâm Fahru'd-dîn-i Râzî Tefsîr-i Kebîr'inde vellezîne âmenû eşeddu hubben lillâh âyet-i kerîmesinde Ma'na's-şevki ilallâh mes'elesinde buyurur ki...* (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 24a).

Şârih, yukarıdaki gibi kaynak göstererek tefsir kitaplarını kullanmanın yanı sıra hiçbir kaynak ismi zikretmeden bu kaynaklardan alıntılar yapmıştır.

Hadisler, şârihin faydalandığı bir diğer kaynaktır. *Kemâ kâle 'aleyhi's-selâm, kâle 'aleyhi's-selâm* gibi ara ifadelerle hadis kullanmanın yanı sıra *sırrına mazhar ol, fehvasınca, misdâkınca* gibi ifadelerle de hadisler sunmuştur. Hadis metinleri genellikle Arapçadır. Bununla birlikte Arapçasıyla beraber Türkçesini de verdiği veya sadece Türkçesini verdiği hadisler de mevcuttur.

...*Et-turuku ilallâhi bi-'adedi enfâsu'l-halâyık misdâkınca ka'be-i maksûdına vâsıl olmuşlardır...* (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 23a).

Hoca-zâde hadis kullanırken Ebû Sa'd, Câbir, Enes bin Mâlik, Ebû Hureyre, İbn Mes'ûd, Amrubnu 'Âs, Zeyd bin Erkâm, Mu'az, Zeyd bin Eslem, Ubay bin Ka'b, İbn 'Abbâs, Ömer bin Hattâb, Câbir, Ebû Umâme, Sevbân, Ebî Kutâde, Deylemî, Ümmü Halid, Ebû Zer, 'Â'işe-i Sıddîka, Osman bin 'Affân, 'Amrubnu Şu'ayb, Buhârî, Müslim, Nasâ'î, Ebû Dâvûd, Kastalanî, Beyhakî, Hervî, Curcânî, Nevevî, İbn Hacer, Sehâvî gibi isimleri zikretmiştir. Şerh metninde isimleri geçen hadis kaynakları ise şunlardır: *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, *Mekâsîd-i Hasene*, *El-Ezkâr*, *Mesâbihü's-Sünne*, *Şu'abu'l-Îmân*, *Derecâtü't-Tâ'ibîn*, *En-Nihâye*, *Usûl-i Hadîs*, *Feth-i Karîb*, *Avârifü'l-Ma'ârif*, *Şerh-i Buhârî's-Şerîf*.

Kısâs-ı Enbiyâ, şârihin faydalandığı bir diğer kaynaktır. Şerh metninde on iki peygamberin ismi zikredilmiştir. En çok ismi zikredilen peygamber Hz. Muhammed'dir. Hz. Muhammed'in hayatından kesitlerin olduğu Mesnevî beyitlerinin şerhi ile birlikte Hoca-zâde Mesnevî'nin ilk beytini açıklarken de *Bi'snev in ney* ifâdesindeki *ney*'den muradın Hz. Muhammed olabileceğini ifâde eder:

... *el-murâdu bi'n-neyyi huve Muhammedun 'aleyhi's-selâm li-enne'n-neyye bi-hisâbi ebcede sittine ve ke-zâlik es-sînu bi-yâsîn es-sittîne ve li-hâzâ kâle 'âleyhi's-selâmu innellâhe semmânî fi'l-Kur'âni bi-seb'ati esmâ'in El-Muzammilu ve'l-Mudessiru ve 'Abdullâhi ve Muhammedun ve Ahmedun ve Tâhâ ve Yâsîn ve ma'ne'l-beyti isma' min-Muhammedin 'aleyhi's-selâm...* (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 2a)

Hz. Âdem, Hz. İdris, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Eyyüb, Hz. Musa, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Hz. İsa şerh metninde hayatlarından istifade edilen diğer peygamberlerdir. Hz. Musa, çobanla hikâyesi ve Hızır'la yolculuğunun anlatıldığı Mesnevî beyitlerinin de metinde şerh edilmesinden dolayı Hz. Muhammed'den sonra ismi en çok zikredilen peygamberdir. Hz. Âdem, insanlığın atası olması yönüyle; Hz. İdris, göğe yükseltilen üç kişiden biri olması yönüyle; Hz. Nuh, devrinde yaşanan tufan ve ömrünün uzunluğu yönüyle; Hz. İbrahim, halîlullah olmasının yanı sıra Nemrut'la mücadelesi ve peygamber efendimizin atası olması yönüyle; Hz. Yakup, Hz. Yusuf'a duyduğu özlem yönüyle; Hz. Yusuf, güzelliği ve hayatı boyunca yaşadığı hüznü olaylar yönüyle; Hz. Eyyüb, sabrı yönüyle; Hz. Davud, orucu ve sesinin güzelliği yönüyle; Hz. Süleyman, cömertliği ve hayvanlarla konuşabilmesi yönüyle şerh metnine konu olmuşlardır. Hz. İsa ise Yâ-sîn Suresi'nin 13. ayetinin tefsirinde, Şem'un ve havarilerinin başından geçenlerin anlatıldığı bölüm dışında muhtelif yerlerde konu olmuş; İhlas Suresi'nin tefsirinde ve miraç mevzusu anlatılırken ismi çokça zikredilmiştir.

Hoca-zâdenin şerh metnini kurarken istifade ettiği bir diğer kaynak Hulefâ-yı Râşidîn'dir. Hz. Ebû Bekir'in ismi metinde sıklıkla zikredilmiştir. Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali de toplum tarafından örnek kabul edilen hayatları ile metne konu olmuşlardır.

Şârihin faydalandığı bir diğer kaynak menâkıb-ı evliyadır. Beyitleri şerh ederken Cüneyd-i Bağdâdî'den, Ebu'l-Hasan Nûrî'den, Zünnûn-i Mısrî'den, Bâyezîd-i Bistâmî'den ve Şiblî'den menkıbeler kullanmıştır. Fakat bu menkıbeleri kaynak olarak kullandığı kitaplardan, üsluplarıyla beraber olduğu gibi almış ve bazı noktalarda kaynak eserlerden bahsetmemiştir.

Şerh metnine bakıldığında birçok dînî-tasavvufî eserden alıntılar görülmesine rağmen Hoca-zâde'nin başvurduğu temel kaynaklar; *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt-i Mollâ Câmî*, *Minhâcü'l-Fukarâ* ve *Hüccetü's-Semâ* isimli eserlerdir. Bu üç eserden birçok bölüm, hiç değiştirilmeden metne aktarılmıştır. Buna rağmen şerh metninin hiçbir yerinde bu eserlerin adları zikredilmemiştir.

2.1. Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt

Eser, Mollâ Câmî'nin (ö.898/1492) *Şerh-i Dü Beyt* adlı eserinin Hoca Neş'et (ö. 1807) tarafından yapılan tercümesidir. Hoca Neş'et'in ...*ol hazretin iftitâh-nâme-i Mesnevî-i Ma'nevî olan dü beyt-i dü 'âlem-behâ* (Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, s. 3) diye tavsif ettiği Mesnevî'nin

ilk iki beytine Molla Câmî'nin yazdığı *Şerh-i Dü Beyt* adlı şerh çalışmasıdır. Genellikle manzum olmakla beraber mensur kısımlar da içeren bir eserdir. Manzum kısmı Farsça 115 beyitten oluşmaktadır. Hoca Neş'et bu eseri tercüme ederken metne ayetler, hadisler, tasavvufi terimlerin açıklamaları, kendine ait şiirler, meşhur mısra ve beyitler, peygamber kıssaları, Hz. Ali ve diğer sahabeler ile ilgili alıntılar, evliya menkıbeleri, halk hikâyeleri ve kendi müşahedelerini de eklediği için eser tercümeden öte telif bir eser hüviyetindedir (Aslan, 2020, s. 18). Hoca Neş'et, Molla Câmî'ye ait olan kısımların başında “ج” harfini, tercüme kısımlarının başında ise “ش” harfini kullanır. Bu durum tercüman ile müellifin daha rahat tespit edilebilmesini sağlamıştır.

Hoca Neş'et'in bu tercüme eseri, Hoca-zâde tarafından ilk iki beytin şerhinde kullanılmıştır. Şerh metninin 1b-24a sayfa aralığı ile mezkûr eserin benzerliği dikkat çekicidir. Benzerlik dibâcede *sebeb-i telif* kısmı ile başlar. Hoca-zâde, Molla Câmî'nin *sebeb-i telif*teki ifadelerini, manzum kısımlarıyla beraber, neredeyse aynen kopyalar. Aşağıda her iki metnin *sebeb-i telif* bölümlerinden birer kısım verilmiştir:

Molla Câmî:

Bu birkaç satırlık olan, bir kısmı mensur ve bir kısmı manzum, gönül saflığı ve iyi niyet kalemiyle yazılmış kitapçık nayın manasını ve gizli sırların gerçeklerini ortaya koyan Mevlânâ Hazretlerinin, bir kısım üstün yaradılışlı şuurların ışığının vurduğu Mesnevi'sinin başında belirttiği nayın hikâyelerini ve şikâyetlerini açıklamaktadır. (...) Bu işi, yüksek rütbeler ve açık ihsanlarla donatılmış o kimseye armağan olsun diye; seçkin hususiyetler ve insanlık faziletleriyle dolup taşmış o hazretin eşiğine hizmet olarak takdim ettim. (...) Yüce Allah, düşkününü şerefli eşiğinde sonsuza dek kalma mutluluğuna erdiresin ve onun yüksek eşiğine yönelmiş olanı da buluşma şerefiyle sevindirsin (Aslan, 2020, s. 34-36).

Hoca-zâde:

Bu şerhte Mesnevi'nin anahtarı olan neyi Hoca-zâde Seyyid Muhammed Râsim-i Mevlevî, Allah'ın ona keşfettirdiği zahirî ve manevî sırlarla birlikte bazen Arapça bazen Farsça bazen Türkçe; bazen manzum ve bazen mensur olarak, gönül saflığı ve iyi niyet kalemiyle anlatmaktadır. Bu işi, yüksek rütbeler ve açık ihsanlarla donatılmış o kimseye armağan olsun diye; seçkin hususiyetler ve insanlık faziletleriyle dolup taşmış o hazretin eşiğine hizmet olarak takdim etti. Yüce Allah, düşkününü şerefli eşiğinde sonsuza kadar kalma mutluluğuna erdiresin ve onun yüksek eşiğine yönelmiş olanı da buluşma şerefiyle sevindirsin (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 1b).

Hoca-zâde bu ifadelere müteakip aşağıdaki iki beyti kullanır. Farsça olan bu beyitler de yine Mollâ Câmî'den alınmıştır:

*Nemletun câ'et bi-riclin min-cerâd
Tû Suleymânî kun ey âlî-nijâd*

(Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 1b; Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, s. 8).

(Karıncı, çekirge buduyla geldi, Ey yüce yaradılışlı, sen de Süleymanlık yap.)

*Çend ez-in cur'et bud hâred hecel
Uzr-i hud hûr hâh ez-în cehdu'l-mekel*

(Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 1b; Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, s. 8).

(Bu cüretinden dolayı hem utandı hem kınandı. Bu yoksul, kendi kabahatinin özrünü kendi dilemektedir.)

Dibacedeki bu benzerlikleri ilk iki beytin şerhindeki benzerlikler takip etmektedir. Hoca-zâde her iki beyti de oldukça kapsamlı bir şekilde şerh eder ve bu şerh esnasında Molla Câmi'nin şerhinden istifade eder. Molla Câmi'nin şerhindeki birçok beyit ile birlikte 40-46 beyit aralığında¹⁸ anlatılan Pîr-i Mehne ile ilgili bölüm, 97. beyitten sonra anlatılan Habib Neccar kıssası, 56. beyit ve sonrasında anlatılan Berzah âlemi ile ilgili bölüm şerh metnine taşınmıştır. Bazı örnekleri aşağıda sunulmuştur:

Habbezâ rûzî ki pîş ez-rûz u şeb
Fâriğ ez-endûh u âzâd ez-taleb

(Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 19b; Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, s. 28).

(*O gün ne güzel bir gün ki gece ve gündüzden önce kederden fariğ, talepten azat olunmuştur.*)

Mevc-i diğer zed be-dîd âmed ez-ân
Berzah-ı câmi' miyân-ı cism u cân

(Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 19b; Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, s. 31).

(*Başka bir dalga daha vurdu ve o dalgadan cisim ile can arasındaki berzah görüldü.*)

Hoca-zâde, beyitleri şerh metnine taşırken Hoca Neş'et'in bu beyitleri tercüme ederken kullandığı ifadeleri de taşır. Bu durum, şârihin kullandığı kaynağın Molla Câmi'nin eseri olmadığını Hoca Neş'et'in tercümesi olduğunu ispatlar. Hoca-zâde'nin şerhinden alınan bir bölüm ve Hoca Neş'et'in tercümesinden bir bölüm aşağıda verilmiştir:

Kîst ney ân kes ki gûyed dem-be-dem
Men neyem cuz mevc-i deryâ-yı kıdem

Nây kimdür? Nây ol kimsedür ki her ân ve her zamân lisân-ı hâl ve lisân-ı kâl ile buni söyler: dir ki, ben deryâ-yı kıdemün mevcinden gayrı degilem (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 8a).

Nay kimdir, nay ol kimsedir ki daima şöyle der: Ben kıdem denizinin dalgasından başka bir şey değilim.

Nay kimdir? Nay, her an hâl ve kâl diliyle şunu söyleyen kişidir: "Ben kıdem denizinin dalgasından ayrı değilim..." (Aslan, 2020, s. 41).

Hoca Neş'et'in tercüme metninde kullandığı ve yukarıda açıklanan "ج" ve "ش" harfleri de Hoca-zâde tarafından ilk iki beytin şerhinde, yani sadece Hoca Neş'et'en alıntı yaptığı yerlerde aynı amaçla kullanılmıştır. Bu benzerliği ortaya koymak adına aşağıda metin örnekleri sunulmuştur:

¹⁸ Üzeyir Aslan'ın eser üzerine yaptığı *Ney'in Feryâdı* adlı çalışmada verilen beyit numaralarıdır.

Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt'ten metin örneği (s. 23)

بنم سمع جان و دلمه بود کرماندن برصدا کلمدی ایرشدی (ج)
 که من صوفی و جز صوفی کری * نیست کارمن چونیکو ینگری *
 (ش) دکرمان بکا لسان حال ایله دیدیکه من صوفیم یعنی من
 درو یشم واکر حقیقت حاله نظر عرفان ایقان ایله ناظر اولور ایسک
 بن درو یشم و بنم درو یشلکدن غیری ایشم یوقدر جمله حرکات
 و سکناتم تمام درو یشلکدر (ج) کردر شتم میدهند اهل مجاز *
 * مہستانم میدهم شان نرم بار (ش) اگر ارباب مجاز که اهل
 ظاهر بزه سخت و برک و بریر لایسه انلردن سخت معامله الوب نرم

Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî'den metin örneği (v. 3a)

چونیکو ینگری ش آسیاب بکا لسان حال ایله دیدیکه من صوفیم یعنی
 من درو یشم و بنم درو یشلکدن غیری ایشم یوقدر جمله حرکات و سکناتم
 تمام درو یشلکدر کردر شتم میدهند اهل مجاز مہستانم میدهم شان نرم
 بار ش اگر ارباب مجاز که اهل ظاهر بزه سخت و بریر لایسه انلردن

2.2. Minhâcü'l-Fukarâ

İsmail Rusûhî-yi Ankaravî'ye (ö. 1041/1631) aittir. "Mevlevîlerin yol haritası olarak kaleme aldığı görülen bu eserde *fukarâ* nâmıyla anılan dervîşlerin bir kısmına ihtar ve ders; o devirde tarikat kavramının karşısında yer alıp muhalif tutum sergileyen Kadızâdelerin düşüncelerine de cevap verilmesi amaçlanmıştır" (Tanyıldız, 2010, s. 21). Eser üç kısım şeklinde tertip edilmiştir. Birinci kısım on babdan oluşmakta ve Mevlevîlik adabını anlatmaktadır. İkinci kısım yine on babdan oluşmakta ve İslâm'ın farzlarıyla birlikte bazı dini konuları içermektedir. Üçüncü kısım ise her biri on dereceden oluşan on babdan müteşekkildir ve her derece, tasavvufî bir terim anlatmaktadır.

Minhâcü'l-Fukarâ, Hoca-zâde Muhammed Rasim'in en fazla yararlandığı kaynaktır. Şârih tarafından şerhin merkezine alınan bu kaynağın izlerini, şerhin tefsir ağırlıklı son kısmı haricinde, her yerde görmek mümkündür. Şerh metni ile *Minhâcü'l-Fukarâ* beraber ilerler ve adeta şârih şerh edeceği beyitleri seçerken özellikle bu eserdeki konuları anlatabileceği beyitler seçer. Kitabın birinci kısmındaki konulardan şerh metnine taşınanlar şunlardır: Mâhîyet-i tarîk-i Mevlevîyye, rütbe-i meşîhat, tâlibe lazım olan mürşîd-i zinde, hırka giyme, seferin âdâbı, semâ' ve erkânı. İkinci kısımdan ise namaz, oruç, zekât, hac ve mücerred olanların ahvâli ve müteahhil olanların fazileti olanların halleri gibi konular şerh metnine taşınmıştır. Eserin üçüncü kısmındaki merâtib-i sülûktan aşağıdaki tabloda sıralanan mertebeler şerh metnine taşınmıştır:

Mertebeler ve şerh metnindeki varak numaraları:

Şevk ve İştîyak-24a	Kalk-25a	Sekr-25b
Gurbet-26a	Fakr-29b	Sefer-32b
Sır-34b	Muhabbet-40a	Aşk-41a

Tebettül-41a	İbâdet-Ubûdet-41b	Hürriyet-41b
Hicret-45a	Velâyet-48b	Tasavvuf-51a
Telbis-58b	Vücûd-59a	Tecrid-59a
Teferrüd-59b	Cemü'l-Cem-59b	Tahkik-58b
Tevhid-59b	Kurb-66a	İlim-67b
Fasl-74b	Vasl-75a	Zühd-77b
Takva-79a	İhlas-79b	Vera-79b
İstikâmet-80a	Tehzib-80a	Hulk-81a
Fütüvvet-82a	Şükr-83b	Sabr-84a
Teslim-85a	Tefvîz-86a	Tevekkül-86b
Tecellî-112a	Tevbe-116b	Üns-118a
Atş-120b	Kabz-121a	Dehşet-121a
Hayret ve Hemeyân-121a	Bast-122a	Fenâ-138a
Vakt-139a	Hikmet-141a	Ferâset-145b

(Eser, 2019, s. 64)

Şârih, *Minhâcü'l-Fukarâ*'dan yaptığı alıntılarda da *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt*'ten yaptığı alıntılarda kullandığı yöntemi kullanır. Yani bilgiyi kaynak metinden olduğu gibi alır ve şerh metninin içine yerleştirir. Hoca-zâde'nin şerhinden ve Sâfi Arpaguş tarafından yayına hazırlanan *Minhâcü'l-Fukarâ*'dan alınan metin örnekleri aşağıda sunulmuştur:

Pes muhabbet iki kısımdur: Bir kısmı nefsi neyi severse ve neden hazz iderse Hakk'ı ol yüzden sever ve bir kısmı mutlakâ agrâz-ı nefsâniyyeden kat'-ı nazar idüp Cenâb-ı Hakk'a bilâ-illet muhibbdür. Tarikat-ı evliyâda makbûle (4) olan muhabbet budur (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 40b).

Pes muhabbet iki kısımdır. Bir kısmı nefsi neyi severse ve neden hazz ederse Hakk'ı ol yüzden sever. Ve bir kısmı mutlakâ agrâz-ı nefsâniyyeden kat'-ı nazar edip Cenâb-ı Hakk'ı bilâ-illet muhibdir. Tarikat-ı evliyâda makbûle olan muhabbet budur... (Arpaguş, 2008, s. 405)

2.3. Hüccetü's-Semâ'

İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî'ye aittir. “Ankaravî, ilk olarak *Risâle fî-Hakkı's-Semâ'* adıyla Arapça te'lif ettiği bu eseri daha sonra dostlarının temennisıyla tercüme etmiş ve *Hüccetu's-Semâ'* adını vermiştir. Yazar bu eserinde döneminde oldukça eleştiri alan semâ' meselesine dinî ve tasavvufî kaynaklardan deliller bulup yöneltile eleştirilere cevap vermeye çalışmıştır” (Tanyıldız, 2010, s. 18). Düşüncelerini ispatlamaya çalışırken hadislerden de sıklıkla istifade eden Ankaravî, karşıt görüşü de metne taşımış ve tartışarak çürütmeye çalışmıştır.

Şârih, ilk iki beytin şerhinde *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt* ile birlikte bu eserden de faydalanmıştır. Temelde üç bölümde oluşan bu eserin bölüm başlıklarını da şerhinde kullanan Hoca-zâde; *Bu Dahı Raks Beyânındadır* başlığı altında *raks* konusunu, *Bâbu's-Sânî fî-İbâhati's-Semâ'* başlığı atarak *sema* 'ın ibahati konusunu, *El-Bâb-ı Sâlis fî-Darbi'd-Deff* başlığı atarak müzik aletleri konusunu aktarmıştır:

Bu Dahı Raks Beyânındadır

Ey 'azîz karındaş, sana ma'lûm olsun ki eger dîde-i hışm ve gadab ile nazar itmeyüp çeşm-i insâf ve rızâ ile nazar eylersen 'uşşâk ve fukarânun deverânı ve 'inde's-semâ' raksları harâm degüldür ... (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 9b).

Ebvâb-ı selâseden bâb-ı evvel raks beyânındadır. Ey azîz karındaş, sana ma'lûm olsun ki -Allahu azîmü'ş-şân sana dünyâda ve âhirette rahmet eylesin-, Eğer dîde-i hışm ve gadabla nazar etmeyip çeşm-i insâf ve rızâ ile nazar eylersen uşşâk ve fukarânın devrânı ve inde's-semâ' raksları harâm değildir... (Arpaguş, 2007, s. 377)

Pes bu 'abd-i ahkar murâd eyledi ki bunda 'alâ-kânûni'ş-şer' cevâb vire bi-kudretihi Te'âlâ îrâd eyledüm. Evvelâ sikâtün semâ'da olan kavillerini ve ol ekâvîlün cümlesinden Hazret-i Ebû Tâlib'ün [kavli] Kûtü'l-Kulûb'da semâ'un ibâhatini müstened dahı çok kimesnelerden nakl eyledi. Ba'dehu buyurdular ki... (Şerh-i müntehabât-ı Mesnevî, v. 13b).

Pes ben murâd eyledim ki, bunda alâ kânûni'ş-şer' cevâb verem. Pes ben îrad eyledim evvelâ sikâtın ibâhat-i semâ'da olan kavillerini ve ol ekâvîlin cümlesinden Hz. Ebû Tâlib Mekkî'nin kavli Kûtü'l-Kulûb'da semâ'un ibâhatini cemâat-i sahâbeden nice kimselerden nakl eyledi. Ve ehl-i sünnetten dahi nice kimselerden nakl eyledi. Pes buyurdular ki ... (Arpaguş, 2007, s. 388)

Metin örneklerinde de görüleceği gibi bu bölümde de genellikle şârihin diğer alıntılarda kullandığı yöntem kullanılmış ve kaynak metindeki veriler olduğu gibi alınmıştır. İkinci örnek grubundaki gibi, kaynak metin ile şerh metni arasında küçük farkların olduğu durumlar oldukça kısıtlıdır.

2.4. Diğer Kaynaklar

Hoca-zâde yukarıda tanıtılan temel kaynakların yanı sıra birçok tasavvufî-edebî kaynaktan da istifade etmiştir. Muhyiddin İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Füsûsu'l-Hikem* adlı eserleri, Şehâbeddin Sühreverdî'nin *Avârifü'l-Maârif* adlı eseri Ebû Tâlib El-Mekkî'nin *Kûtü'l-Kulûb* adlı eseri, Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirin* adlı eseri, Gazzâlî'nin *İhyâ-yı Ulûmi'd-Dîn*, *Mişkâtü'l-Envâr* ve *Minhâcü'l-Âbidîn* isimli eserleri, Hücvîrî'nin *Keşfu'l-Mahcûb* isimli eseri, İbn Teymiyye'nin *Mecmu'u'l-Fetâvâ* isimli eseri, El-Cevziyye'nin *Zâdu'l-Me'âd* isimli eseri, Nesefî'nin *Akâidü'n-Nesefî* adlı eseri, Ebu'l-Leys Semerkandî'nin *Bustânu'l-Ârifîn* isimli eseri, Hüseyin Meybüdü'nin *Şerh-i Divân-ı Alî bin Ebî Tâlib* isimli eseri, Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* isimli eseri, Şemseddin Sivasî'nin *Nakdü'l-Hâtır* isimli eseri, *İbn Fâriz Dîvânı*, *Hâfız-ı Şîrâzî Dîvânı* ve *Nahîfî Süleyman Efendi Dîvânı* Hoca-zâde'nin şerh metninde faydalanılan diğer kaynaklardır. Bu kaynakların kullanıldığı veya zikredildiği yerler, genellikle şârihin çok sık faydalandığı *Hüccetü's-Semâ'* ve *Minhâcü'l-Fukarâ'* dan alıntı yaptığı yerlerdir. Özetle bu kısımlar genellikle şârihin kaynaklarının kaynaklarıdır ve bu nedenle eserin ikincil kaynaklarıdır. Aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere *Fütûhât'*ın kaynak olarak gösterildiği kısım, *Minhâcü'l-Fukarâ'* dan alınmıştır:

Semnûn-ı Muhib hazretlerinden Şeyh-i Ekber hazretleri Fütûhât'da nakl idüp dir ki, bir gün germiyete gelüp ve izhâr-ı tecellüd idüp didi ki ... (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 84a).

Semnûn-ı Muhib hazretlerinden Şeyh hazretleri Fütûhât'da nakl idüp der ki; bir "Bir gün germiyete gelip ve izhâr-ı tecellüd edip dedi ki ... (Arpaguş, 2008, s. 342).

Yine *Avârifü'l-Maârif* ismi zikredilerek metne alınan aşağıdaki kısım *Minhâcü'l-Fukarâ'* dan alınmıştır:

...kemâ zukire fi'l-'Avârifî innemâ summiye's-seferu seferâ li-ennehu yusfirü 'ani'l-ahlâki... (Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, v. 32b).

[“Avârif'te zikredilir,”] ya'nî “sefere onun için sefer dediler ki ahlâkı isfâr eyler”... (Arpaguş, 2008, s. 97).

3. SONUÇ

Hoca-zâde Muhammed Râsim'in 19. yüzyılda kaleme aldığı ve Mevlana'nın mesnevîsinden seçtiği 187 beyti şerh ettiği bu çalışma, birçok yönden dikkate değerdir. Eser, ilk iki beytin kapsamlı şerhinden sonra müteakip 31 beyti daha şerh etmiş ve geri kalan beyitleri Mesnevî'nin farklı ciltlerinden intihap etmiştir. Seçtiği beyitlerin şerh ederken İslam'ın farzlarını, Mevlevîliğin adabını ve merâtib-i sülûku da *Hüccetü's-Semâ'* ve *Minhâcü'l-Fukarâ*'dan hareketle anlatması; eserin dikkate değer ilk özelliğidir. Bu yönüyle eser, Mesnevî şerhinin yanı sıra sâlike yol da tarif etmekte ve Mevlevîliğe ışık tutmaktadır. Eserde faydalanılan kaynak sayısının çokluğu dikkate değer bir diğer noktadır. Ayet ve hadislerle ve bu yolla tefsir kitaplarına sıklıkla başvurulmuş olması tasavvufî-edebeî birçok kaynaktan, dolaylı da olsa, faydalanılması eseri içerik olarak güçlü kılmıştır.

Eser, önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt, Minhâcü'l-Fukarâ* ve *Hüccetü's-Semâ'* adlı eserler üzerine kurulu bir eserdir. Şârih, ciddi oranda faydalanmasına rağmen bu eserlerin adlarını şerh metninin hiçbir yerinde zikretmemiştir. Bu durum, kaynak metinlerdeki *li-münşi'ihî*, *li-muharririhî*, *musevvidu'l-kitâb* gibi ifadeleri de kullanması ile birleşince şârihin metinde tespit edilmesi oldukça zorlaşmıştır. Şârih, yaptığı alıntılarda kaynak metnin üslubunu da kullanmıştır. Metnin sadece ilk iki beytinde Hoca Neş'et'in kullanmış olduğu şerh bölümlerinin başında yer alan “ش” harflerini kullanmış olması, farklı yüzyıllarda ve farklı üsluplarla kaleme alınmış olan kaynaklardan aldığı bilgiyi aynen aktarması gibi durumlar şerh metninde bir üslup birliği oluşmasını engellemiştir. Ayrıca metnin tümü göz önünde bulundurulduğunda 146a-188b varak aralığında şerh metninden tamamen bağımsız bir şekilde *El-Cifr*, *Bâb-ı Ahvâl-i Mehdî* ve *Der-Beyân-ı Ahvâl-i İsa bin Meryem* gibi başlıklardan oluşan ve ayrı risaleler şeklinde tertip edilen bölümlerin olması ve bu bölümlerden sonra şerhe geri dönmesi; metnin konu bütünlüğünü bozmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, B. (1996). Hücetü's-Semâ' Adlı Mûsikî Risâlesi ve Ankaravî B. Ahmed'in Mûsikî Anlayışı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35-1, 477-505.
- Aktan, M. F. (2019). *Hoca-zâde Muhammed Râsim Hikmet'in Hâb-nâme'si (1b-168a) İnceleme-Metin-Dizin*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Arpaguş, S. (2007). Hücetü's-Semâ' XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mûsikî, Semâ' ve Devran Hakkındaki Dinî Tartışmalar ve İsmâil Ankaravî'nin Semâ' Müdâfaası. *Marife*, Yıl 7 Sayı 3, 369-399.
- Aslan, Ü. (2020). *Ney'in Feryadı*, İstanbul: Sufi Kitap.
- Bayraktar, Ş. (2015). *Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyetü'l-Ma'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (1a-83a)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ceylan, K. (2015). *Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Aşıkîn Hediyetü'l-Ma'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (83a-164a)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dahiliye, Sicill-i Ahvâl İdaresi d 4/458.
- Eser, İ. (2019). *Hoca-zâde Muhammed Râsim Hikmet Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî, (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Hoca Neş'et. (1263/1846). *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt-i Mollâ Câmî*, İstanbul: Dâru't-tıbaâti'l-âmire.
- Güleç, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî. (2008). *Minhâcü'l-Fukarâ (Haz.: Safî Arpaguş)*, İstanbul: Vefa Yayınları.
- Özen, Ş. (2005). Osmanlı Döneminde Fetvâ Literatürü. *TALİD*. III/5, 249-378.
- Savran, Ö. (2009). Mehmed Râsim'in Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytine Şerhi ve Şerh Anlayışı. *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. IV/6, 387-406.
- Şeker, Z. (2009). *Hocazâde Muhammed Râsim Efendi'nin Kâşifü't-Te'vîlât İsimli Eserinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî -Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (inceleme-metin-sözlük)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Makale Adı /Article Name

Türkiye’de Okul Sağlığı Üzerine Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarının Analizi

Analysis of Post-Graduate Thesis on School Health in Turkey

Yazar(lar)

Necmettin FIRAT

Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Yönetimi BD Öğrencisi,
fiiratnecmettin56@gmail.com

Rasim TÖSTEN

Doç. Dr., Siirt Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Yönetimi ABD,
rasimtosten@hotmail.com

Yayın Bilgisi

Çalışma Türü: Araştırma makalesi

Geliş Tarihi: 11.06.2021

Kabul Tarihi: 3.07.2021

Cilt-Sayı: 2(2)

Atf

Firat, N. ve Tösten, R. (2021). Türkiye’de Okul Sağlığı Üzerine Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarının Analizi. *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 42-61.

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında nasıl bir eğilimin olduğunun belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, Türkiye’de okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmaları meta-sentez yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada 1978- 2021 yılları arasında yapılan 22 yüksek lisans tezi, 5 doktora tezi ve 5 tıpta uzmanlık tezi olmak üzere toplam 32 çalışma analiz edilmiştir. Yapılan tezlerin tespit edilmesinde ve seçilmesinde Yüksek Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Tarama Merkezi veri tabanından yararlanılmıştır. Araştırmada geçerlilik ve güvenilirliğin sağlanması amacıyla araştırmanın amacı ve araştırma soruları açık bir şekilde ifade edilmiş ve veri toplama metodu için ölçütler geliştirilmiştir. Yapılan tezlerden elde edilen veriler; okul sağlığı ile ilgili hedeflenen amaçlar, araştırmaların yapıldığı iller, örneklem grubu, kullanılan yöntem, veri toplama araçları, araştırmalarda elde edilen sonuçlar ve araştırmacıların önerileri açısından değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler tablo ve grafiklerden yararlanılarak yorumlanmıştır. Araştırmada okul sağlığı ile ilgili yapılan tezlerin en çok; öğretmenlerin ve okul yöneticilerinin okul sağlığına etkilerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirildiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Okul sağlığı, meta- sentez, örgüt sağlığı

Abstract

This study was carried out in order to determine what kind of a trend there is in postgraduate thesis studies on school health in Turkey. In the research, postgraduate thesis studies on school health in Turkey were analyzed using the meta-synthesis method. In the study, a total of 32 studies, including 22 master's theses, 5 doctoral theses and 5 specialization in medicine, made between 1978 and 2021, were analyzed. The National Thesis Search Center database of the Higher Education Council (YÖK) was used in the determination and selection of the theses. In order to ensure validity and reliability in the research, the purpose of the research and the research questions were clearly stated and criteria were developed for the data collection method. The data obtained from the theses; The targeted aims of school health, the provinces where the research was conducted, the sample group, the method used, the data collection tools, the results obtained in the researches and the suggestions of the researchers were evaluated. The data obtained were interpreted using tables and graphics. In the research, most of the theses about school health; It has been determined that it was carried out to determine the effects of teachers and school administrators on school health.

Keywords: School health, meta-synthesis, organizational health

1. GİRİŞ

Örgüt; alt sistemlerden oluşan ve hem çevresinden etkilenen hem de çevresini etkileyen açık bir sistemdir. Örgütün bu özelliği, örgütlerin toplumsal gelişmelere ve değişen koşullara uyum sağlamasını zorunlu kılmaktadır (Koçel, 2013:70). Bu zorunluluk örgütün amaçlarına ulaşmasında bir engel gibi gözükse özünde, örgütün sağlıklı bir yapıya dönüşmesine katkı sağlamaktadır. Örgütsel sağlık kavramı örgüt çalışanlarının örgütsel bağlılığını ve verimliliği arttıran bir kavram olarak ilk defa Matthew Miles tarafından çalışma psikolojisi alanında kullanılan bir kavramdır (Polatçı, Ardıç ve Kaya, 2008:146). Örgütün, temel amaçlarına ulaşmak amacıyla sürekli olarak gelişim göstermesi ile etkinliğini ve etkililiğini arttırması olarak tanımlanan örgüt sağlığı; örgüt çalışanlarının verimliliklerini etkileyen önemli bir unsurdur. Nitekim örgütün sağlık durumunun belirlenmesi veya ölçülmesi, örgütün güçlü ve zayıf yanlarının ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır (Arıkan, 2011:3-4; Miles, 1969).

Örgüt sağlığı veya örgütsel sağlık, bütün örgütlerde olduğu gibi eğitim örgütlerinde de önemli bir yer işgal etmektedir. Hemen hemen her ülkede, ülke nüfusunu oluşturan bireylerin belirli dönemlerde eğitim sürecine dâhil olduğu günümüzde okullar, eğitim örgütlerinin temel taşıdır. Gelecek nesillerin yetiştirildiği, bireylerin temel ahlaki tutum ve davranışların şekillendiği okul örgütü, hem bireysel hem de toplumsal sağlığın geliştirilmesinden de sorumludur (Aksayan ve Gözüm,1998; Güvercin, 2016). Okul örgütü bu sorumluluğunu, sağlığı geliştiren teorileri pratiğe dönüştürdüğü ölçüde yerine getirir. Çünkü okullar, sağlıklı bireylerin yetiştirilmesi için gerekli olan uygulamaların desteklediği sosyal ortamlardır. Bandura (1986)’ya göre, bireylerin olumlu sağlık davranışları kazanmaları açısından “okul” çok önemli bir işleve sahiptir. Buna göre bireyler; okul çağı döneminde “öz etkililik algısı” ve “sağlık denetim odağının güçlendirilmesi” ile sağlıklı olarak yetiştirilebilir. Ancak bu iki unsurun bireyde bulunması, bireylerin sağlık davranışlarını edinmelerinde yeterli değildir. Çünkü okulun ve okul çalışanlarının bireye sunduğu ortam, okul çalışanları arasındaki ilişkiler ve okul çalışanlarının “sağlık davranışına” yönelik tutumları, bireyin “sağlık davranışı” üzerinde etkilidir. Başka bir ifade ile; okul sağlığı, bireylerin sağlık davranışlarını şekillendirmede önemli bir role sahiptir.

Okul sağlığı; okul iklimi ve okul kültürü ekseninde tanımlanan, okulun öğretmen, öğrenci ve yönetim unsurları arasındaki uyumu ile bu uyum sonucunda ortaya çıkan verimliliklerdir (Yıldırım, 2006). Özünde okuldaki insan kaynakları arasındaki uyumu betimleyen bir kavram olan okul sağlığı; kurumsal bütünlük, örgütsel bağlılık, liderlik, akademik önem gibi farklı boyutlara sahiptir (Yıldırım, 2006; Korkmaz, 2007). Okul sağlığının bireylerin “sağlık davranışı” üzerindeki etkisinin önemine dikkat çeken Dünya Sağlık Örgütü, 1998 yılında okul sağlık hizmetlerinin önemine dikkat çekmiş ve okul sağlık hizmetlerini; ‘Öğrencilerin sağlığını olumlu yönde etkileyerek öğrencilere “sağlık davranışı” kazandıran, öğrencilerin kendilerine güvenlerini arttıran ve olumlu yaşam davranışlarını arttıran aktiviteler” olarak tanımlamıştır (Juszczak,1999; Wolfe ve Selekman, 2002). Sağlıklı bir toplumun sağlıklı bireyler ile mümkün olacağı gerçeği ile okul sağlığı ve okul sağlığı hizmetleri bir bütün olarak ele alındığında, okullardaki sağlık uygulamaları ve sağlık eğitimleri için bütün olanakların ve fırsatların kullanılması gerekmektedir. Bu nedenle, okul sağlığını etkileyen faktörlerin neler olduğunun belirlenmesi okul sağlığının geliştirilmesi açısından son derece önemlidir.

Okul sağlığının geliştirilmesi, okul sağlığı ile ilgili araştırmaların yapılmasına ve elde edilen bulgular temelinde gerekli önlemlerin alınmasına bağlıdır. Bu nedenle, okul sağlığını

etkileyen faktörlerin tespit edilmesi ve bu alanda yapılan araştırmaların kapsamının belirlenmesi, okul örgütlerinin etkililiğine ve verimliliğine katkı sağlamaktadır. Nitekim son yıllarda Türkiye’de de okul sağlığı hakkında yapılan araştırmaların artması, okul sağlığı ile ilgili projelerin ve çalışmaların ön plana çıkmasını sağlamıştır (Akbaba, 1997; Uras, 1998).

Türkiye’de, okul sağlığı, ilk defa tıp fakültelerinde çalışma konusu olmuştur. Nitekim Ulusal Tez Merkezi arşivine göre okul sağlığı alanında yapılan ilk tez çalışması, 1978 yılında Doç. Dr. Doğan Benli danışmanlığında Tanju Topçu tarafından Ankara ilinde yapılan “Etimesgut Sağlık Bölgesinde Bir Okul Sağlığı Çalışması” adlı tıpta uzmanlık tezidir. 1978 yılından günümüze kadar okul sağlığı üzerinde 22 yüksek lisans tezi, 5 doktora tezi ve 5 tıpta uzmanlık tezi olmak üzere toplamda 32 lisansüstü tez çalışmasının olduğu görülmektedir. Bu araştırma, Türkiye’de okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının hangi amaçlarla ve hangi yöntemler ile yapıldığının ortaya konulması; ulaşılan sonuçların, eleştirel bakış açısıyla, bir bütün olacak şekilde yansıtılması açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Ayrıca bu araştırma, okul sağlığı konusunda çalışma yapacak eğitimcilere ve akademisyenlere, yapılmış araştırmaların bütüncül bir şekilde yansıtılmasından dolayı, yol gösterici olması açısından önemlidir.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Türkiye’de okul sağlığı konusunda yapılmış yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık tezlerinin incelenmesi ve bu akademik çalışmalarda nasıl bir eğilimin olduğunun meta- sentez yöntemi ile ortaya çıkarılması amacıyla gerçekleştirilmiştir. Okul sağlığı ile ilgili Farklı disiplinlerde ancak ortak konularda elde edilen bulguların sentezlenmesinin okul sağlığı ile ilgili yapılacak çalışmalara ve projelere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda, araştırmada aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarının yıllara yöre dağılımı nedir?
2. Okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında hangi hedeflere ulaşılması amaçlanmıştır?
3. Okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmaları hangi ilde yapılmış ve hangi örneklem grubu tercih edilmiştir?
4. Okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında hangi araştırma yöntemleri kullanılmıştır?
5. Okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan veri toplama araçları nelerdir?
6. Okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında hangi sonuçlar elde edilmiştir?
7. Okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında yer alan öneriler nelerdir?

1.2. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmanın temel sınırlılıkları şunlardır:

1. Araştırma, 22 yüksek lisans tezi, 5 doktora tezi ve 5 tıpta uzmanlık tezi olmak üzere 32 lisansüstü tezi ile sınırlıdır.
2. Araştırma, Ulusal Tez Merkezi’ne kayıtlı tezler ile sınırlıdır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Deseni

Bu araştırmada, Türkiye’de okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının analiz edilmesi amacıyla meta- sentez yöntemi kullanılmıştır. Tematik içerik analizi olarak da ifade edilen meta- sentez yöntemi, birden çok araştırmanın bulgularını bir araya getirip inceleyen ve niteliksel bir yöntemdir (Finfgeld, 2003; Sandelowski ve Barroso, 2007) Bir çalışmada meta- sentez yönteminin kullanılmasındaki temel amaç, aynı konuda yapılmış çalışmaların bir bütün olarak değerlendirilmesidir (Sözbilir ve Çalık, 2014). Meta-sentez yöntemi; aynı konuda yapılan çalışmaların bir bütün olarak farklı boyutları ile ele alınması, çalışmaların benzer ve farklı yönlerinin tespit edilmesi, yapılacak araştırmalar için zengin bir kaynak olması gibi avantajlara sahiptir (Aküzüm ve Özmen, 2013).

2.2. Araştırmanın Kapsamı ve Verilerin Toplanması

Araştırma, Türkiye’de 1978- 2021 yılları arasında yapılmış 22 yüksek lisans tezi, 5 doktora tezi ve 5 tıpta uzmanlık tezi olmak üzere toplam 32 lisansüstü çalışmayı kapsamaktadır. Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezlere Öğretim Kurumu (YÖK) Ulusal Tez Tarama Merkezi’nin veri tabanından ulaşılmıştır. İlgili araştırmaların tespit edilmesi amacıyla “okul sağlığı” ve “örgütsel sağlık” anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Araştırmaya dâhil edilecek kaynakların belirlenmesinde, “örgütsel sağlık” anahtar kelimesi ile yapılan aramalar tek tek incelenmiş ve okul sağlığı bağlamında yapılmış örgütsel sağlık çalışmaları araştırmaya dâhil edilmiştir. Ayrıca araştırma kapsamında incelenecek kaynaklar belirlenirken araştırmanın Türkiye’de yapılmış olması ve “okul sağlığı” kelimesini içermesi ölçütleri kullanılmıştır.

2.3. Kodlama Süreci

YÖK Ulusal Tez Tarama Merkezi’nin veri tabanından ulaşılan tezlerin “özet” ve “araştırma amacı” bölümleri detaylı bir şekilde okunmuş; tezler, yüksek lisans, doktora ve tıpta uzmanlık alanları olmak üzere üç kategoriye ayrılmıştır. Sonrasında incelenen her tez, A1,A2,A3.....A32 olacak şekilde kodlanmış ve araştırmada bu kodlar kullanılmıştır.

2.4. Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenilirliği

Araştırmanın güvenilirliği için öncelikle kodlamanın güvenilirliğine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu kapsamda, kodlama süreci bittikten sonra mükerrer kodlamanın önlenmesi amacıyla tez başlıkları, sıra numaraları ve tezlere verilen kodlar ayrı bir sayfada kaydedilmiştir. Ayrıca, araştırmanın geçerliğinin ve güvenilirliğinin sağlanması amacıyla, araştırma soruları açık bir şekilde ifade edilmiş ve verilerin çözümlenmesinde ortak temalar kullanılmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Araştırmada, araştırma konusu kapsamında değerlendirilen tezler için bir dosya oluşturulmuş, daha sonra her tezin; özet, araştırma yöntemi, araştırmanın amacı bölümleri

okunmuş ve araştırma kapsamında incelenecek veriler, oluşturulan veri setine aktarılmıştır. Verilerin veri setine aktarılmasındaki amaç, konu ile ilgili yapılan çalışmaların bir bütün olarak değerlendirilmesi, araştırmalar arasındaki farkların ve benzerliklerin belirlenmesidir. Oluşturulan veri seti, araştırma kapsamında incelenecek olan her problem için ayrı ayrı okunmuş ve elde edilen bulgular ilgili problemin altına kaydedilmiştir. Daha sonra, ilgili problem cümlesi altında yer alan veriler ile amaca uygun tablo veya grafikler oluşturulmuştur. Tablo veya grafiklerde, söz konusu araştırmaların benzer yönlerine dikkat çekilmiştir. Bu nedenle, tablo ya da grafiklerde yalnızca frekanslara yer verilmiştir.

Ortak bir konuda yapılmış çalışmaların tematik içerik analizi(meta- sentez) ile çözümlenmek, araştırmalar arasındaki benzerlik ve farklıların karşılaştırılmasını sağlamaktadır. Bu araştırmada, tablo veya grafik ile verilmiş olan görsellerin altında, araştırmalar arasındaki temel benzerlikler ve farklılar da açıklanmıştır. Araştırmalar arasındaki farklıların veya benzerliklerin aktarılmasında, oluşturulan veri setinden elde edilen raporlar kullanılmıştır. Bu kapsamda, analiz sürecinde kodların karşılaştırılmasını sağlayan ve araştırmacı tarafından hazırlanmış kontrol listelerinden yararlanılmıştır.

3. BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde araştırma sonucunda elde edilen bulgular, araştırmanın temel amacı ve alt amaçları doğrultusunda sırayla sunulmuştur. Bu kapsamda, Türkiye’de “Okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarının yıllara yöre dağılımı nedir?” sorusuna ilişkin bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Okul Sağlığı Hakkında Yapılan Tez Çalışmalarının Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	Sayı	Yıl	Sayı	Yıl	Sayı
1978	1	2004	3	2012	1
1990	1	2005	2	2014	1
1997	2	2006	3	2016	2
1999	1	2008	3	2017	3
2002	1	2010	1	2018	2
2003	2	2011	1	2019	2

Tablo 1’de görüldüğü üzere, Türkiye’de okul sağlığı alanında yapılan ilk lisansüstü tez çalışması 1978 yılında yapılmıştır. Okul sağlığı ile ilgili yapılan bu ilk çalışmadan 12 yıl sonra, 1990 yılında, okul sağlığı ile ilgili ikinci çalışma yapılmıştır. Diğer taraftan, Tablo 1’den anlaşılacağı üzere, Türkiye’de okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmaları 2000 yılından sonra artmaktadır. Nitekim Tablo 1’de görüldüğü üzere Türkiye’de 1978- 2000 yıllarını kapsayan 12 yıllık süre zarfında 5 tane lisansüstü tez çalışması yapılmış; ancak 2000-2019 yıllarını kapsayan 19 yıllık süre zarfında 27 tane lisansüstü tez çalışması yapılmıştır.

Türkiye’de okul sağlığı ile ilgili yapılan tezlerin analizi amacıyla yapılan bu araştırma kapsamında yer alan “Okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında hangi hedeflere ulaşılması amaçlanmıştır?” soruna yönelik bulgular Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2. Okul Sağlığı Üzerine Yapılan Tez Çalışmalarının Amaçlarına Yönelik Bulgular

Amaçlar	Çalışmalar	Frekans
• Öğretmenlerin eleştirel düşünme becerileri ile okul sağlığı algılarının belirlenmesi	A1	1
• İlköğretim okullarında görev yapan yöneticilerinin okul sağlığına etkilerinin belirlenmesi	A2, A6, A9, A20 A21, A30	6
• Ortaöğretim kurumu müdürlerinin liderlik davranışlarının okul sağlığına etkisinin belirlenmesi	A3, A4, A20	3
• Okul yöneticilerinin cinsiyeti ile okul sağlığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi	A4, A21	2
• Okul sağlığı hemşireliği uygulamalarının etkisinin belirlenmesi	A5, A11, A24, A26	4
• Sağlık ocakları tarafından verilen okul sağlığı hizmetinin durumu	A7	1
• İlkokullardaki okul sağlığı uygulamalarının belirlenmesi	A8, A10, A25, A30	4
• Okul müdür ve müdür yardımcılarının okul sağlığı algıları	A9, A21, A22	3
• İlköğretim okullarında okul sağlığı uygulamalarının durumu	A10, A8, A25, A28, A31, A30	6
• Okul sağlığı hemşireliği uygulama standartlarının belirlenmesi	A11	1
• Okul sağlığı programlarında yer alan ve sağlık eğitiminde kullanılan öğretim yöntemlerinin etkililiği	A12	1
• Ortaöğretimde çalışan öğretmen yöneticilerin örgütsel sağlık ve erdemli raporlama algıları	A13	1
• Öğretmenlerin örgütsel adalet ve örgütsel sağlık algılarının belirlenmesi	A14	1
• Öğretmen algılarına göre örgütsel erdemlilik ve örgütsel sağlık ilişkisi	A15	1
• Öğretmenlerin örgütsel güven ile lider-üye etkileşimi düzeylerinin örgüt sağlığı algılamalarına etkisi	A16	1
• Örgütsel sağlık ile örgütsel vatandaşlık davranışları arasındaki ilişkinin belirlenmesi	A17	1
• Öğretmenlerin örgütsel sağlık algıları ve örgütsel bağlılık algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi	A18, A19	2
• Okul müdürlerinin liderlik stillerinin örgütsel sağlık üzerindeki etkisi	A20	1
• Öğretmenlerin ve yöneticilerin okulun örgüt sağlığına ilişkin görüşlerinin belirlenmesi	A21	1
• Okullardaki bürokrasi ile okul örgütsel sağlığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi	A22	1
• Okul sağlığı hemşireliği hizmetlerinin öğrencilerin akademik performansına etkisi	A24, A7	2
• Okulların okul sağlığı durumu ile veli, öğretmen ve sağlık ocağı hekimlerinin okul sağlığı bilgi ve tutumlarının değerlendirilmesi	A25	1
• Okul sağlığı hemşireliği uygulamalarında hemşirelik sınıflandırma sisteminin durumu	A26	1
• Okul sağlık eğitimi ile sağlık hizmeti ihtiyacının tespit edilmesi	A27, A29	2
• Okul çevre sağlığı düzeyinin belirlenmesi	A28	1
• Öğrencilerinin sağlık durumları ile okul sağlığı düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi	A 31, A32	2
• Öğrencilere uygulanan farklı eğitim modellerinin öğrencilerin sağlık davranışı ve bilgi düzeyi üzerine etkisi	A29	1

Tablo 2’de görüldüğü üzere okul sağlığı ile ilgili yapılan tez çalışmalarının, birbirlerinden oldukça farklı amaçlar içerdiği görülmektedir. Buna göre, okul sağlığı ile ilgili yapılan tez çalışmalarında en çok tercih edilen araştırma amacı, altı çalışmaya konu olmuş “İlköğretim okullarında okul sağlığı uygulamalarının durumu”dur. Bu amaç kapsamında yapılmış tez çalışmalarında ilkokulların mevcut durumdaki okul sağlık durumları incelenmiştir. Benzer şekilde, yapılmış lisansüstü tez çalışmalarında en çok araştırılan ikinci konu ise yine altı çalışmada amaç olarak belirlenmiş bulunan “İlköğretim okullarında görev yapan yöneticilerinin okul sağlığına etkilerinin belirlenmesi” olmuştur. Yapılan tez çalışmalarında, en çok tercih edilen diğer amaç ise “İlkokullardaki okul sağlığı uygulamalarının belirlenmesi” olduğu tespit edilmiştir. Bu amaç kapsamında hazırlanmış lisansüstü tezlerde, ilkokullarda uygulanan okul sağlık uygulamaları tespit edilmiştir. Tablo 2’de görüldüğü üzere, okul sağlık hemşireliği, örgüt sağlığı, okul sağlığı ve öğrencilerin sağlık durumlarının karşılaştırılması, okul çevre sağlığı, okul sağlığı ve akademik başarının karşılaştırılması, okul yöneticilerin tutumu ve okul sağlığı ilişkisinin belirlenmesi, örgütsel adalet ve örgütsel sağlık arasındaki ilişkinin belirlenmesi, örgütsel sağlık ve erdem arasındaki ilişkinin belirlenmesi gibi amaçlar ile tez çalışmaların yapıldığı görülmektedir.

Bu araştırmanın üçüncü alt problemi olarak belirlenen “Okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmaları hangi ilde yapılmış ve hangi örneklem grubu tercih edilmiştir?” sorusuna yönelik olarak elde edilen bulgulara göre araştırmaların hangi illerde yapıldığı Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Okul Sağlığı Üzerine Yapılan Tez Çalışmaların Yapıldığı İller

Sıra No	Araştırmanın Yapıldığı İl	Tez Çalışmaları	Frekans
1	Adana	A31	1
2	Afyonkarahisar	A22	1
3	Ankara	A32, A20, A21, A24	4
4	Antalya	A27	1
5	Aydın	A29	1
6	Diyarbakır	A19	1
7	Elâzığ	A18	1
8	Isparta	A30	1
9	İstanbul	A3, A4,A6, A9,A11,A12, A26	7
10	İzmir	A1, A14, A23	3
11	Kahramanmaraş	A2	1
12	Kars	A17	1
13	Kırşehir	A13	1
14	Kocaeli	A5, A7	2
15	Manisa	A28	1
16	Samsun	A16	1
17	Tekirdağ	A10	1
18	Tokat	A25	1
19	Trabzon	A15	1
20	Van	A8	1
	Toplam	32	32

Tablo 3’te görüldüğü üzere, okul sağlığı üzerine yapılan 32 tez çalışması 20 farklı ilde yapılmıştır. Buna göre okul sağlığı alanında yapılan lisansüstü tez çalışmalarında araştırmaların en çok yapıldığı il yedi tez çalışması ile İstanbul olmuştur. Okul sağlığı araştırmalarının en çok yapıldığı ikinci il ise dört tez çalışması ile Ankara olmuştur. Diğer taraftan, yapılan tez çalışmalarında İzmir üç, Kocaeli ise iki defa seçilmiş ve araştırmalar bu illerde yapılmıştır. Okul sağlığı alanında yapılan araştırmalarda evrenin bulunduğu coğrafi alanı yansıtan iller dışında, araştırmalarda yer alan evren ve örnekleme ilişkin bulgular Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Okul Sağlığı Üzerine Yapılan Tezlerde Evren ve Örnekleme İlişkin Bulgular

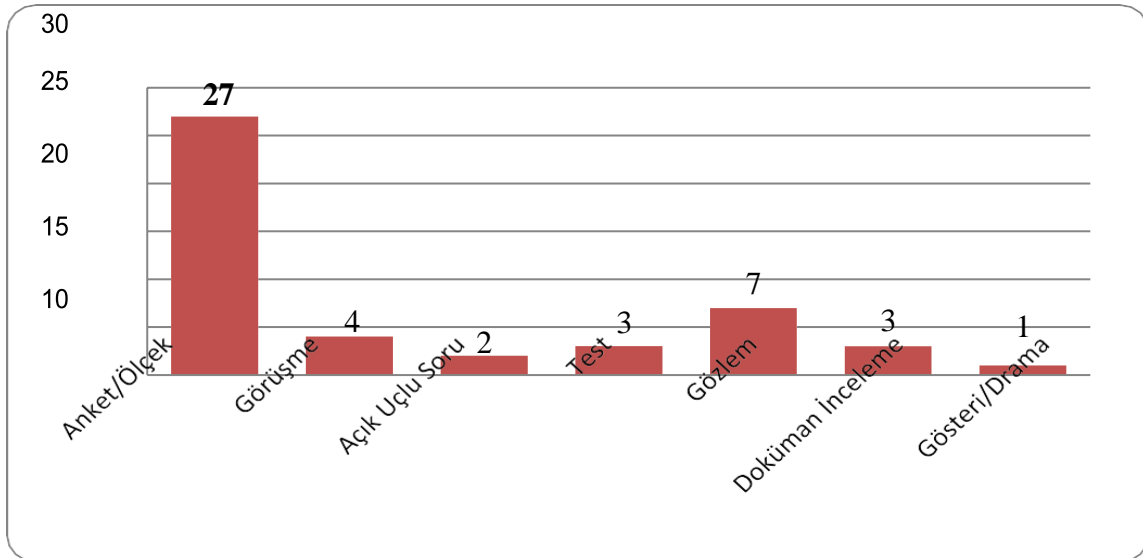
Tez Kodu	Evren	Örnekleme
A1	İzmir, Resmi Liseler	6 ilçe, 724 öğretmen
A2	Kahramanmaraş, Resmi İlkokullar	236 öğretmen
A3	İstanbul, Meslek Liseleri	10 okul, 322 öğretmen
A4	İstanbul, Meslek Liseleri	10 okul, 365 öğretmen
A5	Kocaeli, Resmi İlkokul	1 okul, 240 öğrenci
A6	İstanbul, Resmi ilkokul	Belirtilmemiş
A7	Kocaeli, Sağlık ocakları	104 sağlık ocağı, 86 hekim, 94 hemşire
A8	Van, Resmi İlköğretim Kurumları(YİBO)	13 okul, 7365 öğrenci
A9	İstanbul, Resmi ilkokullar	115 okul, 244 okul yöneticisi
A10	Tekirdağ, Resmi İlköğretim okulları	11 okul
A11	İstanbul, Özel İlköğretim ve Liseler	114 okul hemşiresi
A12	İstanbul, Resmi ilkokul	1 okul, 115 öğrenci
A13	Kırşehir, Resmi Liseler Kırşehir, Sağlık Kurumları	212 öğretmen 158 sağlık çalışanı
A14	İzmir, Resmi ve Özel ilkokul, ortaokul, lise	362 öğretmen
A15	Trabzon, Resmi ilkokullar, ortaokullar	32 okul, 500 öğretmen
A16	Samsun, Özel ilköğretim okulları	23 okul, 248 öğretmen
A17	Kars, Resmi ilkokul ve ortaokullar	40 okul, 325 öğretmen
A18	Elazığ, Resmi ortaokullar	18 okul, 411 öğretmen
A19	Diyarbakır, Resmi ortaokullar	11 okul, 200 öğretmen
A20	Ankara, Resmi ve özel İlköğretim okulları	980 öğretmen
A21	Ankara, Özel ve Resmi ilköğretim okulları	244 öğretmen
A22	Afyonkarahisar, Resmi ilköğretim okulları	71 okul, 1380 öğretmen
A23	İzmir, Resmi-Özel okullar	6 okul, 1650 öğretmen
A24	Ankara, Altındağ ilköğretim okulu	1 okul, 31 öğrenci
A25	Tokat, Resmi ilköğretim okulları	15 okul, 266 öğretmen
A26	İstanbul, Özel ilköğretim okulları	1 okul, 967 öğrenci
A27	Antalya, Resmi ilköğretim okulları	309 öğrenci ve veli, 14 öğretmen
A28	Manisa, Resmi ortaokul ve liseler	1120 öğrenci
A29	Aydın, Resmi ilköğretim okulları	915 öğrenci
A30	Isparta, Resmi ilköğretim okulları	37 okul
A31	Adana, Resmi ilkokul ve ortaokullar	3 okul 407 öğrenci
A32	Ankara, Resmi ilkokullar	11 okul

Tablo 4 incelendiğinde, okul sağlığı alanında yapılan 32 lisansüstü tez çalışmasında araştırmacılar tarafından en çok tercih edilen çalışma grubu, 12 çalışma ile resmi ilköğretim kurumları olmuştur. Tablo 4'e göre okul sağlığı alanında en az çalışma yapılan örneklem grupları ise, sağlık kurumları ve meslek liseleri olmuştur. İncelenen lisansüstü tez çalışmalarında üniversitelerin örgütsel sağlığı ile ilgili hiç araştırma yapılmamış olması dikkat çekicidir. Okul sağlığı alanında yapılan lisansüstü tezlerde araştırmacılar tarafından tercih edilen yöntemlere ilişkin bulgular ise Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Okul Sağlığı ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarında Tercih Edilen Yöntemlere İlişkin Bulgular

Araştırma Yöntemi	Tez Kodu	Frekans
Nitel	A4, A30, A31, A32	4
Nicel	A1, A2, A3, A6, A7, A10, A11, A13, A14, A15, A16, A17, A18, A19, A20, A21, A22	17
Karma	A5, A8, A9, A12, A23, A24, A25, A26, A27, A28, A29	11
Toplam	32	32

Tablo 5'te görüldüğü üzere, okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında araştırmacıların en çok tercih ettiği yöntem nicel yöntem (f=17) olmuştur. Araştırmacıların en çok kullandığı ikinci araştırma yöntemi ise karma yöntem (f=11) olmuştur. Okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında en az tercih edilen araştırma yöntemi ise nitel araştırma yöntemleri olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu araştırmalarda, tercih edilen veri toplama araçları Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1. Okul Sağlığı ile İlgili Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarında Tercih Edilen Veri Toplama Araçları

Grafik 1'de görüldüğü üzere, okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında veri toplama aracı olarak en çok anket ve ölçek tercih edildiği tespit edilmiştir. Araştırmacıların anket ve ölçek veri aracından sonra en çok tercih ettikleri ikinci veri toplama

aracı ise gözlem olmuştur. 4 araştırmada tercih edilen görüşme, araştırmacıların en çok kullandığı veri toplama araçları sıralamasında üçüncü sırada yer almaktadır. Diğer taraftan, okul sağlığı ile ilgili yapılan tez çalışmaların üçünde test, üçünde doküman inceleme, ikisinde açık uçlu soru ve bir tanesinde de drama ile veri elde edildiği görülmektedir.

Tablo 5’te verilen ve okul sağlığı ile ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacıların en çok tercih ettiği araştırma yöntemlerinin nicel araştırma yöntemleri olduğu göz önüne alındığında, Grafik 1’de yer alan ve en çok tercih edilen veri toplama aracı olan anket/ölçek arasında bir ilişimin olduğu görülmektedir. Diğer taraftan, karma desen araştırma yöntemleri ile yapılan çalışmalarda birden fazla veri toplama aracının yer alması, otuz iki araştırmada 47 tane veri toplama aracının kullanılmasına neden olmuştur.

Araştırmanın altıncı alt problemi olan ve “Okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tez çalışmalarında hangi sonuçlar elde edilmiştir? ” sorusu kapsamında yapılan araştırma sonucunda elde edilen bulgular Tablo 6.a, Tablo 6.b ve Tablo 6.c’de verilmiştir.

Tablo 6. Okul Sağlığı Üzerine Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmaları Sonucunda Elde Edilen Bulgular

Sonuç	Tez Kodu	Frekans
• Öğretmenlerin eleştirel düşünme becerileri ile örgüt sağlığı arasında pozitif yönde bir ilişim vardır.	A1	1
• Yöneticilerin öğretmen başarısını görmezden gelmesi, okul sağlığını olumsuz etkilemektedir.	A2, A3	2
• Okul yöneticilerinin baskıcı denetime sahip olmaları, öğretmenlerin demokratik yönetim düşüncesi ile çatışmakta ve bu durum okul sağlığını olumsuz etkilemektedir.	A3	1
• Okul yöneticilerinin olumlu iletişim yetenekleri okul sağlığını olumlu yönde etkilemekte ve erkek okul yöneticilerinin okul sağlığı üzerindeki etkisi kadın yöneticilere göre daha fazladır.	A4, A6	2
• Okul sağlığı hemşirelerinin görev aldığı okullarda çocukların özyeterlilik ve özetkililik yetkinlikleri artmakta ve bu durum okul sağlığını olumlu yönde etkilemektedir.	A5,A7, A24	3
• Erkek okul yöneticileri okul içi iletişimde daha etkilidir ve bu sayede erkek okul yöneticilerinin olduğu okullarda okul sağlık durumu daha iyi durumdadır.	A6,A4	2
• Okul sağlık hemşire sayısının artması okul sağlığını olumlu yönde etkilemektedir.	A7,A5,A11	3
• Sağlık personeli bulunan okullar ile sağlık personeli bulunmayan okulların okul sağlığı durumları arasında anlamlı bir fark vardır.	A8	1
• Okul yöneticilerinin, öğretmenlerin ve diğer müstahdemlerin büyük bir kısmı okul sağlığı konusunda hizmetiçi eğitim almamıştır. Bu nedenle okulların sağlık durumları yetersizdir.	A9, A10	2
• Okul sağlığı hizmetleri yeterli değildir. Okul sağlığı konusunda yöneticilerin ve öğretmenlerin bilgileri eksiktir, örgütlenme ve yönetim sorunları vardır.	A10,A9	2
• Okul sağlık hemşirelerin sayısı ve nitelikleri yetersizdir.	A11,A7	2
• Drama yöntemi ile öğrencilere kazandırılan sağlık davranışları, takdir ve demonstrasyon yöntemi ile kazandırılan sağlık davranışlarından daha dirençlidir.	A12	1
• Erdemli raporlama davranışı ile örgütsel sağlık algısı arasında anlamlı ilişki vardır.	A13	1
• Öğretmenlerin örgütsel adalet algısı ile örgütsel sağlık algısı arasında anlamlı bir ilişki vardır.	A14	1
• Örgütsel erdemlilik ile örgütsel sağlık arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki vardır.	A15	1

• Örgütsel güven ve lider üye etkileşimi arasında pozitif yönlü ve güçlü derecede bir ilişki vardır.	A16	1
• Öğretmen algılarına göre örgütsel vatandaşlık ve örgütsel sağlık arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	A17	1
• Örgütsel sağlık örgütsel bağlılığı yordamaktadır.	A18	1
• Okul yöneticileri ve okula kaynak desteği öğretmen bağlılığını olumlu etkilemekte ve okul sağlığına katkı sağlamaktadır.	A19	1
• Okul müdürlerinin dönüştürücü liderlik rolleri arttıkça okul sağlığı artmaktadır.	A20	1
• Okul yöneticileri ve öğretmenlerin algılarına göre örgütsel sağlık ve öğretmen bağlılığı arasında pozitif bir ilişki vardır.	A21	1
• Bürokratik okullar sağlıklı okullardır ve öğretmen yaşının artması ile okul sağlığı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır.	A22	1
• Avrupa Birliği'nin okul bazlı projeleri okul sağlığını arttırmaktadır.	A23	1
• Kapsamlı okul hemşireliği hizmetleri ile okul sağlığı arasında pozitif bir ilişki vardır.	A24	1
• Sağlık ocaklarının okul sağlığı ekibin olmaması, okulların sağlık durumlarını olumsuz etkilemekte ve sağlık eğitime gereken önem verilmemektedir.	A25	1
• Okul hemşireliği uygulamaları artırılmalı ve okul sağlık hizmetleri geliştirilmelidir.	A27	1
• Okul çevre sağlığı, okulların fiziki durumları ve okullardaki sağlık eğitimleri yetersizdir.	A28	1
• Kırsal ve kentsel okulların okul sağlık durumları arasında belirgin bir fark vardır.	A29	1
• Okul sağlık taramaları, okul sağlığı hakkında bilgi vermesine yeterince uygulanmamaktadır.	A30	1
• Sağlık personelinin bulunmadığı yerlerdeki okullarda, okul sağlığı zarar görmektedir.	A31	1
• İlkokul öğrencilerin büyük bir kısmı sağlık davranışı sergilemede yetersizdir.	A32	1

Tablo 6'da okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında ulaşılan tüm sonuçlar verilmiştir. Verilen tablolardan görüldüğü üzere araştırmacılar okul sağlığı veya örgütsel sağlık bağlamında okul sağlığı konusunda yapmış oldukları araştırmaların bazılarında benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Örneğin, araştırmacılar tarafından yapılan araştırma sonuçlarından üç tanesi "Okul sağlık hemşire sayısının artması okul sağlığını olumlu yönde etkilemektedir." sonucuna ulaşmıştır. Diğer taraftan yapılan lisansüstü tez çalışmaların iki tanesinde "Okul yöneticilerinin, öğretmenlerin ve diğer müstahdemlerin büyük bir kısmı okul sağlığı konusunda hizmet içi eğitim almamıştır. Bu nedenle okulların sağlık durumları yetersizdir." sonucuna ulaşılmıştır. Örgütsel sağlık bağlamında okul sağlığının incelendiği araştırmaların iki tanesinde de "Okul sağlığı hizmetleri yeterli değildir. Okul sağlığı konusunda yöneticilerin ve öğretmenlerin bilgileri eksiktir, örgütlenme ve yönetim sorunları vardır." sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, okul sağlık hemşirelerinin konu alındığı çalışmaların iki tanesinde "Okul sağlık hemşirelerinin sayısı ve nitelikleri yetersizdir." sonucuna ulaşılmıştır.

Okul sağlığı üzerine yapılan tez çalışmalarından elde edilen sonuçlara bakıldığında, okul sağlığının birçok boyutuyla incelendiği ve genel olarak okul sağlık durumlarının yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Ancak sağlık kuruluşları ve okulların bir arada çalışıldığı araştırma sonuçları, sadece okul sağlığının incelendiği araştırmaların sonuçlarına göre daha kapsamlı olduğu görülmektedir. Okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının sonuçları doğrultusunda araştırmacıların önerileri de, hem okul sağlığı hem de örgüt sağlığı hakkında

kapsamlı bilgi vermeye elverişlidir. Bu bağlamda, okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında yer alan önerilerden bazıları Tablo 7.a ve Tablo 7.b’de verilmiştir.

Tablo 7. Okul Sağlığı Üzerine Yapılan Lisansüstü Tez Çalışmalarında Yer Alan Öneriler

Öneriler	Tez Kodu
• Eleştirel düşünme okul sağlığına olumlu katkı sunar. Bu nedenle eleştirel düşünmeyi baskılamayacak eğitim yöneticileri yetiştirilmeli ve istihdam edilmelidir.	A1
• Sağlıklı okul yapısının oluşturulması için yenilikleri takip eden ve kurum mevzuatına hâkim olan okul yöneticileri çalıştırılmalıdır.	A2
• Okul yöneticilerinin, liderlik vasıflarını arttırmaları okul sağlığına katkı sağlayacaktır.	A3
• Erkek yöneticilerin, okul kaynaklarını savurganca kullanımı okul sağlığı açısından risk oluşturmaktadır. Bu nedenle okul yöneticilerinin kaynak sağlama konusunda yetkin olmaları gerekmektedir.	A4
• Her okulda tam zamanlı çalışan okul hemşireleri görevlendirilmelidir.	A5
• Okul yöneticileri, okulun fiziksel ortamını öğretmenler için daha çekici hale getirecek çalışmalar yaparak öğretmenlerin okulda daha fazla kalmasını ve okulu benimsemelerini sağlamalıdır.	A6
• Okula kabul muayeneleri yapılmalı ve öğrencilerin sağlık durumları kaydedilmelidir.	A7
• YİBO’larda okul sağlığının geliştirilmesi için bu okullarda yeterli sağlık personeli bulundurulmalıdır.	A8
• Okul yöneticileri, öğretmenler ve okulun diğer çalışanları okul sağlığı konusunda hizmet içi eğitime tabi tutulmalıdır.	A9
• Okul çevre sağlığını kontrol eden komisyonlar kurulmalıdır.	A10
• Hemşirelere okul sağlığı ile ilgili bilgi ve ders verilmeli, okul hemşirelerin görevlendirilmeleri ile ilgili düzenleme yapılmalıdır.	A11
• Öğrencilerin sağlık davranışı kazanmaları için drama yöntemi daha etkin bir şekilde kullanılmalı.	A12
• Okullarda sağlıklı bir örgüt iklimi ve sağlıklı bir iletişim ağı kurulmalıdır.	A13
• Öğretmenler için örgütsel adalet sağlanmalıdır.	A14
• Okulun çevre ile bağımlı güçlendirilmelidir.	A15
• Öğretmenler, okul ile ilgili alınan kararlarda söz sahibi olmalıdır.	A16
• Öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışlarını arttıracak yöntemler geliştirilmelidir.	A17
• Lisansüstü eğitim görmüş öğretmenlerin örgütsel bağlılıkları artırılmalıdır.	A18
• Sağlıklı okulların artması için yüksek lisans ve doktora yapan öğretmenlerin sayısı artırılmalıdır.	A19
• Eğitim yöneticiliğinde dönüşümsel liderlik ön planda tutulmalıdır.	A20
• Öğretmenlerin mesleki gelişim ve kişisel gelişim olanakları artırılmalıdır.	A21
• Okul örgütsel sağlığını arttırmak için uzmanlaşmaya daha fazla önem verilmelidir.	A22
• Öğretmenlerin Avrupa Birliği projelerine katılımı artırılmalıdır.	A23
• Okullarda, tam zamanlı çalışan okul sağlığı hemşireleri bulundurulmalıdır.	A24
• Okulun fiziki çevresi ile ilgili yetersizliklerin giderilebilmesi için okul- toplum işbirliğinin sağlanarak yerel imkânlardan yararlanması sağlanmalı ve okullara daha fazla kaynak aktarılmalıdır.	A25
• Hemşirelik uygulaması ve hemşirelik uygulama rehberi okul hemşireliğinde kullanılmalıdır.	A26
• Okul sağlığının korunmasında ve geliştirilmesinde okul hemşirelerin rolü artırılmalıdır.	A27
• Okul sağlığı ve okul sağlık eğitimi ile ilgili okul yöneticileri eğitime tabi tutulmalıdır.	A28
• Okul sağlığı ile ilgili sağlıkçılar, aile, öğretmen ve okul yönetimi arasında işbirliği sağlanmalıdır.	A29
• Okul içi ve okul dışı kazalara karşı önlemler alınmalı ve okullarda sağlık ekipleri yer almalıdır.	A30
• Öğrencilere erken tanı çalışmaları yapılmalı ve öğrenciler her yıl sistematik muayeneden geçmelidir.	A31
• Öğrencilerin sağlık davranışı kazanmalarını sağlayacak etkinlikler artırılmalıdır.	A32

Tablo 7’de görüldüğü üzere, okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında her araştırma için özgün öneriler sunulmuştur. Buna göre araştırmalar sonucunda yapılan öneriler; öğretmenler, okul yöneticileri, Milli Eğitim Bakanlığı, hemşireler, doktorlar, Sağlık Bakanlığı gibi farklı kişileri veya kurum/kuruluşları kapsamaktadır.

4. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Araştırmanın bu bölümünde Türkiye’de okul sağlığı veya okul sağlığı bağlamında örgüt sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarından elde edilen sonuçlar metasentez yoluyla tartışılmıştır. Buna göre 1978- 2021 yılları arasında yapılan 22 yüksek lisans tezi, 5 doktora tezi ve 5 tıpta uzmanlık tezinde okul sağlığının; örgütsel boyutu, yönetsel boyutu, fiziksel (okul yapılarının durumu, kaynaklar vb) boyutu ve ilişkisel (diğer örgütsel değişkenler ile) boyutu incelenmiştir. Araştırmacıların okul sağlığı ile ilgili yaptıkları çalışmalarda “okul sağlığı ve öğretmen ilişkisi” ile “okul sağlığı ve okul yöneticisi” üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu kapsamda araştırmacıların; okul sağlığının geliştirilmesi için yapılması gerekenlerin neler olduğunun belirlenmesi, okul sağlık durumlarının tespit edilmesi, okul sağlık hemşireliğinin etkililiği, sağlık ocakları (aile sağlık merkezleri) ve okul sağlığı ilişkisi, okul yöneticilerinin tutum ve davranışları ile okul sağlığı arasındaki ilişki, öğretmenlerin tutum ve davranışları ile okul sağlığı ilişkisi, öğrencilere sağlık davranışı kazandırmada etkili olan yöntemlerin belirlenmesi, okul çevre sağlığının durumu, okulun fiziki yapısı ile okul sağlığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi, demokratik yönetim tarzı ile okul sağlığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi, dönüşümcü liderlik ile okul sağlığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi, okul karar alma mekanizmaları ile okul sağlığı arasındaki ilişkinin belirlenmesi gibi amaçlar ile araştırma yaptıkları görülmüştür.

Türkiye’de okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmaları yöntem açısından değerlendirildiğinde, araştırmacıların en fazla nicel araştırma yöntemlerini tercih ettiklerini belirlemiştir. Bunun temel nedeni ise araştırmacıların örneklem seçiminde çok fazla sayıda öğretmen, öğrenci, veli, hemşire, doktor veya okul yöneticisi ile çalışma yapmalarındır. Nitekim nicel araştırmaların en önemli avantajlarından biri de, büyük bir örneklem üzerinde çalışma yapılmasını kolaylaştırmasıdır. Ayrıca, nicel araştırmalar sonucunda elde edilen bulgular ve ulaşılan sonuçların genellenebilir olması da araştırmacıların yöntem seçiminde önemli bir etkidir. Diğer taraftan nicel araştırma yöntemlerinde veri analizinin gelişmiş istatistik programları ile yapılması ve bu sayede araştırmanın güvenilirliğinin artması, araştırmacıların araştırma yöntemi seçiminde ağırlıklı olarak nicel yöntemi seçmelerini sağlamaktadır.

Türkiye’de okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında en çok tercih edilen ikinci yöntem ise ‘karma yöntem’dir. Yapılan tez çalışmaları incelendiğinde karma yöntem tercih edilen çalışmalarda, araştırmanın çok boyutlu olduğu veya araştırmada birden fazla bağımlı ve bağımsız değişkenin yer aldığı görülmektedir. Karma yöntemin, birden fazla paradigmanın bir arada cevaplanmasına olanak sağlaması, multidisipliner araştırmaların gerçekleştirilmesini sağlaması, araştırmanın çok yönlü olması avantajları göz önüne alındığında okul sağlığı ile ilgili yapılan tez çalışmalarında karma yöntemin en çok tercih edilen ikinci yöntem olmasını sağlamıştır (Kabakçı Yurdakul ve Ersoy, 2014: 70).

Türkiye’de okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında en çok tercih edilen örneklem grubu incelendiğinde, en fazla tercih edilen örneklem grubunun ilköğretim ve ortaokul kurumları (öğrenci, öğretmen veya yönetici) olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalarda ilköğretim ve ortaokul kademelerindeki öğretmen, öğrenci veya okul yöneticilerinin örneklem seçiminde ön sırada yer almasının temel nedeni, söz konusu eğitim

kademelerinde çalışan kişi sayısının daha fazla olması, bu okul türlerinin diğer türlere nazaran daha fazla yayılmış olması veya öğrencilere sağlık davranışı kazanmada kritik öneme sahip olması gibi nedenlerden kaynaklanabilir. Yapılan araştırmalarda, en az çalışma yapılan örneklem grubu ise meslek liseleri olmuştur.

Okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında kullanılan veri toplama araçları incelendiğinde, araştırmacıların en fazla nicel veri toplama araçlarından anket veya ölçek veri toplama aracını kullandığı belirlenmiştir. Bunun temel nedeni, yukarıda değinildiği üzere, araştırmacıların daha çok nicel araştırma yöntemini tercih etmesidir. Nitekim nicel araştırma yöntemlerinin en önemli özelliği; geniş bir örneklemin seçilebilmesine olanak sağlamasıdır. Ayrıca, okul sağlığı ile ilgili yapılan lisansüstü tezlerde kullanılan diğer veri toplama araçlarının ; görüşme, açık uçlu soru(yarı yapılandırılmış görüşme formu), test, gözlem, doküman inceleme ve drama/gösteri olduğu tespit edilmiştir.

Okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının sonuçları değerlendirildiğinde, okulların fiziki olarak okul sağlığı için uygun olmadıkları, okul çevre sağlık sorunlarının olduğu, okul sağlık hemşire uygulamalarının yetersiz olduğu, okul yöneticilerinin okul sağlığı ile ilgili etkinliklerde yetersiz kaldığı, öğretmenlerin okul sağlığı ile ilgili olumlu algıya sahip olmadıkları, okul sağlığı ile ilgili mevzuat hükümlerinin uygulanmadığı ve okul sağlık uygulamalarının yeterli olmadığı belirlenmiştir. Diğer taraftan, öğretmenlerin okul sağlığı ile ilgili sorumluluk almalarının okul sağlığını olumlu yönde etkilediği, örgütsel bağlılık ve örgütsel adalet ile okul sağlığı arasında yakın bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir.

Okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarında yer alan öneriler değerlendirildiğinde; okulların sağlık durumlarının genel olarak yetersiz olduğu ve bunun için gerekli önlemlerin alınması gerektiği, okul yöneticilerinin pozitif bir okul atmosferi oluşturmasının okul sağlığına katkı sağlayacağı, okul sağlık uygulamaları için okul hemşirelerin görevlendirilmesi gerektiği, okul yöneticilerinin okul sağlığı hakkında yönlendirici ve kararlı bir lider olarak hareket etmesi gerektiği, öğretmenlerin okul sağlığı konusunda sorumluluk almaları için örgütsel bağlılıklarının artırılması gibi önerilerin yer aldığı belirlenmiştir.

Okul sağlığı üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarından elde edilen veriler göz önüne alındığında araştırmacılara şu önerilerde bulunulabilir:

- 1- Okul yöneticilerinin ve öğretmenlerin hizmet içi eğitim görme sıklığı ile okul sağlığı arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik çalışmalar yapılabilir.
- 2- Okul sağlığı kapsamında kullanılan finans kaynaklarına yönelik çalışmalar yapılabilir.
- 3- Doktora mezunu okul yöneticilerinin okul sağlığı ile yüksek lisans mezunu okul yöneticilerinin okul sağlığı hakkında çalışmalar yapılabilir.
- 4- Okul sağlığının korunmasında meslek liseleri tarafından yürütülecek projelere yönelik çalışmalar yapılabilir.
- 5- Okul sağlığını arttıracak projelerin finansmanlığı ile ilgili çalışmalar yapılabilir.
- 6- İlkokullarda sağlık davranışı kazandırmada dramının önemi ile ilgili çalışmalar yapılabilir.

- 7- Karşılaştırmalı eğitimde okul sağlığının durumu hakkında çalışmalar yapılabilir.
- 8- Sağlık liselerinde okul sağlığı hakkında çalışmalar yapılabilir.
- 9- Okul sağlığının korunmasında sağlık liselerinin etkililiğinin artırılmasına yönelik çalışmalar yapılabilir.
- 10- Sağlık meslek yüksek okullarının zorunlu eğitimde rol alabileceği okul sağlığı uygulamaları hakkında çalışmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

- Akbaba, S. (1998). Ortaöğretim Okullarının Örgüt Sağlığı: Bolu İl Örneği(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Aksayan, S., Gözüm, S. (1998). Olumlu Sağlık Davranışlarının Başlatılmasında ve Sürdürülmesinde Özetkililik Algısının Önemi. *Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yükseköğretim Dergisi*. 2(1): 35-41.
- Aküzüm, C. ve Özmen, F.(2013). Eğitim Denetmenlerinin Rollerini Gerçekleştirme Yeterlikleri: Bir Meta-Sentez Çalışması. *Ekev Akademi Dergisi*, 56(56), 97-120.
- Arıkan, E. (2011), Örgüt Sağlığının İş Tatmini Üzerine Etkisi: Afyonkarahisar'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Bandura, A. (1986). Social Foundation of Thought and Action: A Social Cognitive Theory. Englewood cliffs, New Jersey: Prentice Hall.
- Çalık, M., & Sözbilir, M. (2014). İçerik Analizinin Parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33- 38.
- Finfgeld, D.L. (2003). Metasynthesis: The State of the Art-so Far. *Qualitative Health Research*, 13(7), 893-904.
- Güvercin, D. (2016), Ortaöğretim Kurumlarında Görülen Bilgi Uçurma Süreci ve Bilgi Uçurma Nedenlerine İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Uşak Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Juszcak, L.(1999). *Okul Temelli Sağlık Hizmetleri*. Okul Sağlığı Kongresi Bildiri Kitabı, İstanbul.
- Kabakçı Yurdakul, I., & Ersoy, A. (2014). Bir Eğitim Teknolojisi Araştırmasına Dayalı Olarak Karma Yöntem Araştırması Deneyimi. *Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi - Journal of Qualitative Research in Education*, 2(1), 65-86.
- Koçel, T. (2013), İşletme Yöneticiliği (13. Baskı), İstanbul: Beta.
- Korkmaz, M. (2007). Örgütsel Sağlık Üzerinde Liderlik Stilllerinin Etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 49(49), 57-91.
- Miles, Mathew B. Planned Change & Organizational Health: Figure and Ground. In F.D. Corver & T. J. Sergiovanni (Eds), Organizations and Human Behavior. New York: Mc Graw Hill, 1969, p. 375-391
- Polatçı, S. ; Ardıç, K. ; Kaya, A. (2008). Akademik Kurumlarda Örgüt Sağlığı ve Örgüt Sağlığını Etkileyen Değişkenlerin Analizi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F.,Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, Manisa, Türkiye, 146.
- Sandelowski, M. ve Barroso, J. (2003). Toward a Metasynthesis of Qualitative Findings on Motherhood in HIV-Positive Women. *Research in Nursing & Health*, (26), 153-170.
- Uras, M. (1998). *Lise Öğretmenlerinin Örgüt Sağlığına İlişkin Algıları* (Yayımlanmamış doktora tezi). İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Wolfe, L.C., Selekman, J. (2002). School Nurses: What it Was and What it is?. *Pediatric Nursing*, 28(4):403-407.

Yıldırım, C. (2006). *Okul Müdürlerinin Liderlik Stillerinin Örgütsel Sağlık Üzerindeki Etkisi: Ankara İli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Araştırma Kapsamında İncelenen Tezler

Akıl Bülbül, Ü. G. (2005). *Bürokrasi ve İlköğretimde Örgütsel Sağlık*. Yüksek Lisans Tezi. Anyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Altıntaş, M. (2019). *Örgütsel Sağlık ve Erdemli raporlama(whistleblowing) Arasındaki İlişkinin Araştırılması: Eğitim ve Sağlık Kuruluşları Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. KırşehirAhi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.

Aytaç, N. (1990). *Kırsal Alanda İlkokullarda Okul Sağlığı*. Tıpta Uzmanlık Tezi. Çukurova Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Adana.

Bakır, D.(2018). *Ortaöğretimde Çalışan Öğretmenlerin Eleştirel Düşünme Becerileri ile Okul Sağlığı Algıları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Başar, R. P. (2008). *Aydın'da İki İlköğretim Okulunda Okul Sağlığı Hizmetleri ve Yeni Bir Model Geliştirilmesi*. Tıpta Uzmanlık Tezi. Adnan Menderes Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Aydın.

Bulduk, S. (2002). *Okul Sağlığı Hemşireliğinin Durumu ve İşlevsel Boyutu*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Çakır, S. (2005). *Kocaeli İlinde Okul Sağlığı ve Hemşireliği Hizmetlerinin Durumu*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.

Çelebi, M. (2014).*Ortaöğretim Kurumlarında Görev Yapan Öğretmenlerin Örgütsel sağlık ve Örgütsel Bağlılık Alguları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Zirve Üniversitesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Demirel, R.(2003). *Isparta İl Merkezindeki İlköğretim Okullarında Okul Sağlığı Araştırılması*. Tıpta Uzmanlık Tezi. Süleyman Demirel Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Isparta.

Ergin, U. (2008). *Okul Sağlığının Oluşmasında Okul Yöneticilerinin Cinsiyetlerinin Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ergün, A.(2003). *Hemşirelik Bakımı Sınıflandırma Modelleri Doğrultusunda Okul Sağlığı Uygulamaları*, Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Gürbüz, K. (2006). *Olumlu Sağlık Davranışlarının Kazandırılmasında Okul Sağlığı Hemşireliği Uygulamaları*. Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kocaeli.

Gürkan, F. B. (2006). *İlköğretim Okullarının Örgütsel Sağlık Düzeyi (Polatlı İlçesi Örneği)* Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Hatipoğlu, S. (2016). *Manisa Şehzadeler Eğitim Araştırma Toplum Sağlığı Merkezi Bölgesinde Okul Sağlığı Düzeyinin Tanımlanması*. Tıpta Uzmanlık Tezi. Celal Bayar Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Manisa.

Karabayır, E.(2004). *Okul Yöneticilerinin Okul Sağlığı Algulamaları ve Hizmet İçi Eğitim İhtiyaçlarının Belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Eğitim bilimleri enstitüsü, İstanbul.

- Karacan, K. (2017). *İlkokul ve Ortaokul Öğretmenlerinin Algularına Göre Sağlık ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişki*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kesik, F. (2016). *Avrupa Birliği Projelerinin Okul Sağlığına Katkılarına İlişkin Öğretmen Görüşleri*. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Koç, S.(1997). *Okul Sağlığını Geliştirme Programlarında Öğretim Araç ve Yöntemlerin Etkinliği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Koçoğlu, D. (2011). *Kapsamlı Okul Sağlığı Hemşireliği Hizmetlerinin Öğrencilerin Akademik Performansına Etkisinin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kotbaş, S. (2018). *Örgütsel Erdemlilik ile Sağlık Arasındaki İlişkinin Öğretmen Algularına Göre İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize.
- Marmaris, Ü. (2004). *Tekirdağ İl Merkezindeki İlkokullarında Okul Sağlığı Hizmetlerinin Durumu, Gereksinimler ve Geleceğe Yönelik Öneriler*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- Olgun, İ. (2012). *İlköğretim Okul Yöneticilerinin Okul Sağlığına Etkisinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi Kahramanmaraş İli Merkez İlçe Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öncel, S. (1999). *Okul Sağlığı Hemşirelik Hizmetlerinin Öğrencilerin Sağlık ve Başarı Durumuna Etkisinin İncelenmesi*. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Saygılı, B. (2010). *Endüstri Meslek Lisesi Müdürlerinin Liderlik Davranışlarının Okul Sağlığına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Soylu, İ. (2017). *Örgütsel Güven ile Lider- Üye Etkileşiminin Örgütsel Sağlık Üzerindeki Etkisi: Özel Okullar Üzerine Bir Araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Tan, S. (2017). *Öğretmen Algularına Göre Örgütsel sağlık ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Siirt Üniversitesi, Sosyal Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siirt.
- Taşan, Ü. (2005). *İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Okul Sağlığına Etkileri*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Tekel, M. (2019). *Öğretmen Algularına Göre Örgütsel Adalet ve Örgütsel Sağlık Arasındaki İlişki (Kemalpaşa Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Topçu, T.(1978). *Etimesgut Sağlık Bölgesinde Bir Okul Sağlığı Çalışması, Tıpta Uzmanlık Tezi*. Hacettepe Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği, Ankara.
- Usta, İ. (2008). *Tokat İli Erbaa İlçe Merkezi İlköğretim Okullarındaki Okul Sağlığı Hizmetlerinin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi. Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.
- Yıldırım, C. (2006). *Okul Müdürlerinin Liderlik Stilllerinin Örgütsel Sağlık Üzerindeki Etkisi (Ankara İli Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yiğitbaş, Ç. (2004). *Van Yatılı İlköğretim Bölge Okullarında (Yibo) Okul Sağlığı Uygulamalarının Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Van.